

**AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN PETROL POLİTİKASI
-ORTADOĞU ÖRNEĞİ-
(1950-1990)**

**Pamukkale Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Yüksek Lisans Tezi
Tarih Ana Bilim Dalı**

Hakan TAŞPINAR

Danışmanı: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

**Haziran 2009
DENİZLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAY FORMU

TARİH Anabilim Dalı, TÜRKİYE CUMHURİYETİ TARİHİ Bilim Dalı öğrencisi **HAKAN TAŞPINAR** tarafından **Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK** yönetiminde hazırlanan “**AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ’NİN PETROL POLİTİKASI -ORTADOĞU ÖRNEĞİ- (1950-1990)**” başlıklı tez aşağıdaki jüri üyeleri tarafından *14 / 07 / 2011* tarihinde yapılan tez savunma sınavında başarılı bulunmuş ve Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Selahattin ÖZÇELİK

Jüri Başkanı

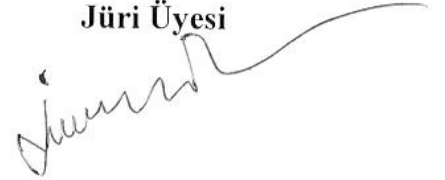
Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

Jüri Üyesi

Doç. Dr. Süleyman İNAN

Jüri Üyesi

Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu'nun *05./08./2011* tarih ve ...*12/15*... sayılı kararıyla onaylanmıştır.

Doç. Dr. Bilal SÖĞÜT

Müdür

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulguların analizinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet edildiğini; bu çalışmaların doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atfedildiğini beyan ederim.

...../...../2011

Hakan TAŞPINAR

TEŞEKKÜR

Yüksek Lisans çalışmalarım sırasında, kendilerinden ders aldığım bütün hocalarıma; yüksek lisans tezimin hazırlanmasında göstermiş olduğu akademik danışmanlığından, yaptığımız her türlü eksik ve kusurlu davranışa sabırla yaklaşan ve her türlü desteğini esirgemediği veren değerli danışman hocam Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK'e; kütüphanesinden istifadeye imkân tanıdığı ve bu süreçteki yapıcı eleştirileriyle de tezimin şekillenmesine katkıda bulunan Tez Jürimizin Başkanı Sayın hocam Prof. Dr. Selahittin ÖZÇELİK'e ve Tezimin sonuçlandırılmasına değerli eleştirileriyle katkıda bulunan Sayın Doç Dr. Süleyman İNAN beye; yüksek lisans ders sürecinde kendilerinden fazlasıyla istifade ettiğimiz Tarih Bölümü başkanı Sayın Prof. Dr. Mehmet Ali ÜNAL'a, Sayın Yrd. Doç. Dr. Ercan HAYTOĞLU'na ve Yard. Doç Dr. Veysi AKIN'a; Tarih bölümünde yüksek lisans yapmamı teşvik eden ve destek olan Sayın Yrd. Doç. Dr. İsmail ŞEN'e, Sayın Yrd. Doç. Dr. Nevzat GÜNDAĞ'a ve Sayın Yrd. Doç. Dr. Yusuf KILIÇ'a, bana her alanda destek olan sevgili eşim Muzaffer TAŞPINAR'a, yüksek lisans derslerine devam edebilmeme imkân tanıyan Özel Servergazi Fen ve Anadolu Lisesi Okul idaresine ve bana olanca hoşgörüsüyle yaklaşan mesai arkadaşlarıma ne kadar teşekkür etsem azdır.

İyi ki vardınız, iyi ki varsınız...

ÖZET

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN PETROL POLİTİKASI - ORTADOĞU ÖRNEĞİ - (1950 – 1990)

TAŞPINAR, Hakan

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Anabilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

Haziran 2011, 149 sayfa

Bu araştırmada 20. yy.ın ikinci yarısında ABD'nin Ortadoğu'da izlemiş olduğu çeşitli politikalar ele alınmıştır. Buna bağlı olarak Türkiye'nin bu politikaları uygulamada ABD'nin önemli bir müttefiki olduğu belirtilmiştir. Çalışmanın amacı bu değişen politikaları öngörülen sebepleriyle birlikte tanımlayarak ortaya koymaktır. ABD'nin Ortadoğu'yu 50 yıl boyunca diplomatik ve stratejik mücadele vererek aktif bir şekilde kontrolü altına almaya ve böylelikle OPEC'in yönetimi ve / veya denetimini sağlayarak global ekonomide güçlü bir şekilde söz sahibi olmaya çalıştığı gösterilmeye çalışılmıştır.

Bu bağlamda Ortadoğu'nun iki dünya savaşı arasındaki durumu özetlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı öncesi Batılı devletlerin Ortadoğu üzerine yapmış olduğu projeler ve anlaşmalar anlatılıp, Birinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında Ortadoğu'nun durumu ele alınmıştır. ABD'nin "Domino Teorisi"ni Ortadoğu petrollerine daha yakın olma ve denetimi altında tutmak için bahane olarak kullanması üzerinde durulmuştur.

İkinci Dünya Savaşı Sonrası oluşan Soğuk Savaş Dönemi ve iki kutuplu bir dünya aktarılmış; bu döneme damgasını vuran OPEC ve Petrol Ambargoları hakkında bilgi verilmiştir. Burada OPEC'in hiyerarşik ve politik durumu ele alındıktan sonra OPEC'in daha sonraki yıllardaki konumu gözler önüne serilmek istenmiştir.

Ayrıca ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası Ortadoğu politikaları ele alınmıştır. Bu arada bölgedeki önemli gelişmeler hakkında da bilgi verilmiş; Türkiye'ye ve Türkiye'nin ABD politikalarındaki genel konumuna da odaklanılmıştır. ABD'nin Ortadoğu ve dış politikaları arasında Türkiye'nin nerede yer aldığı da vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ortadoğu, Petrol, Standart Oil, Shell, ABD, Türkiye, ABD-Türkiye ilişkileri, Körfez Savaşı, İsrail, Chester Projesi, İran – Irak Savaşı, Soğuk Savaş

ABSTRACT**THE OIL POLICY OF UNITED STATES OF AMERICA
- THE MIDDLEEAST CASE -
(1950 – 1990)**

TAŞPINAR, Hakan

Master of Bachelor of Arts Thesis in Department Of History

Thesis Advisor: Prof. Dr. Ayfer ÖZÇELİK

June 2011, 149 pages

This thesis report has been prepared to illustrate that in the second half of the 20th century the US has displayed a policy regarding the Middle East and in relation to it, Turkey has become a significant support for the application of these policies. My aim is to portray the shifting policies and their hypothesized reasons. It is demonstrated that the US has been leading a five decade diplomatic and strategic struggle to actively control the Middle-east so as to have a strong saying in global economics through the manipulated supervision of OPEC.

In this respect, the situation of Middle-East between two world wars were summarized. The treaties and the projects that were signed and agreed to be done by the Western Countries are underlined where as the stiuation of the Middle-East is by means of “Domino Theory” was highlighted before and after the World War I.

Then “*the Cold War Era*” was discussed as the world was seperated into two polars and the events that caused to establish OPEC and its Oil Embargoes. The emphasis will be given to OPEC; its status as a world power and what is to be expected of its future.

In addition to all these, US Middle Eastern Policies after the World War II will be dealt with. Meanwhile some important developments that took place in the Middle-East were mentioned. Turkey and its importance in US policies in general are also focused. How Turkey fits into the contemporary US Foreign and Middle Eastern policy will be explained.

Key Words: Middle-East, Petrol, Standart Oil, Shell, USA, Turkey, US – Turkish Relations, The Gulf War, Israel, The Chester Project, Iran – Iraq War, The Cold War

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
HARİTALAR DİZİNİ.....	viii
TABLolar DİZİNİ.....	ix
SİMGE VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	x
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA SAVAŞLARI – ORTADOĞU VE PETROL

1.1. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI ÖNCESİ ORTADOĞU.....	15
1.1.1. Chester Projesi.....	18
1.1.1.1. Chester Projesi'nin Ana Hatları.....	19
1.1.1.2. Chester Projesi'nin Başarısızlığa Uğramasının Sebepleri.....	22
1.1.1.3. Chester Projesi Sonuçları.....	23
1.2. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ORTADOĞU	25
1.2.1. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ortadoğu ve Ortadoğu'nun Paylaşımı	28
1.3. İKİ DÜNYA SAVAŞI ARASINDA ORTADOĞU.....	31
1.3.1. Bolşevik İhtilali Ve Bakü Petrolleri.....	34
1.3.2. Ortadoğu'da Yeni Devletler Ve Yeni Paylaşım.....	37
1.4. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SIRASINDA ORTADOĞU.....	40
1.4.1. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hitler'in Petrol Devleriyle Olan İlişkileri.....	40

İKİNCİ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ ABD'NİN ORTADOĞU PETRO-POLİTİĞİ

2.1. YÜZDE ELLİ ANLAŞMASI.....	47
2.2. SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA OPEC.....	51
OPEC'İN KURULUŞU VE TARİHÇESİ.....	51
2.2.1. Bir Dünya Gücü Olarak OPEC.....	60
2.3. "SOĞUK SAVAŞ" DÖNEMİNDE TÜRKİYE.....	69
2.3.1. "Soğuk Savaş" Süresinde ABD – Türkiye İlişkileri.....	78

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABD'NİN ORTADOĞU / PETROL POLİTİKASINDA TÜRKİYE

3.1. İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASINDA OLUŞAN YENİ DÜZEN.....	82
--	----

3.2. BÖLGEDEKİ ÖNEMLİ GELİŞMELER.....	87
3.2.1. Milliyetçi Hareketler – Arap Birliği Arap - İsrail Çatışması.....	87
3.2.2. İran – Irak Savaşı.....	96
3.2.3. Körfez Savaşı: “Çöl Fırtınası Operasyonu”.....	107
3.2.3.1. Türkiye Açısından Körfez Savaşı Sonrasındaki Gelişmeler.....	115
3.2.4. Sovyetler Birliği’nin Dağılması.....	119
3.3.KÖRFEZ SAVAŞI SONRASI ABD – TÜRKİYE İLİŞKİLERİ.....	123
SONUÇ.....	127
KAYNAKÇA.....	137
EKLER.....	140
EK – A : HARİTA: 1940 – 1990 ARASI ABD’NİN ORTADOĞU’DA MÜDAHALE ETTİĞİ YERLERİN HARİTASI	141
EK – B: 1950 – 1983 ABD’NİN ORTA AMERİKA’DA MÜDAHALE ETTİĞİ YERLERİN HARİTASI	142
EK – C: PETROL ÜRETİMİNDE VE TÜKETİMİNDE DÜNYA SIRALAMASI.....	143
EK – D DÜNYA’DA PETROL ÇIKARILAN BELLİ BAŞLI ÜLKELER	144
EK – E: KÖRFEZ BÖLGESİNDEKİ OLAYLARIN KRONOLOJİSİ: 1921 – 1992	145
ÖZGEÇMİŞ.....	149

HARİTALAR DİZİNİ

1.1.1.1. CHESTER PROJESİ'Nİ İÇİNE ALAN BÖLGE.....	20
EK - A 1940 – 1990 ARASI ABD'NİN ORTADOĞU'DA MÜDAHALE ETTİĞİ YERLERİN HARİTASI.....	141
EK - B 1950 – 1983 ARASI ABD'NİN ORTA AMERİKA'DA MÜDAHALE ETTİĞİ YERLERİN HARİTASI.....	142

TABLolar DİZİNİ

TABLO – 1 KIRMIZI HAT ANLAŞMASI'NA GÖRE PAYLAŞIM TABLOSU.....	38
TABLO – 2 KONSORSİYUMU OLUŞTURAN ŞİRKETLERİN İRAN PETROLÜNDEN ALACAKLARI PAYLAR.....	49
TABLO – 3 İRAN İRAK, SURİYE, KUVEYT, S.ARABİSTAN, BAE’NİN TOPLAM PETROL ÜRETİMLERİ VE DÜNYA PETROL ÜRETİMLERİNE ORANI.....	59
TABLO – 4 TOPLAM PETROL ÜRETİMİNDE BÖLGELERİN ORANSAL PAYI.....	60
TABLO – 5 İRAN’IN DÖNEMLER İTİBARIYLA PETROL ÜRETİMİ VE TOPLAM DÜNYA ÜRETİMİNE ORANI.....	87
TABLO – 6 PETROL ÜRETİMİNDE VE TÜKETİMİNDE DÜNYA SIRALAMASI (1.000 VARİL/GÜN).....	143
TABLO – 7 PETROL ÜLKELERİ.....	144

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

%	Yüzde
&	And / Ve
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AB	Avrupa Birliği
AET	Avrupa Ekonomik Topluluğu
a.g.e.	Adı Geçen Eser
ANAP	Anavatan Partisi
AP	Adalet Partisi
ARAMCO	Arabian American Company (Arabistan – Amerikan Petrol Şirketi)
AWACS	Airborne Warning and Control System (Havadan Erken Uyarı Güvenlik Sistemi)
BM	Birleşmiş Milletler
BP	British Petroleum (İngiliz Petrolyum Şirketi)
BAE	Birleşik Arap Emirlikleri
BDT	Bağımsız Devletler Topluluğu
Bknz.	Bakınız
BTC	Bakü – Tiflis - Ceyhan
CASOC	California-Arabistan Standard Oil Company (Kalifornia Arabistan Standart Petrol Şirketi)
CENTCOM	Central Command (Merkezi Komuta Karargâhı)
CFP	Compagnie Français de Petreles (Fransız Petrol Şirketi)
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
CIA	Central Intelligence Agency (Merkezi İstihbarat Teşkilatı)
CNN	Cable News Network (Amerikan Haber Televizyonu)
CNPC	China National Petroleum Corporation (Çin Millî Petrolyum Şirketi)
DP	Demokrat Parti
Dr.	Doktor
EOKA	Ethniki Organosis Kypriou Agoniston (Kıbrıs Ulusal Savaşçıları Örgütü)
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
GAP	Güneydoğu Anadolu Projesi
IPC	Iraq Petroleum Company (Irak Petrolyum Şirketi)
KDV	Katma Değer Vergisi
KİK	Körfez İşbirliği Konseyi / (GCC: Gulf Cooperation Council)
KNPC	Kuwait National Petrol Company (Kuveyt Millî Petrol Şirketi)
MGK	Milli Güvenlik Konseyi
MI 5	Military Intelligence Section 5 (İngiliz İç İstihbarat Servisi)
NATO	North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Paktı Örgütü)
NIOC	National Iran Oil Company (İran Ulusal Petrol Şirketi)
OFP	The Oil for Food Programme (Petrol Karşılığı Gıda Takası Programı)
OEEC	Organization of European Economic Cooperation (Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü)
OPEC	Organization of Petrol Exporting Countries (Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği)

PKK	Partiya Karkerên Kurdistan (“ <i>Kürdistan İşçi Partisi</i> ” adındaki terör örgütü)
RPJTF	The Rapid Deployment Joint Task Force (Dağıtım Müşterek Görev Gücü)
SOCAL	Standard Oil of California (Kaliforniya Standart Petrol Şirketi)
SPR	Stratejik Petrol Rezervi (Strategic Petroleum Reserve)
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAPLINE	Trans Arabian Pipeline Company (Trans Arabistan Boru Hattı Şirketi)
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
T.C.	Türkiye Cumhuriyeti
TP	Turkish Petroleum – (Türk Petrolyum Şirketi)
TSK	Türk Silahlı Kuvvetleri
UNMOVIC	United Nations Monitoring, Verification and Inspection Commission (Birleşmiş Milletler İnceleme, Araştırma ve Denetleme Komisyonu)
UNSCOM	United Nations Security Commission (Birleşmiş Milletler Güvenlik Komisyonu)
vd.	ve diğerleri
yy.	Yüzyıl

GİRİŞ

Petrol, şüphesiz dünyanın en önemli ekonomik ve siyasî silahıdır. Önceleri ateş yakmak ve aydınlanmak için kullanılan petrol, içten yanmalı motorlarda kullanılmasıyla birlikte gündelik yaşamdan sanayiye ve askeri ihtiyaçlara kadar birçok alanda vazgeçilmez bir hammadde olarak dünya tarihindeki değiştirici-dönüştürücü yerini almıştır. Petrolün 19. yüzyılın sonlarında başlayan tarihi bu bağlamda uluslararası politika, siyasi tarih ve ekonomi politik gibi disiplinler için önemli konulardan biri olarak hala güncelliğini korumaktadır. Vazgeçilmez bir ihtiyaç olarak petrol, uluslararası ilişkilerde devletlerin jeopolitik duruşlarını ve hareket serbestilerini belirleyen stratejik enstrümanlardan biri haline gelmiştir. Nitekim petrol; petrole sahip ülkeler için dış müdahalelerin ve güç savaşlarının bir habercisi iken, petrol kaynağına sahip olmayan ülkeler içinse enerjinin temini, lojistik güvenliği vb. konularda dış politikalar üretme, planlama, stratejiler oluşturma alanlarından biridir. Petrolün dağıtımını ve kontrolünü elinde bulunduranlar, onun getirdiği siyasi ve ekonomik gücü de ellerinde bulundurmışlardır. Bu öyle bir güçtür ki devletler kurmuş, devletler yıkmış, hükümet darbelerine, iç savaflara neden olmuştur. Kısaca belirtmek gerekirse; 20. yüzyıl boyunca uluslararası ilişkilerde ana belirleyici unsur başta petrol olmak üzere diğer yeraltı kaynakları olmuştur.

Bu anlamda 20. yüzyılda petro-politik uygulamalarının merkezi Ortadoğu olmuştur. Petrolün bulunması ve Batı sanayisinin enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanması Ortadoğu'da o zamana kadar var olan siyasi coğrafya ve kültürel yapıları değiştirmiş etkileri birçok acılara ve savaflara yol açmış günümüzde de devam eden pek çok olaylar zincirini başlatmıştır.

Bu bağlamda bir yüzyıldır dünya politikalarını şekillendiren petrolün ana aktör olduğu Ortadoğu'nun her yönüyle incelenmesi önem arz etmektedir.

Ortadoğu; Asya, Afrika ve Avrupa'da toprakları bulunan yüz ölçümünün büyük bir bölümü Asya'da olan geniş bir coğrafyadır. Üç eski kıtanın (dünyanın) buluşma yeri olarak Ortadoğu hem kara hem de deniz taşımacılığı için oldukça önemli ve hassas bir kesişme noktasıdır. Bölgenin yer altı jeolojik oluşumu da büyük bir petrol rezervine imkân sağlamaktadır. Bu özelliğiyle de bölge bir kavşak noktası gibidir¹.

¹ Karaaslan, Tufan (2006). *Orta Doğu Coğrafyası*, Nobel Yayıncılık, Ankara, s. 25.

Ortadoğu çok açıkça tanımlanmış bir bölge değildir². Bunun sebebi değişik gruplar tarafından sunulan çeşitli sınırlardır. Genel olarak, Akdeniz'i, Basra Körfez'ini ve Kızıl Deniz'i çevreleyen bir bölge olarak da adlandırılabilir. Bu kadar çok ve geniş bir yelpazede bulunan doğal kaynaklar Afganistan, Pakistan, Kıbrıs, Libya, Sudan, Cezayir, Fas, Tunus, Mısır, Türkiye, İsrail, Suriye, Irak, İran, Suudi Arabistan, Lübnan, Ürdün, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Katar, Yemen ve Umman'ı içine alacak kadar geniş bir alana yayılmıştır. Tartışılan tek konu fiziki sınırlar olmamakla birlikte, bir diğer tartışma konusunu da isminden almaktadır. Birçok kaynak “Ortadoğu” (*Middle-East*) terimi üzerine yoğunlaşsa da, hatırı sayılır bazı kaynaklar Fransız ve de İtalyan kaynaklı “Yakındoğu” (*Near East*) terimini kullanırlarken Almanlar bölgeyi “Doğu” (*the “Orient” veya “Morgenland”*) veya “Yakın Asya” (“*Hither Asia” veya “Vorderasien”*) olarak nitelemektedir³.

İklim olarak Ortadoğu üç ana bölüme ayrılmıştır. Birincisi; Akdeniz, Karadeniz ve Ege Denizi kıyıları boyunca Karadeniz'in soğuşundan etkilenen tarıma oldukça elverişli ve nemli bir Avrupa iklimidir. İkincisi birçok Afrika ülkesi ve Arap yarımadasında olan Hint Okyanusu'nun genellikle kuzey hattından etkilenen sıcak, kuru ve kurak “Sahra – çöl” iklimidir. Üçüncüsü ise yazları sıcak, kışları oldukça sert ve soğuk geçen Asya'nın karasal iklimidir.

Bu üç iklim durumunun çakışması bölgede kısa zaman aralıklarında sıcaklıkta ani değişimlere neden olmaktadır. 5 milden daha kısa bir mesafede birden fazla bölgede muz ve karlı dağlar kolaylıkla bulunabilir. Bölge içinde, günlük ve yıllık ısı değişimleri arasındaki fark dünyanın herhangi bir başka bölgesinden daha fazla bir şekilde yaşanmaktadır. Bu iklim değişkenliği yetersiz yağmur yağışına neden olmaktadır.

Bölgenin jeolojik yapısı içerisinde geniş miktarda maden yatağı da bulunmaktadır. Hâlâ bölgenin başlıca yer altı zenginliği tezimiziz konusunu da içine alan petroldür. Bölgenin doğal topoğrafik yapısı yüzeye yakın petrol rezervlerini düşük maliyetle çıkarma ve işlemeye imkân sağlamaktadır. Petrol yatakları tam tek tip bir yayılma gösterse de, diğer maden kaynakları bölgede eşit bir şekilde dağılım göstermemektedir⁴.

² Carlton, Dennis W.; Perloff, Jeffrey M., “OPEC”. Longman, http://occ.awlonline.com/bookbind/pubbooks/carlton_awl/chapter5/custom1/deluxe-content.html (8.12.2009).

³ Daha detaylı bilgi için bkz: Dursun, Davut. “OrtaDoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler”, <http://iudergi.com/index.php/sosyalsiyaset/article/viewFile/289/273>, 1232-1240 (4.02.2011).

⁴ Stevens, Georgiana (1964). *The US and the Middle East*, Prentice, Indiana, s. 79.

Tüm bunların yanında petrolün dışında Ortadoğu'daki maden kaynakları dünya çapında çok önemli bir seviyede yer almamaktadır. Hâlihazırda çıkarılmayı bekleyen büyük bir yeraltı kaynağı mevcut olsa bile yüksek madencilik maliyetleri bu durumu engellemektedir. Bu yüzden mevcut rezervler işletilememektedir. Ortadoğu madenleri, insanlık tarafından tarihte metal işlerinin başlangıcından itibaren işletilmektedir. Bu yüzden mevcut rezervlerin de bin yıldır işletiliyor olması, kaynakların tükenmesine ve doğal olarak da işletimin azalmasına sebep olmuştur⁵.

Ortadoğu'nun sosyal ve kültürel yapısı da oldukça karışıktır. Sosyal hayat taşra ve şehirli hayat tarzlarının çatışmaları etrafında oldukça derinden etkilenmektedir ve bu kültürel panorama yerel coğrafik yapıda kendini açığa vurmaktadır. Çünkü taşra ve şehir yapıları haricinde, Ortadoğu'nun sosyal hayatı aşiretlere dayanan geleneksel feodal yapı tarafından şekillendirilmektedir. Resmi bir aşiret modeline sahip olmamasına rağmen İsrail bile bu yapıdan ayrı tutulamaz.

Ortak soy (akrabalık bağı) ve evlilikler yoluyla birbirine bağlı olma, bu topluluk yapısının başlıca kaynaklarından. Ataerkil döngüler ve yarı aristokratik uygulamalar aileleri bir kabile topluluğuna bağlamaktadır. Bu toplumsal yapı dini veya etnik kökene bakılmaksızın bölgenin bir yerinde gözlenebilir. Bu yapının gelişmesinde ve de devamında önde gelen faktörler tarıma dayalı ekonomik yapı, topoğrafik özellikler tarafından engellenen ulaştırma ve iletişim imkânları ve merkezi hükümet üzerinde kabile veya aşiret reisinin öncelikli etkisidir. Kabile veya aşiret reislerinin etkisi şehir yapısında da alışılmamış bir pratik uygulama değildir⁶.

Feodal liderlik (kabile, aşiret reisi vb.) ve kabileye dayalı bir yapı taşrada yaygın bir şekilde görülmekle birlikte şehirdeki ticari ve endüstriyel topluluklarda yerel (yöresel) meselelerde de söz hakları vardır. Kırsal kesimin soya dayalı modeli bir şekilde ekonomik aileler (günümüzde aile şirketleri diye de adlandırılan) tarzda bir değişiklik göstermiştir⁷. Ancak, şehir yapılanmalarındaki soya bağlılık kırsaldakilerle karşılaştırdığımızda doğal olarak daha az olmaktadır⁸.

⁵ Karaaslan, Orta Doğu, 68.

⁶ Demren, Çağdaş, "OrtaDoğu'da Ataerkillik ve Erkeklik İlişkileri", <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1844.pdf> (3.04.2010).

⁷ Bu yapı İsrail'de, kısmi olarak da Türkiye ve Mısır'da birlikler veya ticari topluluklar olarak değişiklik göstermektedir.

⁸ Stevens, The US, 85.

Ortadoğu'da din bölgenin en hassas konulardan biridir. Bölgedeki en geniş dini sınıflandırma üç tek tanrılı (semavi dinler olarak da adlandırılan) dinden olan İslâmiyet, Hıristiyanlık ve de Yahudiliktir. Bu ayırmda bile kendi içlerinde dini gruplandırmalar mevcuttur⁹. Bölge içinde dağılan etnik grupların büyük bir çoğunluğu İslâmiyet ve de onun çeşitli mezheplerine mensupturlar.

Mısır, Filistin ve Hicaz bu üç dinin doğduğu, geliştiği ve dünyaya yayıldıkları kutsal beldeler olarak tüm dünyanın devamlı nazarında olan yerler olmuştur. Asırlar boyunca her üç dinin müminleri, dinlerini tebliğ eden peygamber ve sahabelerinin hatıralarını barındıran bölgedeki şehirlere, kutsal mekânlara ve bölgelere kimi zaman ulaşmak kimi zaman da sahip olmak için gayret etmişlerdir¹⁰.

Kudüs başlı başına Haçlı Seferleri'ne kadar uzanan bir geçmişe dayanarak bölgedeki dikkati üzerine en çok çeken yerlerden biri olmuştur. Batılı emperyalist ve misyoner müdahaleler, Hıristiyan nüfusu bölgede tekrar canlandırmış ve sayılarının artmasına neden olmuştur. Binlerce yıllık bir geçmişe sahip olan ve özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun engin hoşgörüsüyle kendisine sahip çıkılan Yahudilik 20. yüzyılda Ortadoğu'da bir İsrail devleti kurarak büyümüştür. Bölgenin büyük çoğunluğunu oluşturan Müslüman Arap, Fars ve Türk nüfusu başta Sünnîlik olmak üzere Şîîlik gibi iki temel İslâmi mezhebe mensupturlar¹¹.

Ekonomik ve ticari ilişkiler bağlamında ele alındığında, bölge Doğu – Batı ticareti açısından can alıcı bir yol üzerindedir. Tarihi İpek Yolu'ndan günümüze değin bu güzergâh – Afrika kıtasını da içine alan ve deniz ticaretine kimi zaman müdahaleler yaşanmasına rağmen – Süveyş kanalının açılmasıyla önemini arttırarak korumuştur. *Sanayi Devrimi* sonrasında ise Basra Körfezi etrafında (özellikle Kızıl Deniz ve Basra Körfezi Havzası'nda) sıralanan devletlerin zengin petrol rezervleri bölgenin önemini ve bölgeye olan ilgiyi Batılı devletlerarasında da arttırmıştır. Bunun yanı sıra petrol faktörünün dışında da Doğudaki Avrupalı yatırımlar – özellikle İngiliz ve Fransız yatırımlar – Süveyş'e hassas bir önem getirmiştir. Avrupalı yatırımlar için belirleyici bir rota da Çanakkale ve İstanbul boğazları olup; boğazlar bu konumunu hâlâ devam ettirmektedir. Karadeniz Bölgesi'nin ticaretinde de Çanakkale Boğazı Süveyş Kanalıyla birlikte aynı stratejik öneme haizdir¹².

⁹ Stevens, The US, 93.

¹⁰ Dursun, *Ortadoğu'nun*, 1241-1242.

¹¹ Pappé, İlan (2009). *Ortadoğu'yu Anlamak*, Çeviren: Gül Atmaca, NTV Yayınları, İstanbul, s. 31-33.

¹² Pappé, *Ortadoğu'yu Anlamak*, 5-7.

20. yüzyıl başlarındaki gelişmeler Batı'nın bölgeye olan bağımlılık durumunu ortaya çıkarmıştır. 19. yüzyılın sonunda petrolün sanayide geniş bir kullanım alanı bulması ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak endüstriyel makinelerin ve otomobil kullanımlarının giderek yaygınlaşması bölgeyi önemli bir enerji ve yatırım alanına çevirmiştir. Mevcut en önemli enerji kaynağı olan petrolün baş tedarikçisi olarak bu ülkelerin dikkate değer konumu, Batı'nın deniz ticareti rotalarının güvenliği konusundaki aşırı hassasiyeti; bu rotalara Basra Körfezi'nin de eklenmesiyle birlikte artarak devam etmiştir¹³.

20. yüzyıl ortalarında ise birbirini takip eden gelişmelerle bölgenin ekonomik ve stratejik (*econostrategic*) önemi daha da artmıştır. Batı'nın hem devlet politikalarının bir uzantısı hem de çok uluslu petrol şirketlerinin gücünün bir sonucu olan pazar politikaları ve milliyetçilik hareketleri bölgede tecrübe edilmiştir¹⁴.

Millî politikalarla çok uluslu şirketlerin etkisi azalmıştır. Ortadoğu 19. yüzyılın büyük bir kısmında ve 20. yüzyılın ilk yarısında kolaylıkla işgale uğradığından, 1940'ların sonu ve 1950'lerin büyük bir bölümündeki kutuplaşma faaliyetleri bölgenin jeopolitik önemini arttırmıştır. SSCB'nin ve Doğu Blok'unun (diğer adıyla *Varşova Paktı* ülkelerinin) ortaya çıkışıyla baş gösteren komünizm tehlikesiyle bölge hayati bir öneme haiz olmuştur. Batı'ya müttefik olmama ihtimaline karşı bölgeyi tarafsız tutmak için çok çaba harcanmıştır¹⁵.

Sovyetlerin Akdeniz, Kızıl Deniz veya Basra Körfezi'nde askeri üs kurma ihtimali "*Batı*" için ürkütücü bir kâbus olmaya başlamıştı. Batının ekonomik ve askeri-stratejik çıkarlarında önemli bir yer olan *Doğu ticaret yolları* bölgeyi uluslararası entrikaların kucağına atmıştır. Hâlbuki Doğu Bloğu nezdinde SSCB'nin bölgede bir deniz üssü kurma ihtimali veya arzusu bölgeyi daha tehlikeli kolların akımına (Suriye ve Irak'ta Baas Partisinin diktatörlüğü, Lübnan'da Şîî – Sünnî – Hıristiyan Dürzülerin gerginliği ve İran'da gerçekleşen Humeyni Devrimi gibi) ve istihbarat örgütlerinin operasyonlarına itmiş, ancak bölgeye doğrudan müdahaleyi de engellemiştir.

Petrol serüveni aslında birbirini izleyen bazı tesadüfler ile başlamıştır. 1850'li yıllarda "*Kaya yağı*" adı ile bilinen madde Pennsylvania'nın kuzeybatısında nehirlerin üzerinden ve

¹³ Pappé, Ortadoğu'yu Anlamak, 55.

¹⁴ Pappé, Ortadoğu'yu Anlamak, 56.

¹⁵ Pappé, Ortadoğu'yu Anlamak, 57.

kayalardaki sızıntılardan ilkel yöntemlerle toplanmaktaydı¹⁶. Bu madde yörede ağrı dindirici olarak kullanılmaktaydı. Kaya yağının bir aydınlatıcı ve yağlayıcı olarak kullanılıp kullanılmayacağı ile ilgili 1854'te Yale Üniversitesi'nde hazırlanan ilk raporda bu hammaddenin basit ve pahalı olmayan işlemlerle son derece kıymetli ürünlere dönüşebileceği söylenmekteydi. Ancak kaya yağının özellikleri hâlâ bilinmiyor ancak bu esrarengiz özellikler ümit uyandırıyor. Bunun en önemli nedeni de yapay aydınlatmaya duyulan büyük ihtiyaçtı. Hayvani ve nebati yağlar aydınlatmada kullanılmakta fakat verim alınamamaktaydı. En verimli aydınlatıcı balının kafatasından çıkarılan ispermeçet yağıydı¹⁷.

Petrolün kullanımı, çok daha eski devirlere dayanmasına rağmen siyasi çekişmelere hatta savaflara sebep olacak kadar önemli konuma gelmesi yaklaşık olarak yüz yıllık bir olgudur. Önceleri sadece katran ve zift olarak kullanılan şimdiki gibi ekonomik açıdan hayati önem arz etmeyen petrol, sanayi devrimi ve makineleşmeyle ön plana çıkmış, benzinli motorun bulunmasıyla birlikte medeniyetin gelişiminin temel maddesi haline gelmiştir¹⁸.

19. yüzyılın ortalarında petrolün ileride ne kadar önem kazanacağını anlayan İngiltere, ABD gibi devletler dünyanın çeşitli yerlerinde petrol araştırmalarına başladılar. İngilizler Musul, Hindistan, Mısır gibi bölgelere gönderdiği bilim adamlarıyla bilgi topluyordu. Amerikalılar ise kendi topraklarında aramalara başladılar. 27 Ağustos 1859 tarihinde 69 fit (yaklaşık olarak 21 metre) derinlikte petrole rastlandı. Haberin duyulmasıyla civardaki çiftçiler bölgeye akın ettiler. Pennsylvania birkaç yıl içinde ülkenin petrol başkenti haline geldi. Amerikalılar bu arada mekanik kuyu delme yöntemini de bulmuşlardı. Bu gelişme petrol üretimini 1862'ye kadar 3 milyon varile çıkardı. 1863 Eylül'ünde ise varili 7 dolardan alıcı bulmaktaydı. Petrol sadece bir aydınlatma ve yağlama aracı değil aynı zamanda popüler kültürün de bir parçası olmuştu¹⁹. *“Kuyu delme yönteminin bulunmasıyla birlikte açılan petrol çağı, petrol coğrafyalarına, bu arada Osmanlı İmparatorluğu topraklarına da hücumu neden oldu. Eflak – Boğdan'da (Romanya) kullanılan mekanik kuyu delme yöntemi başarılı sonuç verince Alman, Fransız, Britanya sermayeleri bölgeye üşüştüler. Bu arada Amerika da*

¹⁶ İngilizce'de günümüzde petrolün ve türevi olan yakıtların karşılığı olarak kullanılan “Oil” kelimesinin tam karşılığı “yağ”dır. Tarihsel olarak “Rock Oil” – “Kaya Yağı” olarak adlandırılan ilk petrol ürünü ismini buradan alıp günümüze kadar değişmeden kullanılmıştır. Zaten 27 Ağustos 1859'da ilk defa kazı yapan şirketin ismi de *Pennsylvania Rock Oil Company* (Pennsylvania Kaya Yağı Şirketi) ismiyle kurulmuştur. Şirketin yaptığı ilk kazı fişkiran petrolle sonuçlanmıştı. Yergin, Daniel (1996). *Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü: Petrol*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, s. 17.

¹⁷ Yergin, Para, 17.

¹⁸ Yergin, Para, 18.

¹⁹ Yergin, Para, 27 – 29.

boş durmadı. Burma, Meksika, Trinidad, Hindistan gibi ülkelerde Standard Oil tröstü cirit atmaya başladı. Bu yarışta Royal – Dutch da Standard Oil'in peşini bırakmadı”²⁰.

Dünyanın ilk petrol şirketi 1870 yılında John D. Rockefeller tarafından kuruldu. Rockefeller önce petrolün ilk olarak seri biçimde çıkarılmaya başlandığı Pennsylvania'nın Titusville kasabasındaki petrol arayıcıları üzerinde egemenlik kurarak işe başladı. Daha sonra Birleşik Devletler' in 38 ayrı petrol şirketini birleştirerek dev petrol tröstü Standard Oil'i oluşturdu ve başına geçti. Rockefeller yönetimindeki Standard Oil dünyanın her yerinde petrol aramaları yapmaya, rafineriler kurmaya ve taşıma filoları oluşturmaya başladı. ABD'de iç pazarın tek hâkimi idiler. Bu sırada Avrupalı bir petrol şirketi olan Royal – Dutch Amerikan pazarına girdi. Aynı dönemde petrol ürünleri taşıma işlevi gören Britanya şirketi olan Shell Transport ile 1907'de ortak hale gelen Royal – Dutch, çok geçmeden Royal – Dutch Shell ismini aldı. Bundan sonra Standart Oil Şirketi'nin dış pazardaki tek rakipleri Ortadoğu ve Uzakdoğu'da piyasayı elinde tutmayı başaran Royal - Dutch Shell olmuştu²¹.

Thomas Edison 1879 yılında **Akkor Elektrik Ampülü**'nü icat etmişti. 1885 yılına kadar 25.000 ampul, 1902 yılına kadarsa 18.000.000 ampul kullanıma girmiştir. Elektrikli aydınlatma Amerikan Petrol sanayi için gerçek bir tehditti. Amerikan petrol arazisinin her santimine sahip Standart Oil'in en büyük pazarı olan aydınlatma sektörü kaybedilecek olursa tüm yatırımlar boşa gidebilirdi. Tarihten (Standart Oil'in sahip olduğu) bir (aydınlatma) “pazar” kaybolurken; yeni bir sanayi, petrol sanayinin imdadına yetişiyordu²².

Bu yeni sanayi sayesinde içten patlamalı motorlarla çalışan otomobillere güven ve rağbet giderek artmıştı. 1900 yılında ABD'de 8.000 olan araç sayısı 1912 yılında 902.000'e ulaşmıştı. Daha önceleri rafine işleminin arttığı gözüyle bakılan değersiz bir ürün olan “benzin” değerlenmişti. Bu derece büyüyen talebi karşılayacak olan petrol kaynakları tüm dünyanın ilgisini çekiyordu.

Royal – Dutch İngiliz sermayesi ve Hollanda Kraliyet ailesinin adıyla kuruldu. Fakat en çok İngiliz hükümetinden destek gördü. Siyasi ve ekonomik olarak İngilizlerin hâkim olduğu her yerde petrol aramak için imtiyazlar aldılar. Hindistan ve Arabistan petrollerini Avrupa ve Asya'ya pazarlayarak kısa sürede dev bir şirket haline geldiler. Henry Deterding'in şirketin en alt kademesinden yönetim kurulu başkanlığına kadar yükselmesiyle Uzakdoğu

²⁰ Nebiler, Halil; Parlar, Suat (1996). Petrolün Ekonomi Politikası (Petropolitik), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 14.

²¹ Yergin, a.g.e, s. 31 – 33.

²² Yergin, Para, 76.

pazarında Standard'ı saf dışı bırakmayı başarıp, bölgede hâkimiyetlerini pekiştirmişti. Sürekli büyüme Shell ile birleştikten sonra daha da hızlandı. Özellikle Ortadoğu'da hâkim duruma gelmeleriyle birlikte, yarışta Standard Oil'den daha güçlü bir konuma ulaşmayı başarmışlardı²³.

Standard Oil bu esnada iç sorunlarla uğraşıyordu. ABD hükümeti tekelliliğe karşı savaş açmış. Standard'ı parçalamaya çalışıyor, sürekli güçlükler çıkartıyordu. Standard'ın bazı eyaletlerde arama yapması ve petrol çıkarması yasaklanmıştı. Sonunda 1911 yılında çıkan yasayla tekel bozuldu. Hepsi elinde hisselerle evlerine dönen 38 Amerikan şirketi toparlanıncaya kadar İngilizler Ortadoğu'ya egemen olmuşlardı bile²⁴.

Standard'ın parçalanmasıyla, Amerika'da beş şirket ön plana çıktı. Bunların üçü, daha önce Standard bünyesinde olan Exxon, Chevron (Socal) ve Mobil; tröste karşı duran diğerleri de Texaco ve Gulf'dir.

“Dünyanın hemen her ülkesini ahtapot gibi saran petrol tekelleri ‘yedi kız kardeş’ diye anılıyor. Exxon, Shell, BP, Gulf, Texaco, Mobil ve Chevron... Bunlar uluslararası politik güç merkezlerinin başlıcalarını oluşturuyorlardı. Petrol devlerinin büyük gücü taçları, cumhuriyetleri, orduları, sınırları tartışılır kılıyor. Dünyanın bu zalim efendileri, haritaları çıkarlarına göre çiziyorlardı”²⁵.

Petrolün yönetimini başlatan ve bunu sistematik olarak dünyanın dört bir yanında oturtan belli başlı şirketlere biraz daha yakından bakmak gerekir²⁶.

Exxon: ABD'de Exxon diğer ülkelerde Esso adıyla bilinen şirket, yüz yılı aşan bir geçmişe sahiptir. *Standard Oil of New Jersey* olarak da bilinen şirketin babası John Rockefeller'dir. Sahip olduğu mal varlığıyla dünyanın en büyük şirketi olan, yüzden fazla ülkede faaliyet gösteren petrol devi, tröstün dağılmasını izleyen yarım asırda dünya tarihine damgasını vurmuştur.

Mobil: Rockefeller İmparatorluğu'nun bir başka mirasçısı da *Standard Oil of New York* ya da kısa adıyla *Socony*, *Exxon* gibi kendini dev pazarların içinde buldu. Bu pazarların

²³ Yergin, Para, 117.

²⁴ Sampson, Anthony (1976). *Petrol Oyunu*, Çeviren: Aziz Üstel, Altın Kitaplar, İstanbul, s. 51.

²⁵ Nebiler; Parlar, Petropolitik, 106.

²⁶ Sampson, *Petrol*, 51-63.

ihtiyacını karşılamak için gözünü deniz aşırı ülkelere dikti. 1931 yılında yağ imalatıyla uğraşan ve Calouste Gülbekyan'ın babasının kurduğu *Vacuum Oil Company* ile birleşti. Adı *Socony – Mobil* olarak değişti daha sonra sadece *Mobil* adını kullanan şirket yedi kız kardeşin en küçüğüdür. Sürekli ham petrole ihtiyaç duyar. Bu da diğerlerine oranla daha saldırgan bir politika izlemesine yol açmıştır.

Socal: Standard Oil of California yani *SOCAL*, Rockefeller imparatorluğu bünyesinde 11 yıl yaşadı. Tekelin bölünmesiyle özgürlüğüne kavuşan *Socal* üretime hız verdi. 1919'da ABD üretiminin % 26'sını sağlamaya başladı. Meksika'da sahip olduğu yataklarla beraber muazzam bir ham madde rezervine sahip olmuştu.

“Rockefeller'in kızı gibi gördüğü üç şirketi olan Exxon, Mobil ve Socal yıllar boyunca Standard Oil topluluğu olarak bilindi. Birlikte hareket etmekle suçlandı. Bu suçlama gerçeğe dayanıyordu. Petrolü, Standart²⁷ adı altında aynı fiyattan satıyorlardı”²⁸.

Bu üç kız kardeş Avrupa'da ve Ortadoğu'da birçok işe birlikte girdiler ve piyasayı egemenlikleri altında tuttular.

Gulf: Teksas'ta petrol ilk bulunduğu kömür işiyle uğraşan William Mellon tarafından kuruldu. Pittsburgh yakınlarında aramalara başladılar. Guffey ve Galley adlı iki petrol arayıcısıyla birlikte petrolü buldular ve Fransa'ya petrol satmaya başladılar. 1 milyon dolar harcayarak Atlantik kıyısına kadar bir boru hattı döşediler. Ancak 1885'te Rockefeller'e yenik düştüler. 1901'de *Lucas Şirketi* tarihin en büyük petrol kuyularından birini açmıştı. Teksas eyaletinin tekelciliğe karşı çıkardığı yasa yüzünden Teksas'a giremeyen Rockefeller'in el uzatamayacağı bir petrol yatağına sahip olmuşlardı. Deniz kıyısına bir rafineri kurdular. Güneybatı'da petrol üretilip Doğu'ya satıyorlardı. 1906'da devasa yeni petrol yatakları buldular. Pittsburgh'a dünyanın ilk benzin istasyonunu açtılar. *Exxon*'dan daha fazla petrol üretiyorlardı. *Gulf* artık *Standard*'a rakip olmuştu ama Rockefeller'a bir kez daha yenilme korkusuyla uzun yıllar Doğu'ya açılmadılar.

Texaco: Joseph Cullinan tarafından 1901 yılında 50.000 dolar sermayeyle kurulan *Texaco Company*, Alman asıllı Schalet'in New York'tan sağladığı ek sermayeyle hızla

²⁷ *Standart Oil* ismi yerine kısaca *Standart* adı kullanılıyordu.

²⁸ Sampson, Petrol, 51.

büyüdü. Petrolü ucuza çıkartıp pahalıya satmayı başarmışlardı. Birkaç yıl içinde buldukları dev kuyularla Amerika piyasasının %5'ini ele geçirdiler ve büyümeye devam ettiler. 1908'de ilk tankerini alan şirket Avrupa'ya petrol satmaya başlamıştı. 1913 yılında New York'lu hissedarlarla Teksas'lı yöneticiler arasında çıkan ihtilaf sonucu Cullinan istifa etmiş ama onun başına buyruk, Teksas tarzı çalışma tarzı Texaco'da izini bırakmıştı.

Shell: Marcus Samuel adlı bir İngiliz Yahudi tarafından kurulmuştu. Uzakdoğu'da ve Rusya'da etkisi artarak büyümüş ve dev bir taşıma filosu kurmuştu. Standard'a karşı ayakta durabilmek için Hollanda Kraliyeti himayesindeki *Royal - Dutch*'la birleşti. Şirketin başına Henry Deterding geldi ve onun yönetiminde Shell dünyayı kontrol eden bir dev haline gelmişti.

BP (*British Petroleum*): Knox D'Arcy tarafından İran Şahı'ndan alınan uzun yıllar devam edecek bir imtiyaz karşılığında kuruldu ama daha sonra İngiliz Hükümeti'nin eline geçti. Önceleri *Anglo – Persian* ya da *Anglo – Iranian Petroleum Company* adını kullanan şirket daha sonra British Petroleum adını aldı²⁹. Ortadoğu'da etkin olan İngiliz dış politikası sayesinde kısa sürede büyüdü. Bölgede uzun bir süre İngiliz çıkarlarını temsil etti.

Lenin, emperyalizmin başlangıç tarihi olarak 1870'ten söz eder. Bu tarih aynı zamanda Bakü petrolerinin işletmeye açıldığı tarihtir. Bu tarihlerde emperyalizmin ilk kapışma alanı Kafkasya olmuştur. Avrupalı, Tatar, Ermeni ve Azeri iş adamları St. Petersburg sokaklarında petrol imtiyazı için koşuşturuyordu. Bu koşturmaca içinde Avrupa'nın önde gelen siyasetçileri ve işadamları ile başta İngiltere olmak üzere Almanya, Fransa ve Rusya'nın istihbarat elemanları da yer almaktaydı.

Nobel ödülünün kurucusu Alfred Nobel'in kardeşleri 1874'te aldıkları imtiyazla Bakü bölgesinin en büyük petrol şirketi ve rafinerisini kurdular. En yakın demiryolu istasyonuna boru hattı döşeyerek Avrupa'ya gaz yağı ihracatına başlamışlardı³⁰.

Ünlü Yahudi banker Rothschild, Nobel kardeşleri ve Standard Oil tröstünü geride bırakmanın tek yolunun tüm kuzey Rusya'yı geçerek Baltık denizine ulaşan petrolün yolunu

²⁹ Arı, Tayyar (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, Bursa, s. 143.

³⁰ Yergin, Para, 118.

kısaltmak olduğunu keşfetmişti. Bakü – Batum arasına demiryolu döşetip, petrolü boğazlardan geçirdikten sonra Trieste'deki rafinerisine taşımayı planladı³¹.

Petrol denince, ünlü “*bay yüzde beş*”, petrolün Tallyrand'ı Calouste Gülbenkian'dan bahsetmek gerekir. Gülbenkian İstanbul'da yaşayan bir Ermeni tüccarının oğluydu. Baba Gülbenkian, oğlunu önce dil öğrenmesi için Fransa'ya oradan da fen ve kültür eğitimi için İngiltere'ye gönderdi. İngiltere'den mühendis diplomasıyla dönen Calouste, ayağının tozuyla Bakü'ye oradan da Musul'a gitti. Buralarda Nobel kardeşler, Ünlü işadamı Alexander Mantachoff gibi insanlarla tanıştı. Rafinerileri ve petrol kuyularını gezdi. Bu yolculuğun ona öğrettiği en önemli bilgi kuşkusuz “*güç ve zenginlik dünyasının anahtarının petrol*” olduğuydu³².

Kafkasya'da bunlar olurken petrol mücadelesi İran'da çoktan başlamıştı. “*Dünyada ‘tarafsızlığın’ görkemli gücünü elinde bulunduran Reuter Ajansı'nın (RA) kurucusu (1851) Baron Julius Reuter, 1872 yılında tarafsız bir sermayedar sıfatıyla İran'a gidiyordu. Baron Reuter, Şah Nasreddin'den 70 yıl süreli bir petrol imtiyazı almayı başarıyordu*”³³.

İran bir süre sonra petrolcülerin gözdesi haline geldi. İngiliz ve Rus ajanlar Tahran'da cirit atmaya başlamıştı. Knox D'Arcy adlı bir işadamı İran Şahı ile yakın ilişkiler kurmuş onun güvenini kazanmıştı. Şah Muzafferiddun 28 Mayıs 1901 tarihli bir petrol imtiyazını D'Arcy'ye vermişti. D'Arcy, Şah öldükten sonra İngiltere'ye dönmeye karar verdi. İngiliz gizli servisi bu belgeyi ele geçirmek için D'Arcy'yi Mısır'a kadar takip etti. D'Arcy Süveyş'ten bindiği gemide bir rahiple ahbaplık kurdu. Rahibe o kadar güvendi ki elindeki petrol imtiyazını kiliseye bağış olarak rahibe verdi. Fakat imtiyazı alan gerçek bir rahip değil İngiliz gizli servisinin en gözde ajanlarından Philby'di³⁴.

Bu belge ile Mazanderan, Horasan ve Astrabad dışında kalan tüm İran toprak altı ve toprak üstü servetleri ve kaynakları İngilizlerin eline geçmiş oluyordu. İngilizler, hemen petrol aramalarına başladılar. 1909'da 2 milyon sterlin sermayeli Anglo – Persian Oil Company adlı şirketi kurdular. Bu sırada Ruslar, İran üzerinde oldukça etkiliydi. Rus subayları İran ordusunun önemli kademelerinde idi. Rusların kışkırtmasıyla, İran'da İngilizlere karşı bir tavır oluşmuştu. İran hükümeti de bunu destekledi fakat bu hareket bir

³¹ Yergin, Para, 130.

³² Arı, Geçmişten, 148.

³³ Nebiler; Parlar, Petropolitik, 17.

³⁴ Zischka, Antoine (2007). *Petrol Savaşının Kirli Tarihi*, Çeviren: Fatma Zehra Arslan, Selis Yayınları, İstanbul, s. 9-10.

ayaklanmaya dönüştü. Hükümet, dizginleri kaçırmış, ülke kendini ihtilâlin kucağına bırakmıştı³⁵.

Rus gizli teşkilatı Ohrana'nın oyunu ilk etapta başarıya ulaşmıştı. Şah Muzafferiddun'un yerine geçen oğlu Şah Mehmet Ali, İngilizlere verilen imtiyazların tamamının feshini ilân etti. Bunun üzerine İngiltere'nin Tahran büyükelçisi, Şahla görüştü ve onu resmen tehdit etti; fakat Ruslara güvenen İran Şahı, bu tehdide kulak asmadı. Bir süre sonra İngiliz donanması Basra Körfezi'ne Abadan tesislerinin kıyısına demirledi. Donanma karaya asker çıkartıp tüm stratejik noktaları işgal etti. İngilizlerin İran'ı işgali üzerine Ruslar 31 Ağustos 1907 tarihli anlaşmaya dayanarak kuzeyden güneye doğru İran'ı işgale başladı. Birkaç gün içinde Ruslar kuzeyden, İngilizler güneyden İran'ı paylaşmaya başlamışlardı. 1909 yılında gerçekleşen ihtilâl İran tarihinde çok önemli ve bir o kadar da korkunç bir yer işgal eder. Bu olay İran tarihinde gerçekleşen ilk petrol ihtilâliydi ama son da değildi³⁶...

Sonuçta İngilizler tüm imtiyazlarını geri aldılar. Ruslar ise geri çekilirken birçok imtiyaz sahibi oldular. İngilizler uzun yıllar İran'ı sömürdüler; fakat İran, İngilizlerin sömürüsüne maruz kalan tek ülke değildi. Hatta İran'ın, İngiltere'nin dünya egemenliğini amaçlayan planlarının sadece küçük bir parçası olduğunu söyleyebiliriz. İngilizlerin daha önemli kaynakları da vardı ki bunların başında Hindistan geliyordu.

19. yüzyılın ikinci yarısında Hindistan'a hâkim olan İngiltere'nin Ortadoğu'ya hâkim olan Osmanlı üzerinde hatırı sayılır nüfuzu vardı. Bu bölgenin en büyük gücü İngiltere'ydi. Fakat 20. yüzyılın başlarında Rusya'nın, güneye doğru açılıp İran'a sınır olması, Çin'e doğru ilerlemesi, Almanların milli birliklerini kurup Osmanlı üzerinde nüfuz edinmeye başlaması ve Fransa'nın Çin Hindi'ne hâkim olmasıyla İngiltere'nin bölgedeki üstünlüğü azaldı. İngiltere artık yalnız değildi. Bundan sonra çıkar çatışmaları, politik "*ayak oyunları*" ve neticede gruplaşmalar başladı³⁷.

İngiliz Avam Kamarası'nda 1908 yılı bütçe görüşmelerinde Hindistan bütçesi görüşülürken Lord Curzon bu duruma şöyle dikkat çekmişti; "*İngiltere Doğu'nun en büyük tüccar milletidir. Fakat onun yarım asır önce sahip olduğu üstünlük artık mevcut değildir*"³⁸. Bu konuşmayla birlikte İngiltere bölgede egemenliğini güçlendirmek için çalışmalara başladı.

³⁵ Zischka, Petrol, 11.

³⁶ Yergin, Para, 141-142.

³⁷ Yergin, Para, 159, 179.

³⁸ Karadağ, Raif (1973). *Petrol Fırtınası*, Divan Yayınları, İstanbul, s. 71.

İngilizlerin Uzakdoğu’da çevirdiği dolaplar sonucu çıkan Rus – Japon savaşı, Rusya’yı ciddi şekilde meşgul etmekle kalmamış, aynı zamanda onun kolunu kanadını kırmış, bir süreliğine bile olsa Rusya’yı saf dışı bırakmıştı³⁹.

19. yüzyılın tanınmış iktisatçılarından biri olan Alman Fredrich List İngilizlerin amacını şöyle anlatmıştır;

“İngiliz İmparatorluğu’nun büyük hammadde kaynaklarını hedef alan politikası; Cebelitarık, Malta, Girit ve Kıbrıs üzerinden geçip Süveyş ve Kahire’ye oradan Şam ve Bağdat’a kadar uzayacak olan köprünün İngiltere tarafından ne zaman inşa edileceği bilinmez...

...Köprünün Avrupa tarafındaki kemerleri çoktan kurulmuştur. 1704’te elde edilen Cebelitarık, 1814’te işgal edilen Malta adasıdır. Köprünün Afrika kemerleri 1875 ve 1881 tarihlerinde elde edilen Süveyş ve Kahire’dir. Köprünün Asya’daki kemerleri Şam ve Bağdat halen Osmanlı’nın elindedir. Ayrıca İngiliz hâkimiyeti Sumatra adasında 1831 ve Aden üzerinde 1835 yılında tesis edilmiştir. Dünyayı kuşatan bu muazzam kemerin tam ortasında İran ve Mısır arasında bir muntika vardır. Bu muntika Osmanlı hâkimiyetinde bulunan Arabistan, Suriye ve Irak’tan ibarettir”⁴⁰.

Bu satırların yazıldığı tarihte İngiltere bu bölgelere sahip değildi fakat İran’daki petrol yataklarının hâkimiydi ve planı tamamlamak amacıyla Arap yarımadasındaki isyanlar silsilesinin başlama komutunu vermiş bulunuyordu. İngilizler, petrol imparatorluğunu kurmak için, tüm güçlerini bu bölgelerde seferber etmişlerdi. Mısır İngilizlerin Akdeniz Kuvvetleri Başkumandanlığı karargâhı haline geldi ve başına daha sonraları İngiltere Savaş Bakanlığı yapacak olan Lord Kitchener getirildi⁴¹.

Lord Kitchener’in ilk işi, Müslüman Mısır’ın Osmanlı padişahı da olan halifeyle arasını açmak için milliyetçilik propagandası yapmak olmuştur. Osmanlı’nın Mısır’da uyguladığı *Pan – İslâmizm* propagandasını “*Pan - Egyptian*” (Mısır Birliği) hareketine dönüştürmüştü.

³⁹ Zischka, Petrol,53.

⁴⁰ Karadağ, Petrol, 73.

⁴¹ Yergin, Para, 166.

BİRİNCİ BÖLÜM

DÜNYA SAVAŞLARI – ORTADOĞU ve PETROL

1.1. Birinci Dünya Savaşı Öncesi Ortadoğu

Birinci Dünya Savaşı öncesinde Yakınoğu ve Ortadoğu'daki sömürge rekabeti özellikle İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya'yı yakından ilgilendirmekteydi. Bu bölgede zengin yer altı kaynaklarına sahip ve önemli bir jeo-stratejik konuma sahip olan Ortadoğu emperyalist güçlerin tasarılarında önemli bir yer tutmuştur. Bölgeye bu derece ehemmiyet verilmesinin en önemli nedeni şüphesiz ki bölgede bulunan petrol yataklarının sayısının çok olmasıdır.

Almanlar ise 1903'de Osmanlı topraklarından geçirerek inşa etmeyi tasarladıkları Bağdat Demiryolu'nun çevresinde yer alan petrol yataklarını kullanmaya ilişkin imzayı elde ettiler. Bir İngiliz Şirketi olan D'Arcy Co' da bu bölgedeki petrole sahip olmak için Fransızlar ve Almanlarla rekabet ediyordu. Dünya ekonomisine yeni yeni ağırlığını koymaya başlayan Amerikalılarda petrol yarışına en önde olmak için geç kalmamış ve bu amaçla 1908'de Amiral Chester'i özel elçi olarak İstanbul'a göndermiştir.

Orta Doğu'nun stratejik noktalarından biri olan Musul'daki petrolü de denetim altına alabilmek için kıyasıya bir rekabet cereyan etmiştir emperyalist üçler arasında. Bunların içinde en sert çatışmalara sahne olan İngiliz ve Alman şirketleri bir ara ortaklaşa hareket etmek için bir araya gelseler de bu şirketlerin arasında yaşanan rekabet ve çatışma Dünya Savaşı'na yol açmıştır. Böylece petrol hem 1. Dünya Savaşı'nın başlamasında hem de Batılı Devletlerin bölge üzerinde denetimi sağlamaya yönelik planların tasarlanmasında bir dürtü haline gelmiş ve tetikleyici bir etken olmuştur.

İngilizlerin 1880'lerde başlayıp Süveyş Kanalı yapımı sonrasında Mısır'da rakipsiz kalması üzerine, Almanlar Ortadoğu hâkimiyetini İngilizlere bırakmamak için Akdeniz'e bir filo çıkarttılar. Almanlar bu donanma için Musul ve Basra'ya Kahire'den çok daha yakın olan İskenderun'u bir üs haline getirmek istiyordu.

Almanların bu niyetlerine karşılık İngilizler Akdeniz'deki deniz gücünü devrin Denizcilik Bakanlığı Birinci Lordu Sör Winston Churchill'in emriyle dört yeni kruvazörle güçlendirdi. Buna ek olarak muhtemel bir çatışmada Fransa'yla birlikte hareket etme önlemini

de alarak Fransa'yı yanına çekmeyi başarmıştı. “Fransa, İngiltere’yle muallâkta olan meselelerini bir tarafa atmış, kendisine Suriye müstemlekesini teklif eden İngiltere’nin yanında Almanya’ya cephe almıştı”⁴².

Rusya petrol yatakları ile dolu olduğunu düşündüğü Ermenistan sınırından İskenderun’a varan hayali ve uzun hattın Doğusu’nu kendi çıkarları içinde görmekteydi. Bahsi geçen bölgenin tek talibi tabii ki Ruslar değildi. İngilizler ve Almanların da bu saha ile ilgili politikaları bulunmaktaydı. İngilizler ve Almanlar, Ruslara göre daha avantajlı durumdaydılar. İngilizler, Akdeniz ve Basra Körfezi’ne tamamen hâkimdiler. Ancak, Almanlar da *Bağdat Demiryolu İmtiyazı* ile bu geniş petrol sahasına çoktan girmişlerdi bile.

İngilizler Arap yarımadasındaki şeyhlikler ve emirliklerle yaptığı anlaşmalar vasıtasıyla ülkelerini avantajlı konuma geçirmek için çalışmıştı. Bahreyn’in Şeyhi İsa bin Ali el Halife, İngiltere ile Mart 1879’da yaptığı bir anlaşmada Osmanlı veya başka bir devletin topraklarında deniz taşımacılığı için kömür istasyonu veya diplomatik temsilcilik kurmasına İngiltere’nin onayı olmadan izin vermeyeceğine dair taahhütte bulunmuştu. Böylece Britanya Emperyalizminin Basra Körfezi’ne yerleşmesinde şeyhlerle anlaşma dönemi başlamış oluyordu⁴³.

İngiliz politikasında şeyhlikler önemli bir etmen haline gelirken, Almanlar Osmanlı hükümetiyle anlaşma zemini arıyorlardı. 1888 yılında Deutsche Bank ve Stuttgart Bank tarafından kurulan *Anadolu Demiryolu Şirketi*, Osmanlı Devleti’nden petrol arama konusunda dolaylı bir imtiyaz almıştı. Alman finans burjuvazisi iki bin kilometre uzunluğundaki demiryolunu denetlerken, Alman jeologlar Mezopotamya’nın petrolerini bulmak için uğraşmaktaydı. Bir süre sonra demiryolu hattının çevresinde bulunan madenlerin işletme hakkı da Almanlara geçti. Fransa ise yalnızca petrol değil Anadolu’daki zengin bakır madenlerinin de peşindeydi. Bu sebeple Suriye’yi ciddi anlamda kontrol altında tutuyordu. Çünkü biliyorlardı ki İngiltere’nin Suriye’deki küçük bir başarısı Fransa’yı Ortadoğu’dan tamamen silebilirdi⁴⁴.

Ekonomik çıkar çatışmaları ortasında Osmanlı Devleti, 20. yüzyılın ilk yarısına “*Açık Pazar*” olarak girmişti. Almanya ve İngiltere Osmanlı’nın kaynaklarını ve pazarını paylaşmada sürekli çekişme içinde iken bu rekabete kimi zaman ABD de katılmıştır. Osmanlı

⁴² Karadağ, Petrol, 79.

⁴³ Nebiler; Parlar, Petropolitik, 20 - 21.

⁴⁴ Arı, Geçmişten, 103.

Devleti'nin ABD ile ilişkileri 20. yüzyıl başlarında ticari olarak başlamıştır. Türk – Amerikan ilişkileri, 1850'lerden sonraki 40 yıllık süreçte Ortadoğu'da faaliyet gösteren Amerikan misyonerleri vasıtasıyla eğitim ve sağlık alanlarında başlayıp günümüze kadar devam etmektedir⁴⁵.

Bu arada 1900'lerin başında Japonya'ya yenilen, donanması neredeyse yok olan Rusya, Akdeniz'deki bu kavgayı fırsat bilip Osmanlı'nın Doğu illerinde hak iddia etmiş ve bunu büyük devletlere birer notayla bildirmişti. Rusya bir yandan da İran'da söz sahibi olmak, böylece İran'ın petrol sahalarına sahip olmayı da amaçlıyordu. Bu nedenle 1907 yılındaki İngiliz – Rus anlaşmasını feshetmek niyetindeydi. Osmanlı İmparatorluğu'nun topraklarında akıl almaz oyunlar dönüyordu. Bu oyunun ödülü de Ortadoğu'nun zengin petrol yataklarıydı.

Almanya'nın bu petrol mücadelesinden galip çıkabilmek için tek yolu İngiltere'yi saf dışı bırakmaktı. 1910 yılında Alman İmparatoru ve Rus Çarı Postdam'da buluştu ve bir anlaşmaya vardı. Bu anlaşmaya göre Almanya, Rusya'nın da izni ile Osmanlı sınırları içinde her türlü iktisadi menfaatini teminde serbest olacak, buna karşılık Rusya 1907 Rus – İngiliz Anlaşması'yla nüfuz edemediği İran'ın güneyindeki zengin petrol sahalarına yerleşecekti. Petrol bu anlaşmanın da ağırlık merkezindeydi⁴⁶.

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren İngiltere, Fransa ve Almanya'nın demiryolları yaptırarak bölgede nüfuz ve imtiyaz elde etme çabalarına 20. yüzyıl başlarında da ABD dâhil olmuştur. Zamanla sanayisinde çokça ihtiyaç duyulan ve de tüketilmeye başlanan başta petrol olmak üzere diğer değerli madenler ABD'nin dikkatini bölgeye çeken cazibeydi⁴⁷.

Raif Karadağ Osmanlı Devleti'nin ekonomik çıkar savaşının odağı oluşunu şöyle dile getirmektedir:

“Büyük devletlerarasında Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi kaynaklarını ele geçirmek için yapılan bu siyasi girişimlerin ve kuvvet gösterilerinin devam

⁴⁵ Açıkse, Erdal; Doğanay, Rahmi (2010). *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali – Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No:19. Tarih Şubesi Yayınları No:16, Elazığ, s. 47.

⁴⁶ Yergin, Para, 127.

⁴⁷ Açıkse; Doğanay, Chester, 48.

ettiği yıllarda, olaylar Türkiye için meşum ve telafisi imkânsız kayıplara yol açmıştı. Bu serinin ilk kayıpları, Trablusgarp, Girit ve Balkanlar'dı’’⁴⁸.

Osmanlı Devleti topraklarındaki kaynakları bir diğer devlete kaptırmamak için İngiltere daha önce de birçok politik oyunun içinde yer almıştı. Fakat bu kez durum farklıydı. İngiltere Osmanlı'ya karşı husumet besliyordu ve bu husumet iki sebebe dayanıyordu. Bunlardan birincisi hilafet müessesesi, diğeri de Osmanlı Devleti topraklarındaki geniş ve zengin petrol yataklarıydı.

Bölgedeki rekabet *Almanların Demiryolu Projesi* ve Amerika'nın “*Chester Projesi*”yle ayyuka çıkmıştı. Amerika'nın o dönemde izlediği “*Open Door Policy*”⁴⁹ – *Açık Kapı Politikası*'nın ve Amerikan sermayesini bölgeye çekme tezahürü olarak ortaya çıkmıştı. Bu projenin Ortadoğu'da ABD tarafından gündeme getirilmesi sadece Almanya'yı değil Avrupa ülkelerini de tedirgin etmişti⁵⁰.

1.1.1. Chester Projesi

1900'lü yılların başlarında Amerikan donanmasında görevli bir Amiral olan Colby M. Chester'ın girişimleriyle oluştuğu için bu projeye *Chester Projesi* adı verilmiştir. Donanmada görevli iken Osmanlı'nın Ermeniler'den dolayı vermek zorunda olduğu bir tazminat meselesi yüzünden İstanbul'a gelen Amiral Colby M. Chester kısa müddet kaldığı İstanbul'da çeşitli diplomatik temaslarda bulunmuştur⁵¹. Bu sırada İngiliz ve Alman şirketlerinin bölgedeki yatırım ve imtiyaz kapma yarışını da sezen Amiral Chester tasarladığı projeyi Amerikan Senatosu'na ve çeşitli yatırım çevrelerine sunup emekliliği sonrasında da bunu uygulamak için yolunu tekrar İstanbul'a düşürmeyi bilmiştir. İstanbul'a tekrar gelişinde Sultan Abdülhamit ile ilişkilerini iyi tutan Amiral Chester kendisinden bazı imtiyazlar almaya çalışmıştır. Yerli sermaye – eleman eksikliği yüzünden ve Avrupa yayılmacılığına karşı Osmanlı'nın ABD'ye bakışı da oldukça iyi niyetliydi. Her ne kadar bu görüşmelerde sözlü

⁴⁸ Karadağ, Petrol, 93.

⁴⁹ *Açık Kapı Politikası*: Açık kapı politikası, ABD'nin, Çin'in toprak ve yönetim bütünlüğünün sağlanması, Çin'le ticari ilişkileri olan ülkeler arasında eşit ayrıcalıkların korunması için ilan ettiği ilkeler bildirgesidir (1899-1900). 19. yüzyıl da ABD ve diğer bazı batılı ülkelerin Çin'deki çıkarlarını korumak ve geliştirmek için başvurdukları uygulamadır. Buna göre, Çin'de etki alanı bulunan ülkelerin hiçbirisi, bir diğerrinin ticari hak ve ayrıcalıklarına zarar veremeyecektir. Batılı ülkelerin Çin'e ilişkin olarak uyguladıkları bu yarı-sömürgeleştirme politikası, Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı'nda yenilgiye uğraması ve Çin iç savaşında komünistlerin kazandığı zaferle (1949) sona ermiştir. Norton, Mary Beth; vd. (1991). *A People and A Nation – Since 1865*. Cilt: B. , Houghton Mifflin Company, Boston, 386.

⁵⁰ Açıkkes; Doğanay, Chester, 49-50.

⁵¹ Açıkkes; Doğanay, Chester, 50.

olarak güvence olsa da Osmanlı'nın imzalamış olduğu bazı anlaşmalar gereği ABD, Chester'in aldığı sözleri hayata geçirme fırsatı bulamamıştır⁵².

Açıkses ve Doğanay, *Chester Projesi*'nin gündeme gelmesinde madencilik ve petrolün ana etken olduğunu belirtmekle beraber imtiyazın hemen yürürlüğe girmediğini ve Osmanlı yönetiminin bu projeyi her şeye rağmen kabul eden bir tutumunun olmadığını vurgulamaktadırlar. II. Meşrutiyet hükümetinin bu iyi niyetli yaklaşım sonucunda Chester ve arkasındaki Amerikan şirketler grubu, zengin maden yataklarına ulaşım için 2000 km. uzunlukta bir demiryolu yapımı için imtiyaz istemişlerdir. İlk bakışta Osmanlı'ya bir sanayi yatırımı olarak görülse de ABD'nin yaklaşımında ana etkenin petrol olduğu da bir gerçektir⁵³.

1.1.1.1. Chester Projesi'nin Ana Hatları

Chester Projesi, 1903'te "*Bağdat Demiryolu*" imtiyazını alan Almanya'nın da tepkilerine muhatap olmuş fakat yürürlüğe konulamamıştı. Bu noktada Washington'un bölge üzerindeki hem politik hem de ticari alandaki tecrübesizliği de ortaya çıkmıştı. Hasta adam olarak da nitelenen Osmanlı'nın mirasını paylaşma adına Avrupalı devletler teyakkuza halindeydiler. ABD bu projeye birlikte "*Osmanlı coğrafyası üzerindeki politikalarının önemini*" bu şekilde tecrübe etmiş oluyordu.

1908'de II. Meşrutiyet yönetiminin *Bayındırlık ve Kalkınma* hamlesi için harekete geçtiğinde Osmanlı Nafia Nezaretine (*Osmanlı Bayındırlık Bakanlığı*) verilen yedi projeden biri *Chester Projesi* olmuştu. Hükümetin arzusu Doğu ve Güneydoğu'nun geliştirmesi öncelikli olduğundan Chester, projesindeki Batı Anadolu ve Rumeli'deki demiryolları hattını değiştirdi. Daha önceden "*White*" isimli İngiliz – Amerikan şirketinin kazanmış olduğu bölgedeki hattın imtiyazını daha uygun şartlarda yapacağını bildirdi ve teklifi de ilgiyle karşılandı. Amerikan elçiliği burada White şirketine destek olsa da daha sonra ABD çıkarları adına Osmanlı'ya karşı her iki şirketi de desteklediğini belirterek Osmanlı Hükümeti'nin tercihini kendisinin yapmasını sağladı. Projeye Doğu'da bazı telefon santralleri de kuracağını açıklayan Chester, *White Şirketi*'nin elenmesini sağlamıştı. Chester'in tercih edilmesinin en

⁵² Yavuz, Bige Sükan. *Fransız Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi Sayı: 24, Kasım 1999-2003, s. 531. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10218.pdf> adlı web adresinden pdf olarak aktarılmıştır.

⁵³ Açıkses; Doğanay, Chester, 50-52.

büyük sebebi Amerikan sermaye grubundan birçok işadamı ve bankacının da Chester Projesi'ne ortak olmasıydı⁵⁴.

Chester Projesi'ni İçine Alan Bölge⁵⁵

Chester Projesi'ne göre ana hat Sivas'tan Güneydoğu'ya doğru Harput, Ergani, Musul Kerkük üzerinden İran sınırındaki Süleymaniye'ye uzanacaktı. Ayrıca Samsun üzerinden Karadeniz'e; Halep üzerinden Akdeniz'e; Bitlis üzerinden Van'a olmak üzere 3 yan hat öngörülüyordu. Bu hat 20 yıl işletilecek ve imtiyaz süresi 99 yıl olacaktı. Hattın iki yanında 20 km. alandaki madenler proje sahiplerince işletilecekti. İmtiyazın ilk 60 yıllık bölümünden sonra gelirlerinin veya mallarının tümünü veya bir bölümünü önceki 5 yıl ortalamasından satın almayı garanti ediyordu. Sistemin şirket tarafından faaliyete geçirilmesi için 20 yıllık süre öngörülmüştü.

1908'de *Chester Projesi*'nde daha sonra Elazığ – Hazar mevkiine 25 yıl süreyle başka hat yapılmaması ve Sivas – Elazığ yöresindeki bilinen ve muhtemel petrol ve maden yataklarının imtiyaz sahibine bırakılması gibi değişiklikler yapılmıştı. Colby Chester, White Şirketi'nin elenmesini sağladıktan sonra 1909 Kasım'ında 600.000 dolar sermayeli *Ottoman – American Development Company (Osmanlı – Amerikan Kalkınma Şirketi)* adlı şirketi kurdu. Amacı Amerikan çıkarları noktasında Osmanlı'yla daha mükemmel anlaşmalara zemin hazırlamaktı⁵⁶.

⁵⁴ Açıkseç; Doğanay, Chester, 52-56.

⁵⁵ Bilmez, Bülent Can (Mayıs, 2000). "Demiryollarından Petrole Chester Projesi (1908-1922)", Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, Ek1, s. 363'den alıntılan http://wowturkey.com/t.php?p=tr204/Cetin_KOSAR_chester.jpg, (9.7.2011).

⁵⁶ Yavuz, Chester Projesi, 530.

1910 yılına gelindiğinde Osmanlı Bankası'na 20.000 lira teminat yatırıldığı halde Chester Projesi'nin onayı için Osmanlı Hükümeti tarafından oyalayıcı bir üslup izleniyordu. Asıl mesele, Avrupalıların bu projeye olan tepkileri ve yönetimin Amerikalılarla pazarlığı daha avantajlı bir sonuçla bitirebilmesiydi. Zamanın Amerikan gazetelerinde bu husus “*Türkler iyi pazarlık ediyor.*” şeklinde yansımıştı⁵⁷.

Sadrazam Halim Paşa'nın muhalefetine rağmen proje onay için Meclis-i Mebusan'a 14 ay kadar gecikmeyle 1 Haziran 1911'de gönderilmişti. Ekim'de görüşmeler başlayınca *Osmanlı – Amerikan Kalkınma Şirketi*'nde önemli anlaşmazlıklar baş gösterdi ve şirketten önemli kopmalar yaşandı. Bu da hem şirketin hem de projenin cazibesini yitirdiğini gösteriyordu⁵⁸.

Bütün bunlar yaşanırken Osmanlı idarecileri arasında da fikir birliği oluşmamış. Üstelik İngiliz ve Alman baskısı da artmıştı. Bu sırada, Trablusgarp Savaşı'nda Osmanlı'nın ABD'den arabuluculuk yapma isteğine ABD'nin sıcak bakmaması yüzünden ilişkiler olumsuz yönde etkilenmişti. Öyle ki şirket yetkilileri yatırılan depozitoyu geri çekmişti. Chester'ın yönetim merkezi Ekim ayında Osmanlı Meclisi'ne sunduğu teklifi geri çekti. 11 Aralık'ta Amerikan elçisi Rockhill, sadrazama projeden vazgeçildiğini resmen bildirmişti⁵⁹.

Tüm bunlara rağmen Chester 1912 – 1913 yıllarında projeyi yaşatmaya gayret gösterdiyse de yeni ortaklar bulup kurduğu *Ottoman – American Development Exploration Co. (Osmanlı – Amerikan Kalkınma Araştırma Şirketi)* isimli şirket eski teklifleri değiştirip yeniden sunmak üzereyken Mahmud Şevket Paşa suikastla öldürüldü. Osmanlı'nın içinde bulunduğu kargaşa ve savaşlar, Almanların etkisi ve şirketin içine düştüğü huzursuzluklar nedeniyle sonraki yönetimin projeye eski ilgisinin olmaması tüm girişimleri akim bırakmıştı. Araya giren Birinci Dünya Savaşı da Chester grubunun başka girişimlerde bulunmasına fırsat vermedi. Projenin başarısız olmasında Osmanlı – Amerikan resmi ilişkilerinden ziyade ABD'nin izlediği bitarafılık siyaseti çerçevesinde resmi makamlarla Chester arasında fikir birliği olamamasının rolü büyüktü.

Her ne kadar Chester Projesi'nin başarısızlığı söz konusu olsa da projenin Ortadoğu'daki uluslararası petrol rekabetini ortaya çıkarması açısından oldukça önemli olduğunu söyleyebiliriz. Chester grubunun projeyi sadrazama ve en nihayetinde Osmanlı Meclisi'ne direkt olarak sunabilmesi İngiltere'yi oldukça rahatsız ediyordu. Kendi şirketlerinin (D'archy ve Royal – Dutch Shell gibi) bölgedeki petrol imtiyazından pay

⁵⁷ Açıkse; Doğanay, Chester, 58-62.

⁵⁸ Zischka, Petrol, 91.

⁵⁹ Açıkse; Doğanay, Chester, 62-64; 70-72.

alabilmesi için İngiliz büyükelçisi var gücüyle çalışmaktaydı. Almanya'nın da muhalefetini yanına alan İngiltere, ABD'nin Chester Projesi'ni Standart Oil'in paravani olarak öngörüyorlardı. Bu yüzden Chester'ı haksız rekabete yol açmakla suçladılar. İngiltere ve Almanya Chester'ın nezdinde ABD'yi oyunu kuralına göre oynamamakla suçluyordu. “Böylece petrol savaşı kızışıyor ve bölgedeki rekabetin demiryolu imtiyazından çok petrol için yaşandığı anlaşılıyordu.” Osmanlı bu sayede uzun süredir olamadığı kadar elini kuvvetlendirmiş ve ülkelerarasındaki pazarlık payını arttırmakla ülkesinin bayındır hale gelmesi ve halkının zenginleşmesi için olduğu kadar bölgede oluşturacağı rekabetin yeni imkânlarından istifade etmeyi de planlıyordu⁶⁰.

1.1.1.2. Chester Projesi'nin Başarısızlığa Uğramasının Sebepleri

1921 yılına kadar ABD – Ankara ilişkileri Chester Projesi'nin resmi çerçevede ele alınmasını engellemişti. 1920 yılı başlarında Amiral Colby Chester 1908 – 1911 yılları arasındaki girişimlerini ABD Dışişleri bakanlığına da anlatmıştı. Petrol sıkıntısından endişe eden ABD yönetimine bunu ortadan kaldıracak proje olarak Chester projesini tekrar öne sürüyordu. Bu seferinde demiryolu işi yanında doğrudan petrol işini nazara veriyordu.⁶¹

ABD dış işleri konuyu Chester'la tartışması için petrol uzmanı Arthur C. Millspaugh'u görevlendirmişti. Chester ile olan görüşmesi sonrasında dış işlerine Millspaugh bir rapor hazırlayıp sundu. Bu rapora göre Chester Projesi Türkiye, Suriye ve Mezopotamya olarak üç bölümden oluşmalıydı. Bu bölge de ayrı ayrı girişimcilere açılmalıydı. Savaş sonrası bölgeye olan ABD'li şirketlerin ilgisi fiili olarak bunu gerektiriyordu. Açıkse ve Doğanay'ın da bu tekliflerden yola çıkarak belirtmek istedikleri durum dikkate değer: “*Millspaugh'un bu teklifi ABD'nin sonraki yıllardaki petrol politikasına da ışık tutmaktadır.*” Projenin sonuçlanmamasının en önemli nedeni ABD hükümeti tarafından diplomatik olarak desteklenmemesiydi⁶².

Tüm bu mücadele devam ederken Amerikan Hükümeti şirketlerinin istediği şirketle işbirliği yapma konusunda serbest bırakıp herhangi bir zorlama yapmamıştı. Buna göre bir kısım şirket Chester'ın yanında yer alırken, diğer kısım da çeşitli İngiliz şirketleriyle işbirliği gerçekleştirmeyi yeğlemişlerdi. Lozan sonrasında Mezopotamya havzası İngilizlerin eline kalmıştı. TP (*Turkish Petroleum*) Şirketi ile anlaşma imzalayan Amerikalı petrol şirketlerinin doğru tercih yaptığı görülmüştü. Gerçekte kazanan bölgeye adını uzun yıllar yazdıracak olan

⁶⁰ Yavuz, Chester Projesi, 530-531.

⁶¹ Açıkse; Doğanay, Chester, 85.

⁶² Açıkse; Doğanay, Chester, 88.

Amerika olacaktı. Çünkü bütün seçeneklere aynı şansı vermiş ve aynı mesafede durmayı başarabilmişti.

Chester Projesi'nin başarısızlığa uğramasının çeşitli sebepleri bulunmaktadır:

1. En önemli sebep Lozan Anlaşması sonrasında Musul bölgesinin başka bir ifadeyle bölgedeki en önemli petrol kaynağının Türkiye sınırları dışında kalmasıdır. Chester, Standart Oil kadar güçlü ve de petrol konusunda yeteri kadar uzman olmadığı için Musul İngilizlerin eline kalınca bu konuda bir atılım gerçekleştirememiş ve Chester'a ilgi duyan Amerikan sermayedarlarının desteğini ve ilgisini kaybetmesine neden olmuştur.
2. Chester öne sürdüğü ve çeşitli eklentiler yapıp büyüttüğü projesi için güçlü bir sermaye altyapısına da sahip değildi. Musul'un Türkiye sınırları dışında kalması umduğu ve planladığı nakit desteğini oldukça engellemişti.
3. Bölgede profesyonelce ilişkileri düzenleyen Standart Oil Şirketi'nin izlediği lobicilik faaliyetleri ve güçlü konumu Chester projesini ve Chester grubunu gölgede bırakmıştır. Chester ve grubu tek başına işleri yürütmeye çalışırken, kendisine muhalefet eden ve bölgeyi çok iyi bilen Fransız ve İngiliz şirketleriyle rekabet edemediği gibi Standart Oil gibi bir devin de karşı tarafta yer alması bu başarısızlığa neden olmuştur.
4. Bu gelişmelere binaen ABD Hükümeti'nin bilhassa da Amerikan Dışişleri'nin Chester ve projesine karşı takındığı olumsuz tavır Chester'ın elini oldukça güçsüzleştirmişti.
5. Çok fazla olmasa da ABD'deki Rum – Ermeni lobilerinin Chester Projesi içinde Türkiye'deki bu tip yatırımlarını yer almasının şiddetle karşı çıkıyorlardı. Sermayedarları etkilemeye yönelik propagandaları bu noktada önemliydi.
6. Ayrıca projenin istenen şekilde başlamaması ve gecikmesi de Türk hükümetini tedirgin etmişti.
7. Son olarak şirket içi yaşananlar, projenin pratik ve kârlı bulunmaması da projenin sonucu hazırlamıştı⁶³.

1.1.1.3. Chester Projesi Sonuçları

Chester Projesi'nin emperyalist boyutu olduğu Batılı araştırmacılarca da kabul edilen bir durumdadır. Nitekim İzzettin Önder'in de belirttiği üzere;

⁶³ Açıkkes; Doğanay, Chester, 120-122.

Edward M. Earl adında bir yazar şunları yazıyor:

"... Bağdat Demiryolu ile Osmanlı Maliyesinin gelirleri ipotek altına alınmıştır. Chester İmtiyazları ile Cumhuriyet Türkiye'sinin madenleri ipotek ediliyordu.. Chester Projesinin birinci sınıf bir emperyalist teşebbüs olmaması için hiçbir sebep yoktur."

Lewis Hack adlı bir başka yazar da şunları söylemiştir: "Yakın Doğu'nun ABD sermayesi için en ilgi çekici yönü, kuşkusuz, madenlerdir." Bu ifadelerle sözlerine başlayan Hack, bu bağlamda Chester Projesi'ni de emperyalist bir girişim olarak değerlendirmiştir. Ne garip bir tecelli ki, Osmanlı'nın ve Türkiye'nin çıkarlarını yabancılar, Türk sorumlularından daha ahlâklı ve sorumlu bir eda ile savunabilmiştir!..⁶⁴"

Konuyla ilgili Bige Sükan Yavuz'un değerlendirmesi ise:

"...bu konuda şimdiye kadar yapılan bilimsel çalışmalarda da sıkça vurgulanan iki ilginç olgu karşımıza çıkmaktadır.

Bunlardan birisi, yeni Türk Devleti'nin, topraklarını emperyalist güçlerin işgalinden kurtardıktan sonra ticaret anlaşmalarıyla, borç sözleşmeleriyle, Düyun-u Umumiye teşkilatıyla Osmanlı İmparatorluğu'nun yarı sömürge haline getiren devletlerle bu kez diplomasi masasında yüzyıllık sorunlarını çözmeye çalıştığı bir dönemde yabancı bir çıkar grubuyla bir imtiyaz anlaşması yapmasıdır.

Öbürü ise Chester Grubu ile yapılan imtiyaz anlaşmasının TBMM'de onaylanmasına karşın Chester Projesi'nin eyleme dökülememesidir. TBMM Hükümeti, bir yandan Chester imtiyazı kanalıyla Lozan'da İngiltere ve Fransa gibi Batılı devletler karşısında ABD desteğini sağlamak, diğer yandan Lozan görüşmelerinin kesintiye uğradığı bir dönemde Amerikalılarla bir imtiyaz anlaşması imzalayarak yabancı sermayeye karşı olmadığını göstermek, dolayısıyla, görüşmelerin kesilmesinde önemli rol oynayan kapitülasyonların kaldırılmasını sağlamak istiyordu"⁶⁵.

⁶⁴ Önder, İzzettin'in 26.11.2006 tarihli Evrensel Gazetesi'nden "Ekonomi ve Politika" köşesindeki yazısından alıntılanan: <http://kentvedemiryolu.com/icerik.php?id=679> (15.02.2011).

⁶⁵ Yavuz, Chester Projesi, 552- 553.

Chester Projesi'nin başarısızlığı ABD'nin henüz Avrupa merkezli dünya siyasetine etki edecek ve dahası değiştirecek güçte olmadığını göstermişti. Bölgeye Chester projesi ile daha da yakınlaşan ve kalıcı olmak isteyen ABD, Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'yi direkt olarak karşısına almaktan sakınarak Standart Oil gibi dev şirketlerini İngilizlerle işbirliği yapma konusunda da desteklemiştir.

Dünya üzerinde etkisini giderek arttıran enerji ihtiyacı, özellikle giderek büyüyen sanayinin ihtiyaçları petrole olan bağımlılığı ortaya çıkarmıştı. Bu ise batılı devletlerin petrol bölgelerine ve akışına hâkim olma yarışını beraberinde getirmiştir. Nitekim Osmanlı Devleti ise jeopolitik konumu gereği, kendisini yakından ilgilendiren bu kıyasıya rekabetin farkında idi. Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında petrol bölgeleri başta olmak üzere diğer maden yatakları ve bunların işletme meselelerini zaman zaman bir dış politika unsuru olarak değerlendirmeye çalışmıştır. Yeni kurulan Türk Devleti ise tarihten kaynaklanan yükümlülüklerden kurtulmak ve bağımsız bir statüye kavuşmak için Avrupa - Amerika dengesini kurmayı denemiştir.

ABD, Chester Projesiyle istediği sonucu alamasa da ileride SSCB'nin dağılmasıyla, bölgeye hâkimiyet açısından rakipsiz bir konuma gelmiştir. Bölgeyi ekonomik bir bombardımana tutan ABD altyapı, krediler ve askeri yardımlarla birlikte yürüttüğü politik hamlelerle de gücünü perçinlemeyi başarmıştır. İngiltere'yi zamanla alt eden ABD, kendi ürettiği müdahale bahaneleri ve bazen de zor kullanarak bölgedeki gücünü pekiştirme yoluna gitmiştir. SSCB yıkılana kadar bölgeye sevk ettiği askeri güç ve kurduğu askeri üslerle bölge ülkelerini kendi güdümüne almayı başarmıştır⁶⁶.

1.2. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ortadoğu

1914 – 1917 yılları arasında birçok gizli anlaşma imzalanırken, ABD'nin bu aşamada ve hatta savaş sonrası yıllarda da Osmanlı Devleti toprakları ve de bölge üzerinde herhangi bir toprak talebi olmadı. Var olan çeşitli soğukluklara rağmen Osmanlı Devleti, ABD'ye ve Amerikalılara karşı uyumlu bir tavır takınmıştı. Kapitülasyonlar kaldırılırken ABD çıkarlarına dokunulmayacağına dair teminat verilmişti. Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması Anadolu'daki Amerikan diplomatlarının ve diğer Amerikan imtiyazlarının tehlikeye girmesine yol açtı. Bu ise, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sürecinde Ortadoğu'da daha aktif ve sürekli bir rol almasına sebep olmuştu. Bu dönemde Anadolu'dan ABD'ye göç eden Ermeniler ve Osmanlı

⁶⁶ Açıkse; Doğanay, Chester, 188-192.

topraklarında görev yapan konsolos raporları “*Yeni Dünya’da*” Türkler aleyhine sonuçları bugüne kadar uzanan bir kampanyanın başlamasına yol açmıştı. Bu dönemde gerek konsoloslar gerekse de misyonerler ABD’nin ticari ve iktisadi çıkarlarını takip ederken, Amerikan diplomatlar da bunlara hamilik yapıyordu⁶⁷.

İngiltere ise yürüttüğü politikalarla Osmanlı Devleti’nin önce Trablusgarp’ın sonra da Balkanlar’ın elden çıkarmasına göz yumdu. Balkan Savaşı’yla aynı zamanda Rusya’yı da meşgul etmiş oluyordu. Osmanlı Devleti bu sorunlarla boğuşurken sıra petrol bölgelerine gelmişti. *Royal – Dutch Shell* grubu Musul petrollerinin imtiyazını talep etmeye başlamıştı. Alman sefiri de İstanbul’da tehditler savurarak Musul petrollerinin imtiyazını istiyordu⁶⁸. Özellikle Suudi Şeyhi, Suud bin Abdülaziz’in İngilizlere yaslanarak 1912 ve 1914 yıllarında çıkardığı isyanlar *İttihat ve Terakki*’yi Alman sefirinin verdiği ultimatomu kabule zorlamıştı.

Silahlanma yarışı, sömürge mücadelesi, emperyalist politikalar İngilizlerin liderliğini yaptığı İtilaf devletleriyle, Almanların başını çektiği ve Osmanlı’nın da dâhil olduğu İttifak devletleri cephesini savaş durumuna getirmişti. 1914 yılına gelindiğinde, blokların çatışmasının temel sorunları olan ekonomik çıkar, Alsas – Loren sorunu, üstünlük kurma, deniz silahlanması, Fas Buhranları, Bağdat Demiryolu sorunu, Balkanlar’da Avusturya – Rusya çatışması, Balkan Savaşı gibi nedenlerden dolayı, savaşın çıkması an meselesi haline gelmişti⁶⁹.

Birinci Dünya Savaşı ile birlikte zengin petrol yataklarının bulunduğu Ortadoğu bölgesi önemli bir “*savaş alanı*” haline geldi. 1914 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında Avrupa’da Birinci Dünya Savaşı patlak vermesinden kısa süre sonra önemli petrol yataklarının sahip Ortadoğu bölgesi, milyonlarca insanın ölümüne sahne olan önemli bir savaş alanı haline gelmişti. Savaş süresince ve savaş bitiminde petrol sahalarının kimin elinde kalacağı planları yapılmıştı. Nisan 1916’da İngiliz birlikleri taarruza geçtiğinde modern silahlarla donanmış İngilizlerin Çanakkale’deki gibi bir hezimete uğrayıp uğramayacağı merak ediliyordu. Kanal harekâtını savuşturarak Mısır’ı elde tutmaya devam eden İngilizler, Osmanlı ordularını Halep’e kadar bölgeden çıkartmışlardı. Ali İhsan Paşa komutasındaki Osmanlı ordusu Kut-ül Amara’da, Townsend’i ve İngilizlerin bel bağladıkları orduyu esir alması sonucu değiştirmede. Petrol çıkarlarının korunması konusunda kararlı olan İngiltere,

⁶⁷ Açıkse; Doğanay, Chester, 76.

⁶⁸ Yergin, Para, 182-183.

⁶⁹ Yergin, Para, 184.

müttefikleri ile anlaşarak savaş öncesinden itibaren müttefikleri ile yaptığı bölgenin paylaşma planlarını uygulamaya devam etmiştir⁷⁰.

Kafkas cephesinde Osmanlı ordularının Kuzey Kafkasya'ya kadar ilerleme fırsatı bulmasına rağmen, Bakü'deki çıkarlarını tehlikeye atmak istemeyen Almanlar buna müsaade etmediği için Osmanlı Devleti bu büyük fırsatı da kaçırmıştı. Rusya savaştan çekilince alt üst olan dengeler, ABD'nin katılmasıyla bir kez daha değişti. Bir dünya savaşı vardı. Dünya paylaşılıyordu ve artık Amerikan Devleti de payını almak için gelmişti. Paylaşım çok daha önceden başlamıştı; fakat savaş süresince çok fazla şey değişmiş, taşlar yerinden oynamıştı.

Gerek Avrupalı devletler gerekse de ABD, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Osmanlı'nın ortadan kalkacağı kanaatini taşıyorlardı. Hatta Başkan Woodrow Wilson, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye diye bir şey olamayacağını açıkça ifade ediyordu. Kimi araştırmalara göre *Wilson İlkeleri* de bu düşünce paralelinde hazırlanmıştı⁷¹. Başkan Wilson Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulmasını istediği dünya düzenine ilişkin ABD Kongresi'nin 8 Ocak 1918 tarihindeki oturumunda açıkladığı 14 ilkeden dolayı Wilson İlkeleri adı verilmiştir ("*14 Points*" – "*14 Nokta*" diye de adlandırılır). Wilson bu 14 noktayı, daha sonra yayınladığı bir dizi deklarasyonla genişletmişti. 11 Şubat'ta verdiği demeçte, devletlerin yeni topraklar alamayacakları; savaş tazminatı ve cezai tazminat alınamayacağını ifade etmişti. Wilson deklarasyonunun en dikkat çekici konusu ise "*ulusların kendi kaderini tayin hakkı*" prensip ve görüşü idi. Bundan dolayı ABD, Osmanlı Devleti üzerinde bir nüfuz kurmaya çalışsa da bu dönemde başarılı olamamıştır⁷². Bunun başlıca iki nedeni vardır.

1. Osmanlı Devleti üzerindeki Alman nüfuzunun derin etkisi.
2. ABD'nin ilişkilerini tam rayına oturtamadığı Osmanlı Devleti'nin en sıkı müttefiki olan Almanya'ya 1917 baharında savaş ilan etmesi.

⁷⁰ Nebiler; Parlar, Petropolitik, 36.

⁷¹ Bu on dört ilkeden en dikkat çeken birkaç madde şöyledir:

1. Barış Antlaşmaları açık ve şeffaf biçimde yapılmalı, gizli antlaşmalar yapılmamalıdır.
2. Kararları dışındaki denizlerde dolaşım, savaşta ve barışta, özgür olmalıdır. Uluslararası kararlar, uluslararası antlaşmalara uyulmasını sağlamak için genel veya bölgesel ablukalar oluşturulabilir.
3. Uluslararasıdaki bütün ekonomik engeller kaldırılmalı ve serbest ticarete izin verilmelidir.
4. Uluslar, iç güvenliği sağlamaya yetecek miktarın dışında silahlanmamalıdır. Bunu sağlamak için garanti verilmelidir.
5. Dekolonizasyon sağlanmalı ve sömürge topraklarında uluslara kendi kaderini belirleme hakkı verilmelidir.

- Norton, A People, 395 – 401.

⁷² Norton, A People, 398 – 400.

Nitekim ABD'ye savaş ilân eden Almanların baskısı sonucunda Osmanlı Devleti, kendisiyle bir savaş hali bulunmamasına rağmen ABD ile olan ilişkilerini kesmek zorunda kalmıştı. İlişkilerin kesilmesiyle ABD hükümeti ülkesindeki Türk tebaasını, Alman ve Avusturyalılar gibi, düşman olarak algılamıştır. Oysa Osmanlı kendi sınırları içindeki Amerikalılara ve onların girişimlerine oldukça anlayışlı davranıyordu. Bu ortamda Ermeni ve Rum lobilerinin Osmanlılar aleyhine propagandalarının dozu da artmıştı. Türk tarafının savaşı kazanacağı anlaşıldıktan sonra Türkiye ile ilişkiler yeniden kurulmuştu. Bütün bunlar ABD'nin Ortadoğu'daki çıkarlarından vazgeçmiş olduğu anlamına gelmiyordu. Bölgedeki en önemli kaynak olan petrol için yapılan mücadele devam edecekti⁷³.

1.2.1. Birinci Dünya Savaşı Sırasında Ortadoğu ve Ortadoğu'nun Paylaşımı

Ortadoğu'daki paylaşım iki merkezde gerçekleşmişti: Irak'ta ve Arap Yarımadası'nda. Bu iki bölgenin birbirleriyle sürekli etkileşim içinde olması sebebiyle bunları birbirinden ayrı incelemek pek de mümkün değildir. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce İngilizlerle petrol konusunu görüşmek üzere Osmanlı Maliye Bakanı Cavid Bey Londra'ya gitmişti. Giderken yanında kendini Ermenistan prensi olarak tanıtan Calouste Gülbenkian'ı da götürmüştür⁷⁴. Müzakereler devam ederken Sadrazam Sait Halim Paşa'dan acil bir davet alan Cavid Bey İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştı. Bu sırada Osmanlı Meclis-i Mebusan'ı Almanya'nın yanında savaşa girmek için acil toplantı yapmaktaydı. Durumdan haberi olmayan Cavid Bey müzakereye devam etmesi için Gülbenkian'ı Londra'da bırakmıştı.

Gülbenkian'la bir anlaşma imzalayan İngilizler, bu anlaşma çerçevesinde zorla girecekleri Musul'dan bir daha çıkmamış ve Ortadoğu petrolerini diledikleri gibi kullanmışlardır. 19 Mart 1914 tarihli bu anlaşmanın imzalanmasından 11 gün sonra Gülbenkian'ın da önemli bir hissedarı olduğu *Turkish Petroleum Company Limited (Türk Petrol Limitet Şirketi)*, Osmanlı Ticaret ve Ziraat Bakanlığı'ndan Irak petrollerinin tamamı için imtiyaz talebinde bulunacaktır. İttihat ve Terakki Hükümeti bu imtiyazı vermek zorunda kalmıştır. Gülbenkian öğrenimini tamamlayıp İstanbul'a döndüğünde *TP*'yi kurmuştu. Şirketin yaklaşık yarısı BP'nin dörtte biri Shell'in dörtte biri de Bağdat demir yollarına para

⁷³ Açıkse; Doğanay, Chester, 77.

⁷⁴ Zischka, Petrol, 23-25.

yatıran ve Musul'dan elde edilecek haklar için Shell ile anlaşma yapan Alman Merkez Bankası'na aitti (*Deutch Orient Bank*)⁷⁵.

Petrol mücadelesinin diğer odak noktası Arap yarımadasında ise olaylar şeyhler, emirler, ajanlar ve Osmanlılar arasında geliyordu. II. Abdülhamit'in Pan - İslâmist politikaları çeşitli nedenlerle başarılı olamamıştı, onun tahttan indirilmesi üzerine İttihatçıların başlattığı Pan-Türkist politikaya karşılık İngilizler, Araplar arasında milliyetçiliği körükleyen bir siyaset güttüler. Abdülaziz bin Suud'un 1902'de giriştiği isyan başarılı olamadı. Bunun üzerine 1912'ye kadar İngiliz gizli servisinin de yardımlarıyla bölgede gücünü arttırmak için çalışan Abdülaziz bin Suud topladığı kuvvetlerle 1913 yılında yeniden isyan ederek Hassa'yı ele geçirdi. İngilizler Abdülaziz bin Suud'u Türkler'e, Mekke Şerifi Hüseyin'e ve Ali Reşid Paşa'ya karşı tahrik ediyorlardı. Abdülaziz Bin Suud da Osmanlı ve İngilizler arasında ikili oynuyordu. Osmanlı Devleti'nin ona karşı Ali Reşid'i desteklemesi üzerine kendisi de 1915'te tamamen İngiliz himayesine girmiştir⁷⁶.

1916'da Osmanlı Devleti'ne karşı yeniden isyan eden Bin Suud, bölgenin güvenliğinden sorumlu olan Ali Reşid Paşa'yla Cerrah'da giriştiği çatışmada bozguna uğratıldı. Ortadoğu siyasetlerinde önemli bir araçlarını kaybeden İngilizler Mekke Şerifi Hüseyin'le anlaştılar. İleride elde edecekleri petrol sahaları uğruna Şerif Hüseyin'in hazinesine milyonlar aktardılar. Bu sırada Şerif Hüseyin'in oğlu Emir Faysal, Lawrance sayesinde sahneye çıktı ve müstakbel Suriye ve Irak Kralı olarak ilân edildi. Bin Suud, Emir Faysal'a karşı cephe almıştı. Emir Faysal'a karşı Osmanlı Devleti ile anlaşmaya çalıştıysa da ret cevabı almıştı⁷⁷.

İngiliz destekli Emir Faysal, devlet kurmak hayaliyle Osmanlı'ya karşı savaş açmış ve işbirliği içinde olduğu, ileride Irak devleti başvekilliği yapacak olan Nuri Said Paşa'nın yardımlarıyla başarılı olmuştur. Emir Faysal'ın bu başarısı Faysal ile Abdülaziz bin Suud arasında çatışma ihtimalini ortaya çıkarmış, bu meseleyi ise İngiliz istihbarat servisi elemanları çözmüştür. İngiliz gizli servisinin en gözde elemanları da bu meseleyi çözmek için bekliyordular⁷⁸.

⁷⁵ Yergin, Para, 180 -183.

⁷⁶ Karadağ, Petrol, 120-121.

⁷⁷ Karadağ, Petrol, 121-122.

⁷⁸ Karadağ, Petrol, 123.

Daha önce belirtildiği gibi İran Şahından aldığı petrol imtiyazı ile BP'yi kuran Knox D'Arcy'nin uhdesindeki imtiyazı çeşitli oyunlarla elinden alan Philby'nin görevi Abdülaziz bin Suud'u ikna etmek olacaktı. Bu arada, Philby gibi bir ajan olan Miss Gertrud Bell ise Arap şeyhleri arasında çalışarak onların oluşturulması düşünülen Suriye, Irak, Ürdün gibi yeni devletlere karşı çıkmamaları sağlanmıştır. Lawrance ve Rozenblum Emir Faysal'ı savaştan vazgeçme konusunda ikna etmişlerdir. Nitekim başarılı da olmuşlardır. Varılan anlaşmaya göre Abdülaziz bin Suud, Arap yarımadasının Necit, Riyad ve Necef bölgesine, Faysal ise Suriye ve Irak'a sahip olacaktı. Bu iki bölge arasındaki topraklar ise Faysal'ın kardeşi Abdullah'a verilecekti. Böylece Maverai Ürdün adıyla yeni bir devlet daha oluşacaktı⁷⁹.

Aslında savaşın bitmesinden çok önce İngiltere ve Fransa, Ortadoğu ve Mezopotamya topraklarını aralarında paylaşmışlardı. 1916 yılında Fransız Sykes ve İngiliz Picot Paris'te bir otel lobisinde buluşup Ortadoğu'nun geleceğini bir diğer anlamla kaderini adeta cetvelle çizmişlerdi. Bunu yaparlarken ne milli, ne kültürel, ne de sosyal yapıyı önemsemişlerdi. Ortadoğu'nun petrol haritasını açıp, paylaşmışlardı. Bu haritaya dayanılarak imzalanan *Sykes – Picot Anlaşması* 'yla Ortadoğu'daki nüfuz bölgeleri de tanımlanmıştı⁸⁰.

İngilizler ve Almanlar, Musul üzerinde elde ettikleri imtiyazı Osmanlı Devleti fiilen savaşa katılıncaya kadar korudular. Savaş sonrası ise İngilizlerin elindeki bu anlaşma Türklere çok pahalıya mal olmuştur. Bu sonuçların başında Musul'un Türkiye sınırları dışında bırakılması da vardı. İngilizler ile Almanya arasındaki anlaşma da İngiltere'nin müttefiki olan Fransa ve Rusya'yı rahatsız ediyordu. Rusya, Almanların hisselerini almak için İngilizlerle temasa geçti. Fakat Bolşevik İhtilâli'nden (1917) sonra Rusya aradan çekilmek zorunda kaldı. Mücadeleye devam eden Fransızlar ise 1918'de Deutch Orient Bank'ın Musul petroleri üzerindeki hisselerine talip olduklarını resmen açıkladılar. Fransızlar bunun için İngilizlerle çetin müzakerelere giriştiler. Araya Fransız Cumhurbaşkanı Pioncare'nin girmesiyle sorun kısmen çözüldü ve Fransa'nın Suriye üzerindeki hakları İngilizler tarafından tanındı⁸¹.

Savaş bittiğinde paylaşılanın sadece Ortadoğu olmadığı görüldü. Anadolu da elden gitmek üzereydi. Londra ve San Remo Konferanslarında konuşulanlar Sevr ile imzalı belge olarak Türk milletinin önüne getirilmişti. Bu kabul edilmez anlaşma ile Türkiye'de yeni bir

⁷⁹ Karadağ, Petrol, 126-128.

⁸⁰ Arı, Geçmişten, 139-140.

⁸¹ Arı, Geçmişten, 146.

dönem başladı. Türk halkı emperyalist güçlere karşı canla başla savaştığı onurlu bir mücadeleye başlamıştı. Yunan birliklerini Anadolu'ya sürüp Türkleri meşgul eden emperyalist güçler kendi aralarında petrol kaynaklarına hâkimiyet mücadelesi veriyorlardı. San Remo konferansı sonucunda varılan anlaşma, sadece Mezopotamya petrolerini değil aynı zamanda Romanya, Çarlık Rusyası'na ait eski topraklardaki Galiçya, Fransız ve İngiliz kolonilerindeki petrolerini de kapsamaktaydı⁸².

1.3. İki Dünya Savaşı Arasında Ortadoğu

Mondros Mütarekesiyle başlayan yeni süreçte ABD Türkiye'deki kapalı olan temsilciliklerini tekrar açmaya karar vermişti. Aslında Osmanlı Devleti ile ilişki kurmaktan ziyade bölgedeki çıkarları doğrultusunda bu meseleyi yeni Türk hükümetiyle çözmeyi düşünmekteydi. Osmanlı Devleti'nin tasfiyesi söz konusu olduğunda, Başkan Wilson Türkiye nezdinde Ortadoğu meselesiyle yakından ilgilenmeye başladı. Zira paylaşılan topraklar ve petrol bölgeleri Osmanlı'nın boşalttığı yerlerdeydi. ABD bu aşamada Amiral Bristol'ü Amerikan Yüksek Komiseri olarak İstanbul'da görevlendirdi⁸³.

Amerikan yönetimi resmi girişimlerde bulunuyorsa da, asıl olarak Amerikan sermayedarları vasıtasıyla bölgedeki rekabette etkin bir şekilde yer almaktaydı. Savaş sırasında başlayan Amerikan sermayesinin mali örgütlenmesi ile ABD petrolü Rize ve Batum'a kadar girmişti. 1921'e kadar da Anadolu pazarında tekel oluşturacak kadar egemenliğini kurmuştu. ABD yönetimi bunların çıkarlarını korumak için bölgedeki askeri ve diplomatik görevlilerini arttırdı ve bu görevlilere kendi işadamlarına destek vermesi konusunda uyardı. Bölgedeki rekabet bir petrol savaşına dönüşmüştü. Bunun birkaç nedeni bulunuyordu⁸⁴:

1. Birinci Dünya Savaşı sırasında Amerika Birleşik Devletleri neredeyse tüm dünyanın petrol ihtiyacını karşılarken ülkesinin petrol kaynaklarının tükenmesi endişesinin olması.
2. Potansiyel rezervlerin değerlendirilmesinin başlıca yolu olan Ortadoğu gibi stratejik ve önemli bölgelerde muhtemel paylaşımlardan ayrı kalmama isteği bölge petrolüyle ilgilenen ABD şirketleri için uygun bir ortamın sağlanması.

⁸² Nebiler; Parlar, Petropolitik, 43.

⁸³ Açıkkes ; Doğanay, Chester, 78-79.

⁸⁴ Açıkkes ; Doğanay, Chester, 78.

3. Bölgedeki misyonerlere yardım edip, kamuoyunun nabzını onlar vasıtasıyla tutma isteği.

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda İngilizler dünya petrol egemenliğini henüz tam anlamıyla kuramamıştı. Amerika ve Rusya İran'da çalışmalara girişmişlerdi. *Anglo – Iranian* zor durumdaydı. Bu sebeple dünyanın gözünü başka bir yana çekmek gerekiyordu. Ayrıca Türkler hâlâ Musul üzerinde hak iddia ediyorlardı⁸⁵.

İngiltere işgali altında tuttuğu Musul sorununu 1925 yılında Milletler Cemiyeti'ni kullanarak kendi lehine çözmeyi başarmıştı. Sorunun çözülmesinde Irak'taki petrol yataklarının işletme imtiyazını elinde bulunduran Türk Petrol Şirketi hisselerinin yaklaşık % 50'sine sahip olan İngiltere'nin; Almanya'nın şirkette olan % 25'lik payının Fransa'ya verilmesi etkili olmuştur. Ayrıca şirket içinde pay verilerek desteği sağlanan Amerikan şirketlerinin de etkisiyle İngiltere'nin ABD'yi de yanına alması bu sorunun çözülmesinde oldukça etkilidir⁸⁶.

Henry Deterding ve Lloyd George, Yunanlıların "*Büyük Yunanistan*"(*Megalo Idea*) hayalini kamçılıyıp Türklerin üzerine salmayı düşünmüşlerdi. Oysa Yunanistan'ın o sırada beş milyon civarında nüfusu vardı. Lloyd George konuyu Yunan başbakanı Venizelos'a götürdüğünde Venizelos hiç düşünmeden kabul etti ve Kral Konstantin'i de bu hayale inandırdı. Böylece Yunanlıların Anadolu macerası başlamış oldu. Anadolu'daki mücadele çok çetin ve de şiddetli olmuştu. Türk milleti yedisinden yetmişine tek vücut olup ayaklanmış ve tarihin '*şumarık çocuğuna*' tarih boyunca yemediği ve istikbalde de unutulması mümkün olmayan kocaman bir şamar atmıştı. Yunanistan'ın 300.000 kişilik ordusu petrolcülerin ve Mehmet Akif'in deyişiyle tek dişi kalmış canavar olan Avrupa'nın haşmetli devletlerinin dehşetten açılmış gözleri önünde Anadolu bozkırlarında mahvolup gitmişti⁸⁷.

Ama İngilizler hedeflerine ulaşmıştı. Her gün biraz daha şumaran sonu gelmez tekliflerle baş ağrıtan Yunan ordusunun kolu kanadı kırılmış, *Anglo – Iranian* Şirketi'nin durumu düzelmişti. Fakat İngilizler asıl kazançlarını Lozan'da elde edecekti. Büyük inatla sahip olmak istedikleri Irak petroleri Lozan görüşmeleri sonunda yine İngilizlerde kalmıştı.

⁸⁵ Yavuz, Chester Projesi, 544-545.

⁸⁶ Arı, Tayyar (2010, Eylül). *Yükselen Güç: Türkiye – ABD İlişkileri ve Ortadoğu*, MKM Yayınları, Bursa, s. 21 – 22.

⁸⁷ Karadağ, Petrol, 113.

20. yüzyıl başlarında devam eden paylaşım kavgalarında en önemli aşamalardan biri de 15 Mart 1920'de Kahire'de toplanan konferanstır. Britanya İmparatorluğunun Dışişleri, Sömürgeler, Savaş, Hava ve Hindistan Bakanlıkları'ndan üst düzey yöneticilerin katıldıkları bu konferansa, Dışişleri Bakanı Lord Curzon başkanlık ediyordu. Kürt sorunu, Musul ve Kemalistlerle ilişkilerin belirlendiği bu toplantının en önemli sonuçlarından biri, '*Daha büyük bir Irak*' fikri olmuş, ayrıca daha sonra Ortadoğu konusunda emperyalist politikaların tartışmasız temelini oluşturan hava planı gündeme getirilmişti. Hava kuvvetlerinin Mezopotamya'da hâkim askeri kuvvet haline gelmesini düzenleyen öneri, devlet güçleri içinde hava kuvvetleri istihbarat ve siyaset planlamasını ön plana çıkarmış, Ortadoğu'da çıkabilecek isyanların hava gücüyle bastırılması da kararlaştırılmıştır⁸⁸.

Bu arada Türk hükümeti de boş durmamış, 1921 Ağustos ayında Kürt kökenli subayları Nihat Paşa ve Muhiddin Paşa'ya bağlı kuvvetler Rania'ya saldırmış, 14 Ağustos'tan 21 Ağustos'a kadar İngiliz hava kuvvetleri, Türk müfrezesini destekleyen Kürt köylerini yangın bombalarıyla tahrip etmiştir. Sakarya Savaşı devam ederken İngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri de Rania ve Revanduz'da bulunan Türk garnizonlarını bombalıyordu. Bu arada gayri nizamî harbin ilk örneklerini veren Özdemiş Paşa birlikleri de bölgede hareket halindeydi. Öte yandan 2 Ekim 1921 tarihinde *Franklin – Boullion Antlaşması* yapılmıştır. Bütün bunlara rağmen Ekim 1921 sonrasında İngilizlerin Anadolu'da yapmak istediklerinin pek çoğunu yapamayacakları ortaya çıkmıştı. *Sakarya Savaşı* Türkler tarafından kazanılmıştı, Türk Hükümeti karşısında İngilizlerin siyasi tercihlerinin sınırlı olduğu gerçekleştirilebileceği daha açık bir hale gelmişti. 1922 kış mevsiminin sonlarına doğru Lozan'a giden yol iyice kısaltmaya başlamıştı. Lozan müzakerelerinin başlamasıyla birlikte İngilizler Ankara Hükümeti'ni de tanımak zorunda kalmışlar ancak masaya da önemli kozlarla oturmayı ihmal etmemişlerdi⁸⁹.”

Uluslararası diplomasi arenasındaki Lozan'daki güçsüz konumunun farkında olan Türkiye, özellikle Musul konusunda bir büyük gücü yanına almaya çalışmıştı. Petrol ve Mezopotamya konusunda Amerikan delegesi Child ile görüşen Türk delegesi Celaledin Arif Bey Amerikalı delegeye, Türkiye'nin Musul petrol sahalarını Amerikalıların diğer ülkelerle eşit ya da daha büyük payla işletmesini arzu ettiğini ifade etmişti. Tüm bu girişimler sonuçsuz kalmıştır. Musul meselesinde bir şey kazanamayacağını anlayan Ankara da, kendini güvenceye alacak askeri ve iktisadi düzenlemeleri yapmakla yetinmek zorunda kalmıştır.

⁸⁸ Yergin, Para, 138.

⁸⁹ Nebiler; Parlar, Petropolitik, 44, 45.

Musul sorununun İngiltere'yle ikili görüşmeler yoluyla çözülmesi karara bağlandı. Lozan aslında Türkiye için diplomatik bir zaferdi. Bu zafere gölge düşüren hâlâ da tartışılmaya devam eden en önemli sorun ise Musul sorunu⁹⁰.

1.3.1. Bolşevik İhtilâli ve Bakü Petrolleri

İhtilâl sırasında Rusya dünya petrolünün % 15'ini üretmekteydi. Petrolün üçte biri Nobel kardeşlerin, üçte ikisi Shell'in elindeydi. Ekim ihtilâlinde sonra Rusya'nın her yerinde olduğu gibi petrol bölgelerinde de ortalık karışmıştır. Bu kargaşadan yararlanmak isteyen petrolcüler ise bölgeyi doldurmuştu⁹¹.

Nobel kardeşler gerek Rusya'nın içinde bulunduğu durumu şirketleri için endişe verici bulduğundan gerekse de kendisine yapılan baskılara daha fazla dayanamayacağını düşündüğünden dolayı ellerindeki imtiyazların yarısını 11,5 milyon dolara Exxon'a satmıştı. Ancak, bu satış gerçekleşirken *Kızıl Ordu* petrol sahalarını ele geçirmişti. Ruslar, Exxon'un rakiplerine ucuz petrol satıyorlardı. Exxon Avrupa pazarını kaybetmek üzereydi. Bu sırada Shell ve Mobil Asya'da kapışyordu. Uzakdoğu'da Shell, Hindistan'da Mobil fiyat kırıyor diğerini piyasadan silmeye çalışıyordu. "*Ruslar petrol dünyasını birbirine katmışlardı. Şirketleri birer birer yanlarına çekmiş sonra da salıvermişlerdi. Perde arkasından oyuna katılarak kardeşleri birbirine düşman etmişlerdi*"⁹².

Rusya'nın Birinci Dünya Savaşı'ndan çekilmesinden sonra imzalanan *Brest – Litovsk Anlaşması*'ndan Almanlar çok avantajlı çıkmıştır. Çünkü Türklerden habersiz Batum'a asker çıkarmak ve Bakü'deki petrol yataklarını ele geçirmek isteyen Almanların Kafkasya üzerindeki ileri harekâtına Ruslar müdahale etmeyeceklerdi. Hatta Almanların askeri işgâl altına alacakları topraklarda hak iddiasında dahi bulunmayacaklardı⁹³.

Ancak 1917 yılı Almanlar için çok kötü geçmişti. Batı cephesinde darbe üstüne darbe alıyorlardı. Türk orduları Arap yarımadasından çekilmeye başlamıştı. Bu tablo içinde Almanlar Bakü'ye doğru ilerlemeye başlayarak burayı da işgal ettiler. Fakat Yakup Şevki Paşa'nın sert müdahalesi sonucunda Batum ve Bakü'yü boşaltmak zorunda kalmışlardır. 1918 Şubat ayında bu defa İngilizler İran üzerinden Bakü'yü işgal ettiler. Bakü İngilizlerin

⁹⁰ Kısıklı, Emine, "*Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi*". Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 24. Ankara: Kasım 1999-2003, s.495. Şu web sitesinden aktarılmıştır: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10217.pdf>, (10.04.2010).

⁹¹ Yergin, Para, 178.

⁹² Sampson, Petrol, 95.

⁹³ Yergin, Para, 323.

askeri idare kurdukları tek yer değildi. Rusya'da *Bolşevik İhtilâli* başlar başlamaz, İngilizler Türkistan'daki zengin petrol sahalarını da işgal etmişlerdi. Fakat bir süre sonra Türkistan'ı da Bakü'yü de terk etmek zorunda kaldılar.

1922'de Cenova'da görünürdeki amacı uluslararası politika, gerçek amacı ise Bakü petrollerini paylaşmak olan uluslararası bir konferans toplandı. Konferans Shell ile Standard Oil arasında çetin mücadelelere sahne oldu. Savaşın sonra Avrupa'nın en büyük bankerlerinden Rotchild, Bakü petroleri üzerindeki imtiyazlarını Shell'e devretmiş böylece İngilizler bölgede üstün duruma gelmişlerdi. Fakat İngilizlerin petrol pastasını paylaşmaya niyetleri yoktu. Bu sebeple önce Rus petrol şirketi Koninlije'yi tasfiye ettiler daha sonra da Kuzey Kafkasya'daki Nikopol ve Marinpol petrol sahalarını ele geçirdiler. Böylece Kafkas petrolünün % 90'ının sahibi oldular⁹⁴.

Amerikalıların hâlâ umudu vardı. Rockefeller, Başkan Harding'i petrol konusunda ısrarlı bir şekilde etkilemeye çalışıyordu. ABD 1920 yılında Kafkasya'da yeni kurulan Azerbaycan ve Gürcistan devletlerini tanımayacağını deklare etmişti. ABD'nin bölgeye yönelik politikasının sebebi ise petroldü. Nitekim Tayyar Arı bu durumu şöyle ifade etmektedir:

“1920’lerde bölgede petrolün varlığının fark edilmesiyle ve buna paralel olarak Amerikan petrol şirketlerinin bölgedeki petrol ayrıcalıklarından pay kapma yarışına dâhil olmalarıyla beraber (bu politika) başlamıştır”⁹⁵.

Kafkaslardaki Amerikan varlığı İkinci Dünya Savaşı'na kadar Amerikan Petrol Tröstleri ve bürokratları vasıtasıyla olmuştur. *“ABD'nin bölgeyle askerî angajmanı esas olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası yıllara, yani Soğuk Savaş yıllarına rastlamaktadır.”* Amerikalılar, Cenova Konferansı'nda, Standard Oil ve Shell arasında adil bir paylaşım istediklerini ifade ettiler. İngilizler, Ruslardan 99 yıllık petrol imtiyazı ve 2 milyar 600 milyon sterlin tazminat talep ediyordu. Ruslar ise buna karşılık İngilizlerden savaşta uğradıkları zararın tazmini için 5 milyar sterlin talep etmekteydi. SSCB delegesi Litvinof'un konferansa getirdiği bu teklif, İngiliz başbakanı Lloyd George'u deliye çevirmiş, İngilizler, Belçika Fransa ve İtalya heyetlerinden yardım istemişti. Bu sırada Almanya ile SSCB arasında Rapallo'da bir anlaşma imzalandığının ortaya çıkması üzerine Belçika ve Fransa heyetleri

⁹⁴ Yergin, Para, 233.

⁹⁵ Arı, Tayyar, *“Washington'un Orta Doğu Politikası Yeni mi”*, www.tayyarari.com/download/eskiyazi/abdninortadogupol.doc, 1, (1 Nisan 2011).

konferanstan bir sonuç alınamayacağı gerekçesiyle konferansı baltalamaya başladılar. Böylece Belçika ve Fransa birden İngiliz politikasının dışına çıkıyorlardı. Bu tavrın asıl nedeni ise ABD'nin savaş sırasında iki devlete verdiği kredilerin ödenmesi talebiydi. ABD Dışişleri Müsteşarı Hugs açıkça her iki devleti de tehdit etmişti. Belçika ve Fransa, İngiltere'nin konferansa getirdiği her teklife sırt çevirmek zorunda kaldılar⁹⁶.

Fransa, Standard Oil Şirketi'nin oyununa gelmişti. Zira, Bakü petroleri üzerinde Standard'dan daha fazla hisseye sahiptiler. Cenova Konferansı'ndan önce Fransa'nın Bakü'de işlettiği petrol yataklarına yatırdığı sermaye 70 milyon sterlindi. Fakat Amerika'nın baskısı sonucunda Belçika ile koalisyon yaparak İngiltere'ye karşı mücadeleye giriştiler. Amerikalılar da maddi ve manevi olarak bu koalisyonu destekliyordu. Bütün bu olup bitenler karşısında İngilizler geri adım atmak zorunda kaldılsa da Deterding'in boyun eğmeye hiç niyeti yoktu. SSCB de bir taraftan Shell ile bir taraftan da İngiltere ile gizli görüşmeler yapmaktaydı. Rusya ayrıca Cenova Konferansına katılan resmi delegasyon vasıtasıyla dört devlet arasındaki rekabeti de körüklemeye çalışıyorlardı⁹⁷.

Nihayet Sovyetler, Shell'in baskısıyla bir beyanat yayınladılar. Buna göre Bakü petrollerinin dörtte bir hissesi Sovyet Rusya'ya bırakılmaktaydı. Geri kalan hisselerin de dörde bölünerek Amerika, İngiltere, Fransa ve Belçika arasında paylaşılması gerekmektedir. Beyanatta bu ortaklığın SSCB tarafından belirlenecek bir konsorsiyumca yönetilmesi lüzumuna dikkat çekiliyordu. Böylece Amerika'nın Bakü petroleri üzerinde hak sahibi olması engellenmiş olacaktı.

Beyanat üzerine Standard Oil şirketi, Amerikan başkanı nezdinde harekete geçerek ve sert bir karar metninin yayınlanmasını sağladı. Metinde Amerikan vatandaşlarının hakkını her yerde savunacağını ve buna aykırı bir prensibi asla kabul etmeyeceğini açık bir şekilde ifade ediyordu. Ortalık karışmıştı. Rüzgâr birden tersine esmeye başladı. Herkes İngiltere'nin ve Rusya'nın ama özellikle de İngiltere'nin aleyhine dönmüştü. Amerikan hükümetinin aldığı karardan kısa bir süre sonra; SSCB, Bakü petrolerini millileştirdiğini dünyaya ilân etti. Böylece hem başta İngiltere olmak üzere Avrupa devletleri, hem de Amerika Bakü petrolerinden mahrum kalmış oluyordu⁹⁸.

⁹⁶ Arı, *Washington'un*, 1.

⁹⁷ Yergin, Para, 233.

⁹⁸ Yergin, Para, 233.

İleride de, 15 Haziran 1922’de toplanan Lahey Konferansı’ndan da bir netice alınmadı. Bu konferans sonrası Azerbaycan halkının bağımsızlık ve de özgürlük umutları tamamen sona ermiş oldu. Sonuçta Bakü petroleri İngilizlere de Amerikalılara da yar olmamıştı.

1.3.2. Ortadoğu’da Yeni Devletler ve Yeni Paylaşım

Lozan’da görüşmeler sürerken ABD hükümetinin de teşvikiyle bazı Amerikan şirketleri de bölgeye yönelmişlerdi. Bu yöneliş hakkında Gulf temsilcisi Charles Hamilton şunları ifade etmektedir; “*Dışişleri Bakanlığı hepimizi Washington’da topladı, ‘İşte Ortadoğu işte petrol. Gidin, alın!’ dedi*”⁹⁹. Böylece İngiliz güdümlü TP’nin sahip olduğu haklara karşı çıkan ABD dolaylı da olsa Chester Projesi’nden vazgeçmediğini göstermekteydi. İngiltere ise Türkiye Milli Bankası, Royal Dutch Shell Petrol Şirketi ve Anglo Persian Şirketi ve % 20 hisse ile Deutsche Bank grubunu TP bünyesine almıştı. Onun bu manevrasına, ABD’nin mesajı, karşı durması İngiltere için Ortadoğu’daki imtiyazlarına tek başına sahip çıkamayacağı anlamına geliyordu. Nitekim sonunda bu şirketten ABD’ye de pay vermek zorunda kalmıştır, Washington’un baskısıyla TP’nin % 20’sini Amerikalılara vermeyi kabul etmek zorunda kalmıştır¹⁰⁰.

İki dünya savaşı arasındaki dönemde Türkiye gerek iç politikaya yönelmesi gerekse de Ortadoğu’da İngiliz egemenliğinin devam etmesi nedenleriyle bölgeye en alt seviyede ilgi gösterebilmiştir. Bu dönemde Ortadoğu’ya şöyle bir göz atıldığında 1921’de İngiliz denetimi altında bir Ürdün devleti kurulmuş; 1932’de Suudi Arabistan, 1936’da Mısır bağımsızlığını ilan etmiş; 1948’e kadar Filistin İngiliz mandası altında kalmaya devam etmiştir. Körfez ülkelerine bakıldığında diğerlerine göre oldukça genç devletlerin varlığı müşahade edilmektedir. Şöyle ki, Kuveyt 1961 yılında, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE) – Katar ve Bahreyn ise 1971’de bağımsızlıklarına kavuşabilmişlerdir¹⁰¹.

1921 yılının Mart ayında Winston Churchill önderliğinde Kahire’de bir konferans toplanmıştı. Bu konferansın amacı Ortadoğu sorununa kalıcı bir çözüm getirmektir. Bu konferansın toplanma, yapılma ve temsil yönünden birçok eksiği vardı. Bunun sonucu olarak da konferans Ortadoğu sorununu ciddiyetle ele alamamıştı. Öyle ki, konferansta bölge ülkelerini İngiliz yüksek komiserleri (Irak’ı Sir Percy Cox, Filistin’i Sir Herbert Samuel,

⁹⁹ Sampson, Petrol, 110.

¹⁰⁰ Açıkses; Doğanay, Chester, 77-78.

¹⁰¹ Arı, Yükselen, 23.

Araplar'ı da Albay Lawrence) temsil etmiştir. Konferansın sonunda “*Irak Krallığının Fransızlar tarafından Suriye’den uzaklaştırılmış bulunan Faysal’a, Ürdün Emirliğinin de Faysal’ın kardeşi Abdullah’a verilmesi kararı alınmıştır. Ayrıca Irak’ta “manda” idaresi yerine Irak ile İngiltere arasında bir ittifak anlaşması yapılmasına karar verilmiştir*”¹⁰². Bu şekilde Ortadoğu’da yeni bir siyasal düzenin temelleri atılmıştır. Konferans her ne kadar tam temsil ve direkt katılımı yapılamasa da Irak, Ürdün ve Hicaz hudutları kesin olarak belirlenmişti. Konferanstan dört yıl sonra Abdülaziz bin Suud kendisini Hicaz ve Necid kralı ilân etti.

1925’te Kral Faysal İngilizlerle masaya oturdu ve kârın % 20’si ve ton başına 4 şilin karşılığında 2000 yılına kadar Irak petroleri imtiyazını TP’ye verdi¹⁰³. TP eski Osmanlı topraklarının tamamında petrol arama hakkına sahip tek şirketti. Fakat arama yetkisinin sınırları da tam olarak bilinemiyordu. 1928 Temmuz’unda Belçika’nın Ostend kentinde yapılan toplantıda Gülbenkyan eline aldığı kırmızı bir kalemle, Kuveyt ve İran dışında kalan Türkiye de dâhil tüm Ortadoğu’yu çevreleyen bir sınır çizmiştir. Böylece petrol tarihinin en büyük paylaşımı gerçekleştiriliyordu. Bu sebeple bu anlaşmaya “*Kırmızı Hat Anlaşması*” denmektedir. Bu toplantıda TP’nin yeni paylaşım düzeni de kararlaştırılmıştı¹⁰⁴.

Exxon, Mobil, Gulf (“ <i>Üç Kız Kardeş</i> ”)	%23,75
Anglo – Iranian (BP)	%23,75
Royal - Dutch Shell	%23,75
Compagnie Français de Petreles	%23,75
Calouste Gülbenkyan	%5,00

Tablo – 1 Kırmızı Hat Anlaşması’na Göre Paylaşım Tablosu¹⁰⁵

British Petroleum (BP) uzaktan da olsa 1914 Şubatından beri Kuveyt ile ilgilenmekteydi. İngiliz hükümeti de 1924’te BP’ye öncelik tanınması konusunda çok ısrarlıydı. BP’nin İran’da yeterince petrol çıkarma anlaşması bulunduğundan da İngilizler Kral Faysal ile Kuveyt için görüşme haklarını 1925 Mart’ına kadar erteledi. Bu sırada Suudi Arabistan ve Bahreyn’den yeni imtiyazlarla dönen Binbaşı Frank Holmes Kuveyt’e uğramıştı. Şeyhle dostluk kuran Holmes, ondan petrol arama izni almıştı. Holmes Kuveyt’teki

¹⁰² Oral, Mustafa. “14 Nokta’dan 11 Eylül’e ABD’nin Orta Doğu Politikası”. <http://www.mudafaaihukuk.com/80-oral.htm> (6.01.2011).

¹⁰³ Arı, Geçmişten, 175.

¹⁰⁴ Sampson, Petrol, 111.

¹⁰⁵ Arı, Yükselen, 21-22. Veriler adı geçen kitaptan alınıp tablolaştırılmıştır.

imtiyazlarını Bahreyn'deki haklarıyla birlikte 1927'de 50.000 dolara Gulf şirketine sattı. İleriki günlerde Gulf, Bahreyn'deki haklarını Socal'a devredecek, Kuveyt'tekileri ise saklı tutacaktır. Bunun nedeni Kuveyt'in "*Kırmızı Hat*" dışında kalmasıydı¹⁰⁶.

Socal Şirketi, *Kırmızı Hat Antlaşması'na* katılmamıştı dolayısıyla burada alınan kararların onun için bir bağlayıcılığı yoktu. Bahreyn hiçbir zaman büyük bir petrol üreticisi olamadı, günümüze dek, petrolden çok bankacılık ve ticaret merkezi olmaya devam etmiştir. Onun petrol tarihindeki asıl önemi denizin yirmi kilometre ötesinde bulunan Suudi Arabistan'ın petrol akışını sağlayan temel limanlardan olması özelliğidir¹⁰⁷.

Artık bölgeye tamamıyla girip yerleşmek isteyen Amerikalılar, Suriye'de propaganda yapmaya başladılar. Bu sırada Twitchell adlı bir arkeolog Kızıldeniz sahillerinde araştırma yapıyordu. Bu araştırma sırasında petrol izlerine rastladı. Twitchell'i adım adım takip etmekte olan İngiliz ajanları, bu haberi hemen Londra'ya geçtiler. Bu tarihten sonra Amerikan ve İngiliz sermayesi Suudi Arabistan'a akmaya başlamış. Standard Oil ile Shell Suudi Arabistan'ın her bölgesinde petrol araması yapmıştır. Neticede çok zengin petrol yatakları bulundu. Bedevi Abdülaziz bin Suud ise kendisini krallığa taşıyan İngilizlerin her istediklerini yaptığı takdirde onların uşağı durumuna düşeceğini biliyordu. Bu nedenle 1933 Mayısında Standard Oil ile yaptığı anlaşmayla ülkenin Doğusundaki petrol sahaları imtiyazını 60 yıl süreyle Amerikalılara verdi. Bunun yanında adını *Iraq Petroleum Company* (IPC) olarak değiştiren *TP* ile anlaşıp Kızıldeniz sahillerindeki petrol yataklarını ayrıca ülkedeki altın ve bakır madenleri imtiyazlarını da İngilizlere vermişti¹⁰⁸.

Kral Abdülaziz bin Suud, Philby'nin üstelemesiyle ülkesindeki yeraltı kaynaklarının bir bölümünü Amerikalılara satmaya karar vermişti. Bu amaçla görüşmeler yapmaya başladı. Bu arada Socal Bahreyn'de petrol bulmuş ve gözünü Suudi Arabistan'a dikmişti. Kral'ı kendi lehine ikna etmesi için Philby'e el altından para veriyordu. Philby'nin yardımlarıyla Socal, Kralla 30.000 sterlin peşin, on sekiz ay sonra 20.000 sterlin ve aylık 5000 sterlin kira karşılığında anlaştı. Böylece Socal çok önemli bir girişim başlatmış oluyordu. Ortadoğu'da aslan payı IPC dışında kalan iki kız kardeşten birinin olmuştu¹⁰⁹.

¹⁰⁶ Sampson, Petrol, 113.

¹⁰⁷ Sampson, Petrol, 109 – 110.

¹⁰⁸ Yergin, Para, 279.

¹⁰⁹ Zischka, Petrol, 105.

1.4. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Ortadoğu

Suudi Arabistan'a tamamı Amerikan sermayesine ait bir petrol şirketinin yerleşmesi Ortadoğu'daki güç dengelerini kökünden değiştirecektir. Petrolcülerin gelişi Arabistan'a modern yatırımları da beraberinde getirmiştir. Suudi Arabistan için para muslukları açılmış, yatırımlar başlatılmıştır. Bütün bunların neticesinde Arap petrol sahaları 1939 Mart ayından itibaren üretime hazır hale getirilmiştir. Kral, boru hattının vanasını çevirirken o kadar sevinçliydi ki, Texaco ve Socal'a 460.000 km²'lik bir alanda petrol arama izni verdi. Bu dış politikada tarihi bir olaydı, ancak görünürde tek bir diplomat yoktu. Artık petrolcüler, Washington'a gerek duymadan özel bir hükümet gibi davranıyorlardı. Ancak kutlama töreninden dört ay sonra İkinci Dünya Savaşı patlak verdi. Kısa bir süre sonra kardeşler Amerika'ya sığınmak zorunda kaldılar¹¹⁰.

1930'lar boyunca Birinci Dünya Savaşı'nda bitirilmeyen konular, paylaşımlar ve dengeler yeniden yapılandırıldı. Silahlar bilenerek, petropolitik düğümlere dayalı ittifaklar kuruldu. Dünya yeniden yapılandırılırken Büyük Britanya temel siyasetini Alman emperyalist emellerini SSCB'ye yöneltmek oluşturuyordu. Ancak İngiliz hükümeti uzunca bir süre, Almanya'nın Güneydoğu'ya doğru ekonomik yayılmasını kaçınılmaz olarak kabul etmek zorunda kaldı. Almanların ileriki yıllarda Ortadoğu bölgesinde SSCB'ye saldırı için uygun bir taban oluşturma politikalarına karşı çıkmadı. Bu arada Britanya, Türkiye'yi de Sovyet aleyhtarlığı eksenine çekmeye çalışıyordu. Bunun nedeni gayet açıktı. Boğazları elinde bulunduran devlet, Karadeniz'i kapatmakla kalmayıp Ukrayna ve Kuban'ın hububat ambarlarını, Donetz havzası sanayisini ve en önemlisi Kafkas petrollerini kontrolü altında tutabilirdi¹¹¹.

1.4.1. İkinci Dünya Savaşı Sırasında Hitler'in Petrol Devleriyle Olan İlişkileri

İngilizler'in Almanya'yı hoş tutmaya çalışan politikası Ortadoğu'da hayati çıkarları tehlikeye girdiği anda ortadan kalkmıştır. Hitler, yayılma haritasına Türkiye'yi de dâhil edince İngilizler'in Almanlar'a olan tavrı değişti. Çünkü Türkiye'yi Ortadoğu ve Avrupa'ya karşı bir siper olarak görüyorlardı. Bu siper Almanlar'ın eline geçmemeliydi. Bu arada Almanlar da Türkiye'ye sızmaya başlamış, önce ekonomik ilişkiler geliştirilmişti. 1930'da % 15 olan Almanya'nın Türkiye ihracatındaki payı; 1935 - 1938 arasında % 46'ya yükselmişti.

¹¹⁰ Yergin, Para, 281.

¹¹¹ Nebiler; Parlar, Petropolitik, 51.

Almanların, İnan Körfezine doğru yayılma politikaları, Türkiye'yi stratejik çıkarlarının merkezi haline getirmekteydi. Bu nedenle Hitler Türkiye'ye büyükelçi olarak en güvendiği yardımcılarında Franz Von Papen'i göndermişti. Papen, Hitler'in iktidara gelmesine yardım eden, Papa ile anlaşmasını sağlayan ve Avusturya'nın Almanya'ya bağlanmasında başrolde olan kişiydi¹¹².

1939'da İkinci Dünya Savaşı başladı. Adolf Hitler yönetimindeki Alman Naziler önce Hollanda ve Belçika'ya ardından Fransa'ya girdiler ve kısa sürede Paris'e ulaştılar. Bu arada Polonya üzerinden de Sovyet topraklarına yürüyorlardı. Güneyde ise Balkanların neredeyse tamamına yayılmışlardı. Bu sırada müttefikler başka planlarla meşguldüler;

“Başbakan Dadalier (dönemin Fransa Başbakanı), 11 Ocak 1940'ta Rus petrol bölgelerinin yok edilmesi için yapılabilecek bir müdahale için muhtıra hazırlanması buyruğunu verdi...

...Sovyet petrol üretiminin % 75'ini sağlayan Bakü petrollerinin tahribi ile Fransız ve İngiliz emperyalistleri bir taşla iki kuş vurmak istiyordu: Birincisi, Sovyetler Birliği'ni tam bir çöküşe doğru götürmek, sonra da bir abluka ile doğuya kapayarak Alman rakiplerini dize getirmek. Bakü'nün bombardımanı kuzeyde Finlandiya yönünden Sovyetler Birliği'ne karşı girişilecek İskandinav harekâtının mutlu tamamlayıcısı diye düşünülmüştü...

...Kuzey Suriye'de hazırlanmış havaalanlarından Bakü'ye ulaşması düşünülen müttefik bombardıman uçakları, Türk toprakları üzerinden uçacaktı. Akdeniz hava kuvvetlerinin İngiliz ve Fransız komutanları, Mart 1940'ta ara iniş meydanını gezdiler. Ankara'da siyasal ortamı hazırlayan Massigli, az nüfuslu Doğu bölgelerinden uçuşa Türk hükümetinin göz yumacağı haberini (Dönemin Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı) Şükrü Saraçoğlu'ndan dolayı olarak aldı”¹¹³.

1920'ler ve 1930'lar boyunca Walter Teagle (Exxon) ve Henry Deterding (Shell) petrol imparatorlarıydı. Teagle sanayinin ağababası olarak tahta kurulmuştu. Cumhuriyetçi Parti iktidarıyla yakın ilişkileri vardı. Öyle ki Teagle'ın Başkan Harding'le poker oynayacak kadar ona yakınlığı, Başkan Coolidge ile de yakın dostluğu vardı. Başkan Hoover, Teagle'ı

¹¹² Yergin, Para, 289-290.

¹¹³ Glasneck, Johannes(1976), *Türkiye'de Faşist Alman Propagandası*, Çeviren: Arif Gelen, Onur Yayınları, İstanbul, s.117-118'den aktaran, Nebiler; Parlar, Petropolitik, 53.

ekonomik danışman olarak görevlendirmişti. Franklin Roosevelt de iktidara gelince Teagle onunla çalışmaya başladıysa da bir süre sonra araları açıldı. Demokratlar sanayicilerle işbirliği yapıyor, fakat kamuoyunun bu devlere duyduğu nefreti sömürmek için de sık sık onlara saldırıyordu¹¹⁴. Roosevelt şöyle demişti; *“Bu ülkede petrolcülerin desteği olmadan seçimi kazanamazsınız, ama onlarla birlikte de ülkeyi yönetemezsiniz.”* Roosevelt’in politikaları Teagle’ın konumunu sarsmıştı. Ancak Teagle’ı bitiren Hitler olmuştur. Teagle 1926’da Alman kimya fabrikaları grubu I.G. Farben ile anlaşmış, patent alışverişi yapmıştı. Almanlar Avrupa’yı işgal ederken, Exxon bu alış verişi sürdürmekteydi.

Exxon’un Almanlarla bu ilişkileri üzerine Amerikan Adalet Bakanlığı 1941 yılında şirketin defterlerini incelemeye aldı ve tekelcilik yaptığı gerekçesiyle Exxon aleyhinde iki dava açtı. Exxon, petrol boru hatları kanalıyla petrol taşımacılığını tek başına denetlemeye girişmek ve Farben ile kauçuk sanayinde tekel kurmak için anlaşmak suçlarından yargılandı. Teagle genel müdürlükten istifa etti. Sadece yönetim kuruluna başkanlık ediyordu. Yerine Bill Farish geldi. Teagle başkandan yardım istediysen de Roosevelt bu işe karışmayı kabul etmedi. Exxon Adalet Bakanlığıyla anlaşmayı tercih etti. Elindeki patentleri diğer şirketlerle paylaşmayı kabul etti. 500.000 dolar ceza ödedi ve davadan kurtuldu. Ancak basın Exxon’u Almanlara yardım etmekle suçluyordu. Ulusal güvenlik konularını soruşturan senato komitesi Senatör Harry Truman başkanlığında toplandı. Exxon ile Farben arasındaki anlaşma vatana ihanet olarak nitelendirildi. Teagle ve Farish bu saldırılara daha fazla dayanamadı. Farish dokuz ay sonra öldü, Teagle ise 1942’de yönetim kurulu başkanlığından da istifa etti¹¹⁵.

Benzer bir şekilde Adolf Hitler, Deterding’in de sonunu hazırlamıştır. Komünizmden nefret eden Deterding, Sovyetleri durdurabilecek güç olarak gördüğü Nazilere yakınlaşmaya başlamıştı. Ona göre komünizm tehlikesinden Avrupa’yı koruyacak olan kuvvet Nazilerdi. Fakat Nazilerin Avrupa için başlı başına bir tehdit olduğu açığa çıkınca Nazilerle fazlasıyla samimi olan Deterding’in de başı derde girmiştir. Shell yönetim kurulu olağanüstü toplanarak Deterding’i emekliye ayırdı. Deterding savaştan altı ay önce öldü. Cenazesinde hem Goring, hem de Hitler hazır bulunmuştu. Üçüncü bir yönetim kurulu başkanı da Hitler sebebiyle görevinden olmuştur. Texaco’yu kuran Joe Cullinan emekliye ayrıldıktan sonra yerine Torkild Rieber geçmişti¹¹⁶.

¹¹⁴ Sampson, Petrol, 84-88.

¹¹⁵ Sampson, Petrol, 101.

¹¹⁶ Sampson, Petrol, 102.

Rieber'in başı Washington'la ilk kez 1937'de derde girdi. Texaco'nun Belçika'ya gitmek üzere yola çıkan tankerleri petrolü İspanya'ya boşaltıyordu. Texaco'nun petrolü Franco'ya teslim etmesi, ABD'nin tarafsızlık ilkesi çiğnendiği gerekçesiyle başkan Roosevelt'i çok sinirlendirmişti. Rieber sert bir dille uyarılmasına rağmen İspanya'ya petrol satmaya devam etti. Texaco, "İç Savaş" süresince İspanya'ya 6 milyon dolarlık petrol satmıştı. Bunların parası Franco iktidara geçer geçmez ödenecekti. Rieber daha sonra İspanya yoluyla tanıştığı Nazilere de petrol sağlamaya başlamıştı. Petrol karşılığında Hamburg tersanesinde yapılan dev tankerler satın almaktaydı. Bu ticaret savaş başladıktan sonra da devam etmişti. Goring ABD ile bir barış anlaşmasını Roosevelt'e sunması için Rieber'i Berlin'e çağırıştır. Rieber anlaşmayı sunduğu Roosevelt'i ikna edememişti. Texaco ile birlikte sekiz Amerikan şirketinin Almanya temsilciliğini Nazi yanlısı bir avukat olan Dr. Gerhardt Westrick yürütmekteydi. Haziran 1940'da New York'a gelen Westrick'in bu defaki görevi Almanların birkaç ay içinde teslim olacağını beklediği İngiltere'ye silah satışının engellenmesi idi. Bunun yanında Westrick, Amerikalı iş adamlarını Almanya ile ticaret yapmaya da çağırıyordu¹¹⁷.

Bir süre sonra İngiliz Gizli İstihbarat Servisi - MI 5'in ABD'deki yöneticisi Kanadalı iş adamı Wiliam Stephenson, *New York Herald Tribune* gazetesinde Westrick'in kimliğini ve görevini açıkladı. Bunun üzerine Dr. Westrick Almanya'ya geri gönderilirken, basın Rieber'e karşı saldırıya geçti. Bu yayınlar Texaco hisselerinde müthiş bir düşüşe sebep olunca öfkeli hissedarlar acil bir toplantı yaparak Rieber'in istifasını istediler. Çok geçmeden istifa gerçekleşti ve yerine yönetim kurulu başkanlığına Rodgers getirildi.

¹¹⁷ Sampson, Petrol, 103. Daha detaylı bilgi için bkz. Karadağ, Petrol, 224-233.

2. BÖLÜM: SOĞUK SAVAŞ DÖNEMİ ABD’NİN ORTADOĞU PETRO-POLİTİĞİ

İkinci Dünya Savaşı o yıllarda dünya sanayi üretiminin yarısına sahip olan ABD, İngiltere, Kanada ve Avustralya gibi Anglo – Sakson kökenli ülkelerin maddi güçlerini bir araya getirmesiyle kazanılmıştır. Buna Anglo – Sakson deniz hâkimiyeti ve Rusya’nın belli bir aşamaya gelmiş sanayileşme sürecini de eklemek gerekir. Bu faktörler mihver güçlerin Avrupa ve Asya’da hâkimiyetlerinin kırılmasını mümkün kılmıştır¹¹⁸.

Savaşın tüm ülkeler üzerindeki yıkıcı etkisi yerleşik strateji ve politikaları da değiştirmiştir. Avrupa’nın çok hırpalandığı böyle bir ortamda Amerika’nın dünya liderliğine soyunması pek de zor olmadı. Liderlik için rakipleri; her bakımdan çökmüş bir Fransa, dış yatırımlarını ve parasını kaybetmiş bir İngiltere, ülkenin batısındaki tüm mal varlığını ve insan gücünün önemli bir bölümünü kaybetmiş Rusya idi. Amerika ise savaştan zenginleşerek çıkan tek ülkeydi. Savaş bittiğinde dünya altın rezervlerinin üçte ikisini tek başına ele geçirmişti.

İkinci Dünya Savaşı sonrası dönem Ortadoğu’ya yönelik politikaların “*Sovyet tehdidi ile değerlendirildiği bir dönem olmuştur.*” Savaş sonrası dönemde Türkiye de güvenlik politikasını Batı ile sıkı bir ittifak ilişkisi içinde oluşturmuştur. Türkiye bu nedenle de gerek iç kamuoyunda, gerekse de Ortadoğu’da, “*Batı’nın Jandarması*” ithamıyla karşılaşmıştır¹¹⁹.

İkinci Dünya Savaşı sonrası giderek somutlaşan Sovyet tehdidi Türk-Amerikan ilişkilerinin gidişatını belirlemiştir. İkinci Dünya Savaşı sırasında (1945 - 1946 yılları) SSCB’nin ısrarcı bir tutumla Türkiye’den boğazların ortak kontrolü ile Kars ve Ardahan’ın kendisine bırakılması talebinde bulunması, bu suretle Türkiye’yi baskı altına almaya çalışması, ABD’yi bölgede net bir tutum belirlemeye itmiştir.

Ayrıca, Sovyetlerin İran’ı terk etmek istememesi ve *Yunan İç Savaşı*’nda komünist unsurları desteklemesi ABD’nin Ortadoğu politikasında yeni arayışlara yönelmesinde etkili olmuştur. Yeni dönemde Ortadoğu bölgesinde ABD’nin daha çok öne çıkmasında İngiltere’nin savaştan ağır hasarla çıkması ve Ortadoğu’daki Batılı şirketlerin çıkarlarını

¹¹⁸Akad, Mehmet Tanju (1992). *20. Yüzyıl Savaşları*, 2.cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul, s. 522.

¹¹⁹Arı, Yükselen, 24.

koruyacak durumda bulunmaması da belirleyici olmuştur¹²⁰. Bu ortamda dünya “*Sıcak Savaş*” izleyen bir “*Soğuk Savaş*” durumuna girmektedir.

Rusya ise savaştan çok ağır hasarla çıkmasına rağmen, çok uzun yıllardır üzerine odaklandığı ve ne Birinci ne de İkinci Dünya Savaşlarında ele geçiremediği iki yer, Boğazlar ve Doğu Anadolu için fırsat kollamaktaydı. Stalin ve Molotof savaş boyunca ve savaştan sonra bu bölgeler için çeşitli kereler yoklamada bulunmuş, fakat her seferinde sert bir tepki görerek geri adım atmak zorunda kalmışlardır. Rusya'nın bu girişimleri batılı devletleri onu durdurma konusunda oldukça etkili bir alarm oldu. Başkan Truman 1947 yılında ‘*nerede ve ne zaman olursa olsun iktidarı ele geçirmek için güce başvurduklarında komünistlere karşı çıkma politikasını ilân ederek*’ kendi adıyla anılan doktrinini açıkladı¹²¹.

Bu atmosfer içinde, 1947 Mart ayında ABD Başkanı Truman, ABD Kongresi'nden Türkiye ve Yunanistan'a askeri yardım için 400 milyon dolarlık bir ödenek istedi ve bunu elde etti. Böylece, yeni bir “*Amerikan Yardımı*” dönemi başlamıştı. Nitekim birkaç ay sonra da, Dışişleri Bakanı Marshall, Avrupa ülkelerinin savaşta tahrip olan ve zayıflayan ekonomilerini güçlendirmeyi amaçlayan politikaları uygulamaya soktu. Kendi adıyla anılan “*Marshall Planı*” çerçevesinde, Avrupa'ya yeni yardım kararını açıklamış ve Avrupa Kalkınma Programı (*European Recovery Program*) olarak da anılan yeni yardım sistemi kurularak, Türkiye de dâhil birçok Batı Avrupa ülkesine ekonomik yardım başlatılmıştır. *Truman Doktrini* sunulan 400 milyon dolarlık yardımdan Türkiye'nin payına 100 milyon dolar düşmüştü. Karşılaştırıldığında Türkiye, Yunanistan'dan daha az bir yardım alıyordu”¹²².

Bu ortamda Avrupa ülkeleri aralarında gerekli işbirliğini gerçekleştirmek ve Marshall yardımlarını dağıtmak üzere Avrupa Ekonomik İşbirliği Örgütü'nü (*OEEC*) kurdular. 17 Batı Avrupa ülkesinden her biri, 1948-1951 dönemini kapsayan bir plan hazırlayacak, ekonomisini toparlayacak, üretimini artıracak ve dış açığı azaltacak önlemler alacaktı. Bu planlar OEEC tarafından gözden geçirilmiş ve aralarında uyum sağlanmıştır. Aslında bu koordinasyon, ABD'ye bir ölçüde üye ülkelerin ekonomik, para ve mali politikaları üzerinde denetim olanağı da sağlamaktaydı¹²³.

¹²⁰ Arı, Yükselen, 25.

¹²¹ Akad, 20. Yüzyıl, 530.

¹²² T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grup/ha/ha02htm/04.htm> (8.04.2008).

¹²³ Sampson, Petrol, 131-133.

Marshall Programı'nın başlıca iki amacı vardı. Birisi, sağlanacak dış yardımlarla Avrupa ülkelerinin yıkılan ekonomilerinin onarımına ve kalkınmalarının gerçekleştirilmesine katkıda bulunmak, diğeri de komünizmin Batı Avrupa'daki yayılışına engel olmaktı. İkinci Dünya Savaşı sırasında İngilizlerin kışkırtmasıyla Ortadoğu'dan özellikle Suudi Arabistan'dan dışlanmaktan korkan Amerikalılar, Roosevelt'in devletçi ekonomi politikası doğrultusunda, Ortadoğu petrollerini ele geçirerek ABD hükümetine bağlı bir şirket kurma kararı aldılar¹²⁴.

30 Haziran 1943'te Başkan Roosevelt Suudi Arabistan'daki petrol ayrıcalıklarının tamamını bünyesinde toplayacak bir şirketin kurulması için yetki verdi. Şirket kuruldu, fakat bölgenin hâkimi Socal ve Texaco, hisselerinin tümünü devretmeye yanaşmıyorlardı. Hükümet ısrarlarına rağmen bu petrol şirketlerini ikna edemedi. ABD Hükümeti, Suudi Arabistan petrolünü Akdeniz'e kadar taşıyacak bir boru hattı döşemeyi önerdi. Buna karşılık şirketler petrol alanlarını % 20'sini ABD Deniz Kuvvetleri'ne ayıracak, onlara piyasanın altında fiyattan petrol satacaktı¹²⁵.

Petrollerini çok daha ucuza taşıma imkânı bulacak olan Texaco ve Socal için öneri son derece cazipti ve sözleşme imzalandı. Fakat İngilizler Suudi Arabistan'da Amerika'nın tek başına hâkim olmasına izin vermek istemiyordu. İngiliz – Amerikan ortak boru hattı tasarısı senatoda kabul edilmeyince, Texaco ve Socal Temmuz 1945'te Trans Arabistan Boru Hattı Şirketi anlamına gelen Tapline Şirketi'ni (*Trans Arabian Pipeline Company*) kurdular¹²⁶. İnşaata, birinci Arap – İsrail Savaşı nedeniyle bir süre ara verildi. Suriye ve Lübnan'ın boru hattına onay vermeleri 1949'u buldu. 1949 Kasımında boru hattı faaliyete geçti ve Avrupa'ya ilk tankerler gönderilmeye başladı.

1975'te hat kapanıncaya kadar ABD bölgedeki şirketlere bağımlı hareket etmek zorunda kalmıştır. Üç ülke üzerinden geçen boru hattı, çatışmanın eksik olmadığı bu bölgede güvenliğinin sağlanamadığı gerekçesiyle kapatıldı. Socal ve Texaco'nun Arabistan'da kurdukları Aramco şirketine 1948'de Exxon ve Mobil de dâhil oldu. Socal ve Texaco'nun

¹²⁴Armaoğlu, Fahir (1992). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914-1995*, Cilt: 1-2, İş Bankası Yayınları, Ankara, s. 341-343.

¹²⁵Sampson, Petrol, 120.

¹²⁶Sampson, Petrol, 121.

elinde fazlasıyla petrol, Exxon ve Mobil'in elinde fazlasıyla pazar vardı. Exxon ve Mobil, BP ile görüşüp *Kırmızı Hat Anlaşmasının* iptalini sağladılar¹²⁷.

Socal ve Texaco, Mobil ve Exxon'a % 20'şer pay teklif ediyordu. Fakat Mobil bu kadar büyük miktardaki hisseyi alamayacağını söyleyip % 10'la yetindi. Mobil'den artan % 10'u da alan Exxon ise % 30 hisse ile diğer ortaklarla eşit statüye geldi. Aramco; Suudi Arabistan 'da sadece petrol çıkarmıyor, Suud Kralının gönlünü hoş tutabilmek için yollar, okullar, hastaneler yaptırıyordu. Kralı ve ailesini muazzam bir lüks içinde de yaşatmaya çalışıyordu¹²⁸.

2.1. Yüzde Elli (Fifty-Fifty) Anlaşması

Bu dönemde “*milliyetçilik*” petrol şirketlerinin karşısına ciddi bir engel olarak çıkmaya başlamıştı. Hatta ilk milliyetçi yönelimler dünyanın öbür ucunda, Latin Amerika'da ortaya çıkmıştı. 1945'te Venezuela'da iktidara radikal bir parti olan *Accian Democratica* gelmişti. Petrol Ekonomisini çok iyi bilen Perez Alfonso Petrol Bakanlığına getirilmişti. Alfonso iktidara gelinceye kadar ABD'deki petrol piyasasını çok dikkatle izlemiş, İkinci Dünya Savaşı'nda Avrupa'nın petrol ihtiyacını karşılayan ülkesinin önemini vurgulayarak bir öneri getirmişti. Alfonso, Venezuela hükümetinin petrol kârlarından % 50 hisse almasını istiyordu. Bunun üzerine 1948'in sonlarında bir yasa çıkarıldı. Yasadan kısa bir süre sonra hükümet darbesi yaşandı fakat yasa yürürlükte kaldı. Bir süre sonra petrolcüler bu yasanın kendilerine büyük güvence sağladığının farkına vardılar. Çünkü bu sayede üretici ülkeler kurulan şirketlere yatırım yapmadıkları gibi fiyatların yüksek tutulmasından dolayı da gelirleri katlanarak artıyordu. Bu sayede ülkelerin mutabakatı da sağlanmış olunuyordu. “*Yüzde elli – yüzde elli (Fifty - Fifty) düzeni kısa sürede bütün üretici ülkelerce benimsendi. Altı bin kilometre uzaktaki Basra Körfezine bile çabucak sıçradı*”¹²⁹.

Artık üretici ülkeler kâra ortak olduğundan ham petrolün gözleri önünde fiyatlandırılmasını istediler. Petrol şirketleri de belirlenen fiyattan satış yapacaklarını bildirdiler. Bir süre sonra ilân edilen fiyat, şirketlerin vergi öderken temel aldığı, yapay olarak dalgalanan bir fiyat haline geldi. Şirketler gerçek fiyat üzerinden değil ilân edilen fiyat

¹²⁷ Yergin, a.g.e. , s. 281, 390. Aramco hakkında şu detay verilmektedir: “1944'te, *Standard Oil of California* ve *Texaco*'nun ortaklığa sahip olduğu *Casoc* (*California-Arabistan Standard Oil Company*)adını değiştirmek istemişti; daha doğrusu isimdeki sıralamayı değiştirmek istemişti: '*Casoc*' adını, açılımı '*Arabistan – Amerikan Petrol Şirketi*' anlamına gelen '*Aramco*' ya dönüştürmüştü.”

¹²⁸ Arı bahsi geçen şirketler hakkında şu detayı vermektedir: “Kurulan yeni şirket 1939 yılında Suud Kralı İbn-i Suud'la yeni bir imtiyaz anlaşması yaparak 80,000 mil² olan imtiyaz alanını 444,000 mil²'ye çıkarmıştır.” Arı, Geçmişten, 149.

¹²⁹ Sampson, *Petrol*, 134-135.

üzerinden vergi ödeyerek bir tür vergi kaçakçılığı yapıyordu. Durumu fark eden Amerikan hükümeti olaya el koymakta gecikmedi.

ABD Gelirler Genel Müdürlüğü, hazinede büyük kayıplara yol açan bu vergi düzenini araştırmaya karar vermişti. Beş Amerikan kardeşin avukatı John J. Mc Cloy devrin Dışişleri Bakanı Dean Rusk'a bu vergi düzeninin temelinde yatan mantığı şöyle açıkladı: *“Eğer şirketler yüklü vergi ödeyip ülkelere gerekli geliri sağlamazsa ülkelere parayı dış yardım kanalıyla vermeniz gerekebilir.”* Böylece petrol şirketlerinin dış politikadaki rolleri kesinlik kazanıyordu¹³⁰. Amerikalılar, bu yolla bir yandan İsrail'i desteklerken bir yandan da kongreyi işin içine sokmadan el altından Arapları da beslemiş oluyorlardı. Bu arada petrol şirketleri de güçleniyor, dış politikada söz sahibi oluyorlardı.

İngilizlere göre BP İran'a yalnızca petrol akımı değil bir yaşam biçimi getirmişti. İngiliz işçi, mühendis ve yöneticiler İran'a ev, iş, okul ve hastane getirmekle övünüyorlardı. Öte yandan, İran ise sömürüldüğünü düşünmeye başlamıştı. İngilizler İran'a bir ek sözleşme önerdiler. Bu ek sözleşme Aramco'nun Suudi Arabistan'a önerdiklerinin fazlasını getiriyordu ama yüzde elli çılgınlığı İran'ı ayaklandırmıştı. Bu harekete Amerikalılar da açık destek veriyordu. İran'da bu ortamda lideri Dr. Musaddık olan bir hareket gelişti. Şah'ın İngiliz yanlısı politikaları muhalefeti şiddetlendirmekteydi. Sonuçta Musaddık 1951'deki bir isyan sonucunda iktidarı ele geçirdi. İngiliz karşıtı politikalar izlemeye başladı ve ülke petrollerini millileştirmeye çalıştı¹³¹.

Musaddık, Meksika'nın devletçilik hareketinden beri petrol şirketleriyle karşı karşıya gelme cesaretini gösteren ilk liderdi. İran petrol politikasının saptanması için kurulan komitenin başına o getirildi. 1951'de devletleştirme çağrısında bulundu. *“Olaylar birden büyüdü. Rozmara imtiyaz yasalarını çiğneyemeyeceğini belirtti. Dört gün sonra camiye giderken vurularak öldürüldü. Grev ve sıkıyönetim ilânları birbirini izledi. Altı hafta sonra meclis Musaddık'ı başbakan seçti. BP'ye verilmiş petrol alanlarını derhal devletleştirilmesi kararı alındı”*¹³².

Uzun zamandır Amerikan ve İngiliz gizli servisleri İran'da etkinliklerini sürdürmekteydi. Bunalımın en başından beri İngiliz ajanları Musaddık'a düşman olan,

¹³⁰ Sampson, Petrol, 138.

¹³¹ Kona, Gamze Güngörmüş. *Orta Doğu'da Etnik Yapı ve Din*. <http://www.turksam.org/tr/a1434.html> sitesinden <http://www.toplumsalbilinc.org/forum/index.php?topic=1475.0> sitesi kaynak gösterilerek alıntılanmıştır (4.04.2011).

¹³² Sampson, Petrol, 144.

parayla satın alınabilecek kişilerin var olabileceğini başkent Londra'ya bildirmişti. Fakat İngiliz Dışişleri darbeyi onaylamıyordu. Washington ise Londra'nın desteği olmadan darbe yaptırmak istemiyordu. 1953 Nisan'ında İngiltere Dışişleri Bakanı Anthony Eden'in hastalığı sırasında makamına vekâlet eden Churchill, İran'da bir darbe yapılmasına onay verdi. Bunun üzerine CIA kolları sıvadı. CIA öncülüğünde Şah'ı destekleyenler, Musaddık ve ordularıyla savaşmak için sokaklara döküldü. Musaddık görevinden alındı. Şah'ın adamı General Zahedi hükümeti kurmakla görevlendirildi. Devrim sırasında ülkeden kaçan Şah Pehlevi 1954 yılında zafer kazanmış bir komutan edasıyla Tahran'a döndü¹³³.

İran'da siyasi düzen Batı'lı müttefiklerin çıkarlarına uygun olarak yeniden kurulduktan sonra sıra, petrolün yeniden paylaşılmasına gelmişti. 40 yıldır İran petrolünün tek hâkimi olan İngilizler artık Amerikalılarla birlikte çalışmak zorundaydı. Yedi kız kardeş ve yeni büyümeye başlayan sekizinci kardeş, *Compagnie Française de Petroles* (CFP - Fransız Petrol Şirketi) ortak bir konsorsiyum oluşturdular¹³⁴.

1954 yılında İngiliz, Fransız, Hollanda ve Amerikan şirketlerinden oluşan petrol konsorsiyumu İran'da petrol çıkarma ve petrol tesislerini kullanma yetkisi aldı¹³⁵. Yapılan görüşmelerden sonra Ağustos 1954'te şirketlerin yönetim kurulu başkanları Şah'la anlaşma imzaladılar. Anlaşma kısa süre sonra İran Millet Meclisi tarafından onaylandı. Bu yeni paylaşım şöyleydi¹³⁶:

BP	% 40
SHELL	% 14
EXXON	% 8
MOBİL	% 8
SOCAL	% 8
GULF	% 8
TEXACO	% 8
CFP	% 6

Tablo - 2 Konsorsiyumu Oluşturan Şirketlerin İran Petrolünden Alacakları Paylar

Musaddık'ın kurduğu İran Ulusal Petrol Şirketi (NIOC- National Iran Oil Company) petrol alanlarının ve rafinerilerin sahibi olduğu için, konsorsiyum petrolü bu şirketten satın

¹³³ Arı, Geçmişten, 245 – 247.

¹³⁴ Arı, Geçmişten, 247 – 252.

¹³⁵ Kona, *Etnik Yapı*.

¹³⁶ Sampson, Petrol, 144.

alacaktı. Fakat pazarların denetimi elinde olduğundan konsorsiyum, artık İran petrollerinin gerçek hâkimiydi.

1946 yılı bir başlangıcı işaret etmektedir. Latin Amerika'yı arka bahçesi ilân eden ABD, bir dizi askeri darbeye bu ülkelerin başına gelen cunta hükümetlerini açıktan veya el altından destekleyerek bir nevi dünya jandarmalığına soyunmuştu. Bu destekle yönetimi ele geçiren Askeri cunta rejimlerinin de ilk işleri ABD'nin çıkarlarını pekiştirmek oluyordu¹³⁷.

12 Mart 1947'de ilân edilen *Truman Doktrini* aynı zamanda ABD'nin dünyanın jandarmalığına başlama tarihidir. Truman doktrininin açıkça düşman ilân ettiği komünizme karşı savaşı planlama rolü de yine 1947'de kurulan ABD Milli Güvenlik Konseyi'ne ait olacaktı. Dev petrol tekellerinin yöneticilerinden oluşan Milli Güvenlik Konseyi hem petrolcülerin ABD'de devlet yapısında ne kadar söz sahibi olduğunu göstermekte, hem de ABD'nin neden Dünya'nın belirli bölgelerinde jandarmalık rolüne ağırlık verdiği de açıklık getirmektedir¹³⁸.

Başkan Truman döneminde, Sovyet nüfuzunun Basra Körfezi ülkeleri başta olmak üzere tüm Ortadoğu'yu etkisi altına alması korkusu, 1950'li yıllarda Eisenhower döneminde, kapsamı genişleyerek devam etmiştir. Eisenhower 5 Ocak 1957'de Kongre'ye gönderdiği ve *Eisenhower Doktrini* adını alan mesajında bazı konularda kendisi için yetkilendirme istemekteydi:

1. *Bağımsızlığını korumak için ekonomik kalkınma çabası içinde olan Ortadoğu ülkelerine ekonomik yardım yapılması.*
2. *Bunlardan isteyen ülkelere askerî yardım da yapılması.*
3. *Uluslararası komünizmin kontrolü altında bulunan herhangi bir devletten gelecek açık silahlı saldırıya karşı ve bölge ülkeleri istediği takdirde Amerikan silâhlı kuvvetlerinin kullanılması...*¹³⁹

Eisenhower 5 Mart 1957'de Amerikan Senatosu'ndan yukarıdaki maddelere ek olarak kendisinden 3 yıllık süre için her yıl 200 milyon dolar harcama yetkisi istemişti. Senato'nun bu isteği onaylaması ile alınan kararlar 9 Mart'ta yürürlüğe girmişti¹⁴⁰. Bundan sonra ABD'nin

¹³⁷ Nebiler; Parlar, Petropolitik, 63.

¹³⁸ Norton, A People, s. 485, 490.

¹³⁹ Arı, Tayyar (2007). *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayıncılık, İstanbul, s. 245.

¹⁴⁰ Bu Karara Kongrede "*Joint Resolution to Promote Peace and Stability in the Middle-East*" (*Ortadoğu'da Barış ve İstikrarı Geliştirmek için Birleşik Çözüm*) adı verilmişti. - Arı, Geçmişten, 265.

hedefinde sadece bölge dışı güçler değil, Nasır idaresindeki Mısır başta olmak üzere, bölgedeki saldırgan / tehditkâr tutumlar sergileyen rejimler de yer almaya başlamıştır. Son Irak harekâtı da bu stratejinin uzantısıdır. Suudi Arabistan, ABD'nin kontrolü dışında herhangi bir güce bırakamayacağı kadar önemli bir ülke olduğu için, ABD stratejileri içinde önemli bir yer tutmaya devam edecek görünmektedir¹⁴¹.

2.2. SOĞUK SAVAŞ YILLARINDA OPEC

OPEC'in Kuruluşu ve Tarihçesi

1950'li yılların sonunda petrol şirketleri, kârlarının tehlikeye düşmeye başladığını görüyorlardı. Sorunun temelinde fazla üretim yatmaktaydı. Özel yatırımcıların işin içine girmesiyle artan üretim, fiyatları da düşürmekteydi. Diğer yandan Rusya da Batı ekonomisini yıkmak için petrolü kullanıyordu. Önceleri kusursuz gibi görünen yüzde elli, yüzde elli sisteminin temel eksiği de bu dönemde ortaya çıktı. Bir yandan fiyatların düşmesi bir yandan da üreticilere verilen % 50'lik pay ve bu pay üzerinden ödedikleri vergi büyük petrol tröstleri olan kardeşlerin belini bükmeye başlamıştı. Kârlar yüksek olduğunda işler iyiydi, kârlar düşmeye başlayınca alınan pay aşırı azalma gösterdi. Exxon Ortadoğu'da ilân edilen fiyatlarda varil başına 10 sentlik indirim uygulayacağını açıkladı. Bu üretici ülkelere açıkça bir meydan okumaydı¹⁴².

Bu meydan okumaya karşı petrol üreten ülkeler birlikte hareket etme çabasına giriştiler. Petrol üreticisi olmayan Mısır'ın Cumhurbaşkanı Nasır, Arapları örgütlemek ve dahası onlara liderlik yapmak istiyordu. Nasır haklı olarak "*Petrol uygarlığın sinir sistemidir. Onsuz diğer bütün yan ürünlerin var olması imkânsızdır*" düşüncesindeydi. Hâlbuki Suudiler, gelirlerini petrol fakiri Mısır'la paylaşmak istemiyorlardı. 1958'de meydana gelen devrimden sonra IPC ile masaya oturan Irak ise diğer Arap ülkelerinden destek talep etmekteydi. 1959'da şirketlerin tek taraflı olarak yaptığı fiyat değişikliğinden sonra Irak'ın bu çağrısı birleşme için uygun ortam hazırlamıştı¹⁴³.

İlk Arap petrol kongresi Kahire'de toplandı. Toplantıda üreticilerin fikri alınmadan yapılacak bir indirimin kabul edilmemesi kararı alındı. OPEC'in tohumları bu toplantıda atılmıştır. Toplantının ardından Exxon öncülüğündeki yedi kız kardeş ikinci bir fiyat

¹⁴¹ Yıldırım, Sevil (2003, Ağustos). "*Dünyada ve Türkiye'de Petrol*". T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, s. 58 – 59.

¹⁴² Arı, Irak, 184.

¹⁴³ Arı, Irak, 185.

indirimine daha gittiler. Bu son indirim petrol üreticisi ülkeler arasında birlik arzusunu daha da pekiştirmişti.

10 – 14 Eylül 1960’da Bağdat’ta düzenlenen bir konferansta İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezüella son 30 yıldan beri tartışılan bir karteli kurmak için bir araya geldiler. Bu karteğe İngilizce *Organization of Petroleum Exporting Countries* kelimelerinin baş harflerinden oluşan Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği anlamına gelen **OPEC** ismi verilmiştir. Birliğin amacı petrol fiyatlarını tüm dünya çapında dengeli bir halde tutmak ve dünyada önde gelen çok uluslu petrol şirketleri tarafından aşırı vergilendirilmeden kaçınmak için yapılan fiyat düşüşlerinin önüne geçmektir. OPEC’in başarılı olması da büyük bir kısmı, çok uluslu petrol şirketlerine karşı birlik içindeki üye ülkelerin uygulayacakları milli politikalara bağlıydı. Petrol 20. yüzyıl ortalarına kadar, yüksek ekonomik değeri olan ve üretim artışlarıyla pazarın fiyatlandırmasına karşı son derece hassas olarak alınıp satılan bir ticari mal gibiydi¹⁴⁴.

Kuruluş bildirgesinde her ülkenin ortak sorunu haline gelen, dalgalı fiyatlar yüzünden istikrarsızlaşan ekonomileri rayına oturtma isteği vurgulanmaktaydı. OPEC’in kuruluşu petrol şirketlerinin hegemonyasına karşı milli çıkarları savunmaları güçlendirmiş, hatta militan hareketlere doğru bir yöneliş söz konusuydu. Meksika’da bağımsızlık bilinci uyandıran, Venezüella’ya pazarlık gücü kazandıran, İran’da Musaddık’ı başa geçiren akım şimdi Arapları ayağa kaldırmıştı. Venezüella Başbakanı Perez Alfonso ilk OPEC toplantısındaki konuşmasında şöyle diyordu:

*“Biz çok ayrıcalıklı bir kulüp kurduk... Kendi aramızda dünya pazarlarına yapılan hammadde ihracatının % 90’ını elimizde tutuyoruz. Biz artık birleştik. Biz tarih yazıyoruz!”*¹⁴⁵

Birliğe sırasıyla daha sonra Katar (1961), Endonezya (1962), Libya (1962), Birleşik Arap Emirlikleri – BAE (1967), Cezayir (1969), Nijerya (1971), Ekvator (1973), ve Gabon (1975) katılarak üye ülke sayısını 5’ten 13’e yükselttiler. 1992’de Ekvator ve 1994 yılında da Gabon birlikten ayrıldı¹⁴⁶.

Venezüella’nın “*Elli – Elli Prensip Anlaşması*”nu imzaladığı 1943’e kadar, petrol rezervi olan ülkeler, kendi ülke sınırlarında faaliyet gösteren petrol şirketlerinin insafına

¹⁴⁴Yergin, Para, 490-493 ayrıca bkz. Arı, Irak, 186.

¹⁴⁵Giritli, İsmet (1978). *Kara Altın Kavgası - Petrol ve Politika*, Toker Yayınları, İstanbul, s. 48.

¹⁴⁶“*The Rise of OPEC*”, <http://www.ssc.upenn.edu/polisci/psci260/O.P.E.C.web/O.P.E.C.HIST.HTM>, (20.05.2007) .

kalmıştı. “*Elli – Elli Prensip Anlaşmasından*” sonra kârdan daha fazla hisse talep eden petrol şirketleri dikkatlerini daha ucuz anlaşmalar yapan ülkelere çevirdiler. Onların bu stratejilerini anlatmak, böylece geçersiz kılmak için Venezüella, Arap ülkeleriyle irtibat kurma ihtiyacını hissetti. *Elli – Elli Prensip Anlaşması*’nın büyük avantajının peşinden giden Suudi Arabistan, Venezüella’yı model almak için en erken davranan ülke idi. 1947’den beri devam eden müzakerelerden ortak bir uzlaşma çıkmadan İran Başbakanı Musaddık 1951’de İran’daki tüm petrol işlerini ve şirketlerini kamulaştırmıştı. 1953’de yaşanan ekonomik sarsıntı, Musaddık’ın devrilip yerini Şah’ın almasıyla yeni bir anlaşma imzalanarak atlatılmaya çalışıldı¹⁴⁷.

“*Elli-Elli Prensibi*” temel bir problemi barındırıyordu. Devletler pazar fiyatlarının yüzde ellisini değil, vergiler için açıklanmış olan fiyatların yüzde ellisini alıyordu. Bu şartlar altında, kârlarını arttırmak için, “*Elli-Elli Prensibi’ni*” izleyen ülkeler, 1950’lerde piyasa fiyatlarını aşağı çeken üretim artışını talep ettiler. Eisenhower petrol ithalinin ABD’nin uluslararası arenada bağımlılığının devam etmesinin, milli güvenlik için bir tehdit olduğu düşüncesindeydi. Buradan hareketle Eisenhower önde gelen petrol alıcılarıyla birlikte petrol kotalarını belirledi. 1959’da BP vergiler için açıklanmış olan fiyatlardan % 10’luk bir kesinti yaptı. 1960 Ağustos’unda yapılan bu ikinci fiyat kesintisi Bağdat’taki konferansa sebep olmuştu¹⁴⁸.

1950’li yıllar boyunca ilan edilen fiyatlar ciddi olmaktan oldukça uzaktı. Petrol fiyatları sürekli olarak pazarlıklara açık bir konu olmaya devam etmekteydi. 1947-1970 boyunca düşen fiyatlar aslında petrol üreticilerinin hiçbirinin isteği doğrultusunda oluşmamaktaydı. Düşük fiyatlar, çok-uluslu petrol şirketlerinin de kârlarını azaltmaktaydı. Durum ABD’nin iç pazarındaki petrol fiyatlarını da etkileyip aşağı çekmekteydi. Ancak, rekabet ortamı üreticileri düşük fiyattan satmaya zorlamaktaydı. Ayrıca, henüz, hükümetler rezervleri korumak kaygısıyla üretimi düşürme politikasını benimsememişlerdi. Aksine, şirketler üzerinde diğer ülkelere daha çok üretmek için baskı yapılmaktaydı.

1959 yılına kadar çok-uluslu imalat şirketleri bildirilen fiyatları sabit tutup piyasa fiyatlarında indirimler yapmışlardır. Rezervlerin bulunduğu ülkeler, vergiyi ilan edilen varil fiyatı üzerinden aldıkları için bu dönemde indirimlere daha çok kayıtsız kalmışlardır. Ancak, 1959-60 döneminde pek çok şirketin ilan

¹⁴⁷ Amuzegar, Jahangir. “*The Latest Oil Saga*”, <http://www.ariesgroup.com/oil.shtml> (9.02.2010).

¹⁴⁸ Hamilton, Charles W. (1962). *Americans and Oil in the Middle East*, Houghton, Texas, s. 190.

ettiği fiyatları da düşürmesi üzerine vergi gelirleri düşen petrol ihracatçısı ülkeler (İran, Irak, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Venezuela) tarafından OPEC (Petrol İhracatçısı Ülkeler Teşkilatı- Organization of the Petroleum Exporting Countries) kurulmuştur... ”¹⁴⁹

OPEC kurulduğunda üye ülkeler dünya petrol ihtiyacının %28’ini karşılayabiliyordu. Her ne kadar OPEC fiyatlardaki düşüşü durdurabilmiş olsa da üyelerinin beklentilerinin aksine üretimi yükseltmeyi başaramamıştı. Üye ülkelerin üstesinden gelemediği temel problemler üretim düşüklüğü idi. Sanayi üretimindeki artışın neden olduğu talep artışına karşılık petrol üretimi düşük düzeydeydi. Buna bağlı olarak, petrol rezervleri kendi mülkiyetlerinde olmadığı için İran dışındaki üye ülkeler çok uluslu petrol şirketlerinin insafına kalmışlardı. Petrol üretiminde 1960’lı yıllar verimli bir zamandı. Ancak, kendi milli ekonomilerini geliştirmek isteyen üye ülkeler petrol gelirlerinden ümitsizdi. Bu sırada Arap dünyası içinde de büyük bir çatışma yaşanmaktaydı¹⁵⁰.

“... 1960’lı yıllar boyunca piyasa fiyatları düşmeye devam etmişse de OPEC ilan edilen fiyatların daha da düşmemesinde başarılı olmuş, böylece OPEC ülkeleri varil başına sabit bir geliri korumuşlardır”¹⁵¹.

Tüm bunlar bir araya gelince, üye ülkeler için ortaya çıkan durum şuydu: Fiyatlardaki herhangi bir gerçekçi yükselmeyi beklemek hiç de ümit verici değildi. OPEC kurulduğu ilk yıllarda istenilen neticeleri verememiştir. Kendi iç sorunlarıyla ilgilenen Irak toplantılara katılmıyordu. Araplar ise ılımlı biri olan OPEC’in İranlı Genel Sekreteri Rouhani’ye tavrı almışlardı. Bir süre sonra Iraklı Abdul Rahman Bazzar, Rouhani’nin yerine geçti. Gözden düşen Tarıkî’nin yerine de Zeki Yamani getirilmiştir. 1967 yılında OPEC, fiyatları istenilen düzeye çekme ve petrolü silah olarak kullanma girişimlerine ara vermişti. Şirketler ise OPEC tehdidi karşısında ciddi bir kaygı duymuyorlardı. Her ülke ile ayrı ayrı müzakerelere oturmaya, her ülkeyi bir diğerine karşı kullanmaya, böylece kârlarını arttırmaya devam ediyorlardı¹⁵².

¹⁴⁹ Yıldırım, a.g.e., s. 21-22.

¹⁵⁰ Carlton; Perloff, “OPEC”.

¹⁵¹ Yıldırım, a.g.e., s. 22.

¹⁵² Sampson, Petrol, 195.

1971 – 1973 döneminde, OPEC ülkeleri birkaç kez vergileri artırmış ve her seferinde tüketim, fiyatlara karşı esnek olmadığı için şirketler vergileri piyasa fiyatına yansıtmişlardır. Böylece, vergiler, aynı zamanda petrol piyasasında taban fiyat işlevi görmüştür¹⁵³.

Bu arada Arap – İsrail gerginliği de doruk noktaya ulaşmıştı. 4 Haziran 1967’de İsrail Mısır’a saldırdı. Daha üç hafta önce Londra’da Nasır’ın saldırganlığından duyduğu kaygıyı dile getiren Suudi Kralı Faysal, şimdi Arapları destekliyordu. Arap ülkeleri Irak öncülüğünde petrol kuyularını kapatıp, Batı’yı boykot etmeyi kararlaştırdılar. Böylece savaş Araplara birleşmeleri için gerekli milliyetçi dürtüyü sağlamış oluyordu. Boykot kısa sürdü. Petrol üreticileri boykottan sadece kendilerinin zarar gördüğünü anladı. Bu başarısızlığın ardından Hartum’daki Arap zirvesinde ülkelerin her birinin petrol ihracatı konusunda kendi politikalarını uygulamaları kararı alındı¹⁵⁴. Şah yönetimindeki İran boykota katılmamış ve Araplara karşı şirketlerden yana tavır takınmıştı. Aslında İran bu politikayla pazarda kendine avantaj sağlayacağını düşünmekteydi. Ancak o da istediğini tam olarak alamamıştı.

OPEC’e üye ülkeler kendi aralarında politika birliği oluşturamıyorlardı. Şah Arapların sırtından kâr elde etmeye çalışıyor, Araplar ise yaşanan savaş fiyaskosunun ardından birbirlerine sırt çeviriyorlardı. Nasır ve Mısır iyice gözden düşmüştü. Aramco ortakları artan harcamalar için Suudilere güvenilir bir destek olmuştu. Bu arada İsrail’in olay yaratan zaferi Washington’un Arapları iyice küçük görmesine neden olmuştu. OPEC zayıflamıştı, ancak şirketler de gördükleri kadar iyi değillerdi. Alaska ve Kuzey Denizi’nden gelen petrol olmasaydı çok büyük kayıplar verebilirlerdi¹⁵⁵.

Boykotta zarar gören bazı Arap ülkeleri OPEC’e paralel OAPEC (Organization of Arap Petroleum Exporting Countries - Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü)¹⁵⁶ adlı bir örgüt kurdu. Eylül 1968’de yapılan ilk toplantıya Suudi Arabistan, Kuveyt ve Kral İdris yönetimindeki Libya katılmıştı. 1969’da Libya’daki devrimden sonra Libya daha radikal bir görünüm kazanmış, Cezayir ve Irak gibi yeni ülkeler de örgüte üye olmuştu. Toplantıda bir Arap tanker filosu, Basra’da bir bakım limanı ve Arap hizmet firmasının kurulması kararlaştırıldı¹⁵⁷.

¹⁵³ Yıldırım, a.g.e., s. 22.

¹⁵⁴ Arı, Geçmişten, 317-323.

¹⁵⁵ Sampson, Petrol, 209.

¹⁵⁶ Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü Resmi İnternet Sitesi, <http://www.oapecorg.org> (10.07.2011).

¹⁵⁷ Sampson, Petrol, 207.

1970'lerin başlarında yeni gelişmeler ortaya çıktı. Bu OPEC'i de hareketlendirdi. Ortadoğu'da Araplar arası çekişme sürerken, Kuzey Afrika'dan gelen petrol yavaş yavaş pazarı ele geçirmekteydi. Kral İdris'in Libya'sı Avrupa'ya petrol satıyor, karşılığında Araplardan çok daha az pay alıyordu. Her ne kadar, Kral İdris petrol fiyatlarının düşüklüğünden memnun değildiyse de Musaddık olayı başının üstünde Demokles'in kılıcı gibi sallanmaktaydı.

1 Eylül 1969'da Albay Muammer Kaddafi, Libya Kralı İdris'i tahttan indirince olaylar yeni bir boyut kazanacaktır. Albay Kaddafi petrolü İsrail'e karşı bir silah olarak kullanıp, *Bati*'ya bunun bedelini ödetmeye kararlıydı. Buna yetecek gücü de vardı. 1969'da Batı Avrupa'nın petrol ihtiyacının dörtte birini Libya karşılıyordu. Petrol üretimi dünya çapında yükselen talebi tam olarak karşılayamazken, üretimini yüzde 45 ila 55'lere kadar yükseltmeyi başaran, Kaddafi, kısa süre içinde petrol şirketlerine meydan okudu. Fiyatları arttırmak konusunda görüş birliğine varmazlarsa tek taraflı eyleme geçme tehdidinde bulundu. Tüm şirketlerle tek tek görüşmelere başladı. Olumsuz tepki alınca misilleme yaptı. Oxy Petrol Şirketi'ne¹⁵⁸ üretimi 680.000 varilden 500.000 varile indirme emri verdi¹⁵⁹. Avrupa rafinerileri petrol beklerken paslanma tehdidiyle karşı karşıya kalmıştı. Sonuçta Oxy teslim oldu. Varil başına 30 sent fiyat arttırdı ve verginin %50'den %58'e çıkmasını kabul etti¹⁶⁰.

Oxy teslim olduktan üç gün sonra petrol şirketlerinin yöneticileri New York'ta toplandılar. Petrolcülerin hukuk danışmanı Başkan Kennedy ile görüştüktan sonra adı geçen toplantıya katıldı ve şirketlere Libya karşısında birleşmelerini önerdi. Fakat, Socal ve Texaco bunu kabul etmedi. Birkaç gün içinde onlar da teslim olunca Kaddafi ilk raundu açıkça

¹⁵⁸ 1920'de Occidental Petroleum Corporation ismiyle Los Angeles, California'da kuruldu. 1957'ye kadar ABD'deki diğer petrol şirketleri gibi yavaş yavaş büyüdü. 1957'de başkanlığa Dr. Armand Hammer getirilince büyüme hızı katlanarak devam etti ve ABD'de Sacramento Vadisi'nde zamanın en büyük ikinci doğal gaz rezervini keşfedince ilk büyük kar payını ortaklarına 1962 yılında vermiş oldu. Bu büyümesiyle zamanla petrol ve gas alanları haricinde tarım ve gübre sanayinde de büyük yatırımlar yapıp New York Borsası'na kaydını 1964'de gerçekleştirerek **Occidental** olan ismini daha kısa ve anlaşılır olsun diye **Oxy** olarak değiştirdi. Hızla büyümesine devam eden Oxy ülke dışındaki ilk yatırımlarından birini Libya'ya 1967 yılında gerçekleştirdi. Bu yatırımlarıyla birlikte ABD'nin en büyük enerji tedarikçilerinden biri olma yolunda hızla yatırımlarına devam etti ve 1968 yılında ABD'deki doğal gaz, kömür ve petrol dağıtımını gerçekleştiren birkaç şirketten biri olmayı başarmıştı. 40 yıldan beri Ortadoğu'da başta Libya olmak üzere Bahreyn, Irak, Umman, Katar ve Yemen'de milyarlarca dolarlık yatırımı hali hazırda devam etmektedir. Wall Street verilerine göre petrol tedarik ve üreten şirketler arasında ABD'nin en büyük dördüncü şirketidir. Ayrıca hisselerinin % 42'si de halka arz edilmiş konumdadır.

¹⁵⁹ - <http://www.oxy.com/AboutOxy/WhoWeAre/Pages/HistoricalHighlights.aspx> (10.04.2011).

- http://www.oxy.com/AboutOxy/WhoWeAre/Documents/Oxy%20Timeline%20DP3_V5.pdf (10.04.2011).

- http://www.oxy.com/AboutOxy/WhoWeAre/Documents/Oxy%20Timeline%20DP3_V6.pdf (10.04.2011).

¹⁶⁰ Daha detaylı bilgi için bkz. Gold, Stuart. *Occidental Petroleum: "Politics, Pollution and Profit"* VOL: 10. NUMBERS 7 and 8 July/August 1989. <http://multinationalmonitor.org/hyper/issues/1989/07/gold.html>, (10 Nisan 2011) veya Sampson, Anthony. *The Seven Sisters: The Great Oil Companies and the World They Made, "10 Libyan Ultimatum"*, http://journeytoforever.org/biofuel_library/sevensisters/7sisters10.html (7.05.2010).

kazanmış oluyordu. Bu hareket OPEC'in 10 yıldır arzu ettiği, fiyatlardaki ilk yükselmeydi. Yüksek fiyat istekleri Irak, Cezayir, Kuveyt ve İran'a sıçradı. Hepsi verginin %55'e çıkmasını istemekteydi. OPEC'in ılımlı yaklaşımla on yılda elde edemediğini Libya'nın devrimci lideri birkaç ayda elde etmişti¹⁶¹.

Ocak 1971'de 23 büyük petrol şirketinin temsilcileri New York'ta toplanıp, OPEC üyesi ülkelere sert bir mektup yolladılar. Mektup büyük bir tepkiyle karşılanmıştı. Şirketler Tahran'daki uzun görüşmeler sonucunda günü kurtarmaya yönelik bir anlaşma yapabildi.

Bu anlaşmayı izleyen iki buçuk yıl içinde şirketler üç büyük sorunla karşılaştı.

1. Üreticiler imtiyazlarda ortaklık ya da katılım payı istiyorlardı.
2. Petrol darlığı giderek artıyordu.
3. Arap – İsrail kutuplaşması tekrar tehlikeli boyutlara ulaşmıştı.

Bu üç sorun tarihin en büyük petrol bunalımının temellerini atmıştır.

1970'lerin başında tüm üreticiler birer ikişer şirketlerle temasa geçip katılım payı için girişimlerde bulundu. Abu Dabi, Katar, Kuveyt gibi zengin şeyhlikler % 20 katılım payı istiyorlardı. Irak ise IPC'den gelir üzerinden daha yüksek pay, imtiyazlara katılma hakkı ve yüksek üretim güvencesi talep etmekteydi.

Şirketlerin üreticileri sindirmek için kullandıkları “*Bak! Musaddık'a ne oldu?*” söylemi artık geçerliliğini yitirmişti. Çünkü ulusal şirketler kendi ülkelerinin petrollerini işleyebildiklerini göstermişti. Suudi Arabistan'da PETRONIM, Kuveyt'te KNPC (*Kuwait National Petrol Company*), İran'da NIOC bunun en güzel örnekleriydi.

Suudi Arabistan Petrol Bakanı Yamani, 1972 yılı boyunca Aramco ile pazarlığı sürdürdü. Şirket Ekim ayında Yamani öncülüğündeki beş ülkeyle New York'ta toplanıp, imtiyazların % 25'ini vermeyi kabul etti. Daha sonra bu oran 1983'e kadar % 51'e çıkacaktı. Görüşmeler 1973'e kadar devam etti. Sonunda Aramco, Yamani'nin öne sürdüğü koşullara boyun eğmek zorunda kalmıştı¹⁶². İlan edilen fiyatın % 93 oranında yükseltilmesini kabul etti.

¹⁶¹ Sampson, The Seven Sisters, 249.

¹⁶² Sevil Yıldırım **Dünyada ve Türkiye'de Petrol** isimli raporunda ARAMCO'nun Suudiler tarafından 1980 yılında tamamen kamulaştırıldığını ve şirketin petrol üretimi, en büyük özel petrol şirketi olan Exxon'un üretiminin iki katını aşmakta; BP'nin üretiminin ise üç katına yaklaşmakta olduğunu belirtmektedir. Yıldırım, a.g.e., s. 60.

Bunalım havasının yoğunlaştığı bir ortamda petrol şirketlerinin temsilcileri OPEC’le görüşmek üzere 8 Ekim günü Viyana’da toplandı. Görüşmelerin başlayacağı sırada Mısır ve Suriye, İsrail topraklarına girdi. Savaş başlayınca görüşmelere ara verildi.

OPEC’in 1973’e kadar uluslararası arenada pek fazla tanınmayan, ya da herhangi bir söylemi ile tartışmalara yol açan bir örgüt değildi¹⁶³. İsrail ve Mısır arasındaki *1973 Savaşı* patlak verdiği zaman, ABD’nin İsrail’e yardım etmesini önlemek amacıyla, Arap devletleri, büyük bir gayretle OPEC’i ABD aleyhine bir ambargo uygulamaya zorladılar. Başkan Nixon İsrail’e 2,2 milyar dolarlık bir yardım teklif ettiği zaman; ABD’nin İsrail’e bu desteğinden memnun olmayan Suudi Arabistan, petrol üretiminde düzenli olarak ayda yüzde 5’lik bir kesintiye giderek OPEC’deki ülkelere öncülük etmeye başladı. Öncelikli hedefi Batı’nın İsrail’e vermiş olduğu bu desteğin geri çekilmesi idi. Ancak hareketin yönü kısa sürede ABD aleyhine tam bir petrol ambargosuna¹⁶⁴ dönmüştü¹⁶⁵. OPEC tarafından yeniden kararlaştırılan petrol fiyatı varil başına 11.65 Amerikan dolarına yükseltildi.

Ambargonun yol haritasını belirlemek amacıyla OPEC ülkeleri Kuveyt’te 1974’te toplandı. İlk gün petrol fiyatını tek taraflı olarak 5,12 dolara çıkardılar. Ayrıca yapılan bir toplantıda da İsrail 1967’de işgal ettiği yerlerden çekilinceye, Filistin halkına yasal hakları verilinceye kadar ambargo uygulama kararı alındı. Hem fiyatların yükselmesi hem de ambargo Batı’yı can evinden vurmuştu. Dünyanın her yerinde benzin kuyukları oluşmuştu. Batı, kendisine medeniyeti getiren bu pis kokulu yoğun yağ kesilince, ne kadar aciz kaldığını hayretler içinde izliyordu¹⁶⁶.

1973 yılı Aralık ayında İran Devlet Petrol Şirketi (NIOC), petrolünün bir bölümünü açık arttırmayla satışa çıkardı. Sonuç Batı için kâbus olarak değerlendirildi. Varil başına 17 dolar önerildi. Bunu önerenlerin çoğu bağımsız şirketlerdi. “*Yedi Kız Kardeş*” açık arttırmaya engel olamamıştı. OPEC’in Basra Körfezi’ndeki altı üyesi 22 Aralık’ta Tahran’da toplandı. Şah, varil başına 14 dolar fiyatın temel alınmasını istiyordu. Buna karşılık Yamani aşırı fiyat artışının doğuracağı ekonomik sorunlardan korkmaktaydı¹⁶⁷.

¹⁶³ Carlton ; Perloff, “*OPEC*”.

¹⁶⁴ Daha sonra bu ambargo Hollanda’ya, Portekiz’e ve Güney Afrika’ya kadar genişlemiştir.

¹⁶⁵ Trumbore, Brian. “*O.P.E.C. / 1973 - Part One*” <http://www.buyandhold.com/bh/en/education/history/2000/opec1.html> (28.11.2009).

¹⁶⁶ Arı, Irak, s. 191.

¹⁶⁷ Arı, Irak, s. 193.

Birkaç gün sonra Şah bir basın toplantısı yapıp fiyatı varil başına 11,65 dolar olarak açıkladı. Bu fiyat varil başına 3 dolar olan önceki fiyatın neredeyse 4 katı kadardı¹⁶⁸. Petrol fiyatlarının yol açtığı dünya çapındaki ekonomik durgunluk OPEC'in pazardaki söylemini gösterdiği gibi gücünü ve ağırlığını da ispatlıyordu. OPEC ayrıca Batı'dan ihraç mallarına zam yapmalarını da istemekteydi. Zam yapılırsa OPEC de fiyat yükseltecekti. Petrol fiyatları iki ayda % 400 artmıştı. Petrolün egemenliği üreticinin eline geçmişti. Hükümetler artık yalnızca dev şirketlerle değil, üretici ülkelerle de boğuşacaktı. Aslında göz ardı edilen konu şuydu: En büyük zarara uğrayanlar üçüncü dünya ülkeleri idi. Çünkü onların petrole ödedikleri büyük paraları karşılamak için ihraç edecekleri sanayi malları da maalesef bulunmuyordu¹⁶⁹.

1979'da *İkinci Petrol Şoku* yaşandı. O sırada İran'daki rehine krizi sebebiyle Carter yönetimi İran Rejimi'ne bir tepki olarak bir yandan İran petrolüne ambargo uygularken, diğer yandan İran'ın ABD'den alacaklarını dondurmuştu. Bu harekete karşı İran herhangi bir Amerikan şirketine petrol ihraç etmeyi yasaklama kararı aldı¹⁷⁰. Ancak petrol piyasası bu defa hızlı davranmıştı. OPEC tarafından yükseltelen fiyatlara, Mısır – İsrail arasında gerçekleştirilen Camp David Zirvesi'ne ve de Suudi'lerin bir Amerikan firması olan Aramco'ya yaptığı düşük fiyattaki satışların da durdurulmasıyla birlikte önceden devam eden üretim kesintisine petrol piyasası tepki verdi¹⁷¹. İleriki günlerde önemli petrol kaynaklarına sahip olan İran, *İslam Devrimi* sonucunda ortaya çıkan aksaklıklar da petrol fiyatlarını yükseltmiştir. 1979'da İran'da Humeyni'nin iktidar olması dünyayı yeni bir petrol krizinin eşğine getirdi. 1980'de *Irak – İran Savaşı* başladığı zaman fiyatlar daha da yükselmiştir. Bu durum; Meksika, İngiltere ve Norveç gibi OPEC üyesi olmayan ülkelerin üretimlerini yükseltmelerine ve yeni Alaska petrol boru hattıyla iyi bir üretimin sağlanmasına kadar devam etmişti. Krizin gerilemesiyle, İran ve Irak'ın üretiminin 4 milyon varile düşmesiyle de bağlantılı olarak OPEC'in üretimi dünyadaki ihtiyacın yüzde 24'ünü karşılayabilecek seviyeye düşmüştü¹⁷².

Bunları 1990'da *Üçüncü Petrol Şoku* izledi (burada zikredilen üç petrol krizi yaşanmış olan en ciddi ve de en kritik petrol krizleridir. 1986'lardaki gibi kısa süreli krizlerden

¹⁶⁸ Bknz. Ek - A tablosu.

¹⁶⁹ Arı, Irak, s. 195.

¹⁷⁰ Tully, Andrew F. "World: O.P.E.C. Had to Increase Production" <http://www.rferl.org/content/article/1093634.html> (20.03.2010).

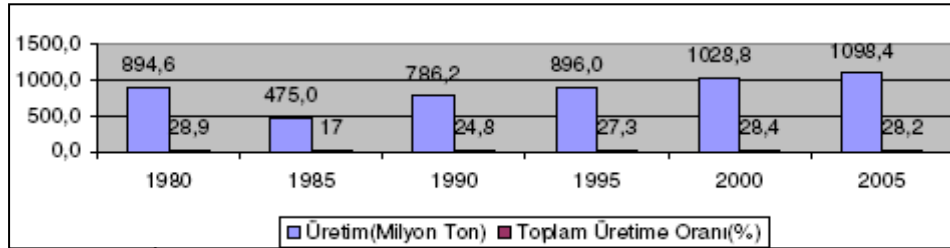
¹⁷¹ Rustow, Danwark A. (1982). *Oil & Turmoil: America Faces OPEC & the Middle East*, McLead Publications, Toronto, s. 58-60.

¹⁷² Rustow, Oil & Turmoil, 85.

bahsedilmemiştir). Irak Kuveyt'i işgal ettiğinde, ABD BM'yi hem Irak, hem de Kuveyt petrolüne karşı bir ambargo uygulanmasına ikna etmişti. Bunun üzerine fiyatlar çok kısa bir sürede fırlamıştı. Ama BM ile ABD'nin müdahalesine karşı Arap desteğini canlandırma adına Suudi Arabistan'ın petrol üretimini piyasanın lehine arttırmasıyla birlikte petrol fiyatları makul bir düzeye inmiş böylece ambargonun etkisi tavan limitlerine ulaşmamıştı. OPEC resmi olarak bu işin içinde olamadıysa ve Suudi Arabistan'ın üretim artışına destek veremediyse de Viyana'da düzenlenen gayri resmi bir toplantı petrol fiyatlarının rekor seviyede düşmesine neden oldu¹⁷³.

2.2.1. Bir Dünya Gücü Olarak OPEC

OPEC'in dünyadaki ham petrol üretiminin % 40'ını karşılaması, onun dünya çapındaki küresel ekonomilerde oldukça etkileyici bir güç olmasına yol açmaktadır. Çıkar politikaları da tam bu noktadan başlamaktadır. Kalan % 60'lık ham petrol üretimi, OPEC üyesi olmayan yedi ülke (Kanada, İngiltere, Norveç, Meksika, Çin, Rusya ve ABD) tarafından sağlanmaktadır.

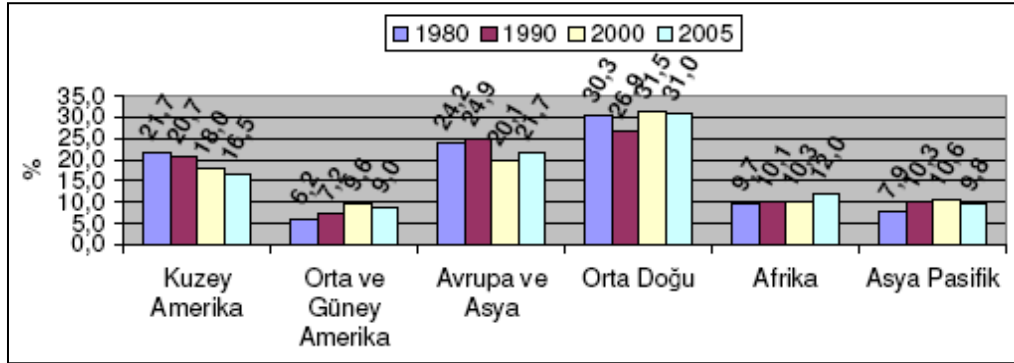
Tablo – 3 İran Irak, Suriye, Kuveyt, S.Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri'nin Toplam Petrol Üretimleri ve Dünya Petrol Üretimlerine Oranı

Yukarıda yer alan grafiğe iyi bir şekilde bakılırsa dünya petrol rezervinin % 60'ına sahip olan Ortadoğu ülkelerinin üretimde de oldukça önemli bir paya sahip olduğunu kolaylıkla görebiliriz. OPEC'in önde gelen Ortadoğulu petrol üreticilerinden İran, Irak, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suriye'nin üretim toplamları değerlendirildiğinde ve 2005 yılına kadar 1.098,4 milyon tonluk üretim ile dünya petrol üretiminde % 28,2'lik bir paya sahip olmuşlardır. Bu altı Ortadoğu ülkesi dünya petrol üretimindeki % 31'lik Ortadoğu üretim payının % 28,2'lik bölümünü gerçekleştirmektedirler¹⁷⁴.

¹⁷³ Amuzegar, Oil Saga.

¹⁷⁴ Atiker, Mustafa. "Ortadoğu, Petrol ve ABD", Konya Ticaret Odası Araştırma ve Bilgi Raporları Web Sayfası <http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/ortadogu.pdf>, s. 13 (10.06.2009).

Çin ve ABD haricindeki diğer beş ülke – aralarındaki en büyüğü Rusya olmak üzere – OPEC dışında yer alan ve önemli bir petrol ihracatı gerçekleştiren ülkelerdir. Bu yedi devlete ek olarak, OPEC’in dışında on dört devlet petrol konusunda ek kaynaklar sağlamaktadır.

Tablo – 4 Toplam Petrol Üretiminde Bölgelerin Oransal Payı¹⁷⁵

Hâlihazırda, OPEC dünyada bilinen petrol rezervlerinin % 77’sini kontrol etmektedir. Bunun yanında fazla üretim kapasitesine sahip tek örgüttür. Diğer üreticilerin rezervleri ciddi bir durgunlukta, OPEC üyesi olmayan ülkelerin rezervleri kurduktan (bittikten) yıllar sonra bile OPEC üyesi ülkelerin üretiminin devam edeceği öngörülmektedir¹⁷⁶. ABD’nin stratejik rezervleri her ana krizde psikolojik bir tehdit olarak ortaya çıkarılsa da, gerçekte uzun vadede çok az bir etkiye sahiptir.

Carlton ve Perloff tarafından kaleme alınmış makalede OPEC ve onun statüsü hakkındaki dört temel görüşten bahsedilmektedir. Bunlar sırasıyla:

- 1) OPEC azami derecede kâr yükselten bir karteldir,
- 2) Suudi Arabistan, hâkim (baskın – dominant) bir taraftır,
- 3) OPEC politik amaçlarını başarmaya, kârını yükseltmekten daha fazla çalışmaktadır,
- 4) Petrol endüstrisi rekabetçidir. Bu yüzdendir ki OPEC bir sosyal kulüpten biraz daha fazla bir şeydir¹⁷⁷.

Birinci görüş; petrolün İsrail ve Batı’nın aleyhine kullanılan bir “silah” olduğunu açıkça ifade etmektedir¹⁷⁸. 1973’ün petrol ambargosu dikkate alındığında; 1979’daki üretim kesintileri, Camp David Zirvesiyle birlikte ABD’nin Arap dünyasının iç işlerine daha fazla

¹⁷⁵ Atiker, Ortadoğu, Petrol, 8.

¹⁷⁶ Atiker, Ortadoğu, Petrol, 8-11.

¹⁷⁷ Carlton; Perloff, “OPEC”.

¹⁷⁸ Carlton; Perloff, “OPEC”.

müdahalesine karşı bir tepki olup olmadığı konusu hâlâ tartışılmaktadır¹⁷⁹. Bu durum, her ne kadar öncelikli olmasa da, OPEC içinde petrolün siyasi bir güç ve yaptırım aracı olarak kullanımının önemli hedeflerinden biri olduğunu göstermektedir.

İkinci görüş; OPEC içindeki kartelin Arap kolunun merkezi Suudi Arabistan'dır. Suudi Arabistan fiyatları ve takip edilecek politikaları belirlemekte, diğer ülkeler ona uymaktadır. Dolayısıyla Arap kolu içinde Suudi Arabistan baskın tarafı oluşturmaktadır. Adelman'ın analizine göre ise, OPEC'in en önemli üyeleri olan Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri (BAE), Kuveyt, Katar ve Libya maksimum kâr için çabalayan baskın bir taraf olarak davranmaktadır¹⁸⁰.

Üçüncü görüş, iki farklı yönden öne çıkmaktadır. Birincisinde OPEC'in gerçek yapısı ve kârın ana amaç olup olmadığını tartışılmaktadır. İkincisi ise kartelin düşük kârlı yurt içi yatırımlarla daha çok ilgili olduğunu ve petrol gelirlerini yurtiçi yatırım projeleri için gelişimi ve finansmanı için kullandığını ima etmektedir. Teorinin bu şekli 80'lerdeki petrol gelirlerindeki "büyük durgunluk" (*the great recession*; 1980'lerdeki Amerikan ekonomisinin yaşamış olduğu ekonomik kriz) sırasında Suudi Arabistan ve genelde Arap petrol üreticileri tarafından yurt içi hesaplara arka çıkılırken, birinci varyasyon bu araştırmanın amacına binaen daha kabul edilir görünmektedir¹⁸¹.

OPEC içinde yer alan ülkelerin kronolojik olayları yakından incelendiği zaman, ortak kararların en çok ertelenmiş uygulamalara ve doğrudan ihmallerin olduğu zamanlara rast gelmiş olduğu kolayca gözlemlenebilir¹⁸². Bu grup içinde özellikle İran radikal ve bağımsız bir aktör olduğunu kanıtlamıştır. Buna karşılık, Körfez Savaşı sırasında yaşanan olaylar kartel içinde tam bir beraberliğin olmadığını ve üye ülkelerin tek tek menfaatlerinin, grubun geriye kalanlarını etkilemediğini de gözler önüne sermektedir. Mesela Irak, 1988'deki *İran – Irak Savaşı*'ndaki ateşkesten 1990'daki Kuveyt'in işgaline kadar olan zaman diliminde defalarca Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten üretimin kesilmesini veya Irak'ın savaş borçlarını ödeyebilmesi için kendilerine olan kredi borçlarının taksitlerini ertelediklerini ilân etmelerini rica etmiştir¹⁸³. Irak aynı zamanda petrol üretiminde yapılacak kesinti ile pazardaki petrol

¹⁷⁹ Rustow, *Oil & Turmoil*, 105.

¹⁸⁰ Carlton; Perloff, "*OPEC*".

¹⁸¹ Yergin, Para, 721.

¹⁸² Rustow, *Oil & Turmoil*, 154.

¹⁸³ Clark, Ramsey (1992). *The Fire This Time: US War Crimes In The Gulf*, Thunder's Mouth, New York, s. 78.

fiyatını yaklaşık olarak varilde 20 Amerikan dolarına sabitleyerek, Irak'ın borçlarının ödemesine yardımcı olmaktadır.

Irak'ın ricalarına karşı mütereddit bir tutum sergilenmiştir. Bu tavırda petrol ihraç eden Arap ülkelerinin her birinin kendisini *Arap Dünyası'nın* lideri olarak görme eğilimi ile giriştikleri büyük bir politik savaşın etkisi vardır. Savaşın ilk büyük kavgası 1948'de İsrail bağımsızlığını kazandığında görülmüştür¹⁸⁴. Müslüman ve de Yahudi topluluklar arasındaki ilk çatışma patlak verdiğinde İngilizler henüz Kudüs sınırlarının içindeydiler. Her ne kadar Yahudiler ABD'deki Yahudi Cemaatinden gelen yardımla Arapları püskürtebilmişlerse de, aslında Müslüman Araplara karşı elde edilen bu zaferin temel nedeni, Arap dünyasının kendi içindeki bölünmüşlük ve çatışmalardır. İngilizler ile diğer mandacı ülkelerden bağımsızlıklarını kazandıklarından, Arap ülkelerinin her biri tüm Arap dünyasının liderliğini umuyorlardı. Arap kuvvetleri birbirlerini kuvvetlendirmekten çekiniyor ve bağımsız saldırı stratejileri belirliyorlardı. Yeni kurulmuş İsrail devleti de Arapların iç çatışmalarından istifade ile kendi sınırlarını koruyabiliyordu¹⁸⁵.

Öte yandan Amerika'daki Yahudilerin parasıyla satın alınan silah ve mühimmatın sevkiyatı için de bir yol oluşturabiliyordu. Kısaca, Arap – İsrail savaşı aynı zamanda Arap Birliği içinde iki histerik eğilimi de doğurmuştu. Birincisi; Batı'ya ve onun Siyonist lobilerce manipüle edilen siyasetine karşı şiddetli bir ulusal nefretti. İkincisiyse daha şiddetli ve vahşice bir istekle Arap Birliği içinde liderliği ele geçirmektir¹⁸⁶.

Arap ülkeleri arasında uzun bir süre, bir huzursuzluk yayıldı. Birçok Arap tarafından farklı bir etnik kökenden geldiğine inanılan Mısır - gayri resmi de olsa - Arap Birliği içinde gittikçe güçlenen askeri gücüyle ve diğerlerine nazaran daha güçlü olan ekonomisiyle liderliği ele geçirmişti. 1973 *İsrail Savaşı*'yla derin yara almış ekonomisiyle uzun süren düşmanlık (kan davası) tekrar alevlenmiş ve 1970'lerin başlarında Mısırlı güçler, Suudi Arabistan ve Irak arasında derin bir mücadele yaşanmıştır. Mısır'ın liderliği ele geçirmesinde Arap ülkeleri içinde yaşanan siyasi çatışmalar da etkili olmuştur¹⁸⁷.

Özellikle, Venezüella'daki petrol rezervlerinin millileştirilmesi ve Irak'ın İran'la imzaladığı sınır antlaşmasıyla arkasını sağlamlaştırması, iki ülke arasında (Suudi Arabistan ve

¹⁸⁴ Cockburn, Andrew (1991). *Dangerous Liaison: The Inside Story of the US-Israeli Covert*, Harper Collins New York, s. 86.

¹⁸⁵ Rustow, Oil & Turmoil, s. 163.

¹⁸⁶ Yazar, Yusuf (1989). *Ortadoğu: Değişen Dengeler*, Seha Neşriyat, İstanbul, s. 110-111.

¹⁸⁷ Yazar, Ortadoğu, 39-40.

Irak) siyasi bir mücadelenin yaşanacağını açık göstergesiydi. Şii İran'ın, Arap merkezli bir Ortadoğu'da liderliği ele geçirmeyi düşünemezdi, bu yüzden mevcut sınırlar Irak'ın askeri lider olarak, Suudi Arabistan'ın da petrol üretiminde lider olarak öne çıkacağı şekilde belirlenmişti¹⁸⁸. Şayet Irak ve İran arasındaki *8 Yıl Savaşı*'ndaki üstünlük sağlayamama durumu olmasaydı, Irak kolaylıkla Arap Dünyası'nın askeri lideri pozisyona yükselebilecekti.

En yakın rakibi, Mısır'ın ve Irak'ın devre dışı kalmasıyla, OPEC içinde önceden beri etkili olan Suudi Arabistan Arap birliğinin lideri konumuna oturmuştur. Önde gelen bir petrol üreticisi olarak Irak, konumunun sözcülüğe indirgenmesiyle ilgili herhangi bir tepki gösterememiştir.

1970'lerden sonra Dünya, OPEC merkezli üçüncü bir petrol şokundan endişe duymaktaydı. Uluslararası çevrelerde oldukça güçlü bir söylem olarak ortaya çıkan bu endişe – en azından ABD'nin olası müdahalesinin minimuma indirgenmesini sağlamıştır. Saddam Hüseyin tarafından manipüle edilen ve Ortadoğu'nun İsrail'den kurtulma hırsını temsil eden Irak'ın aksine Suudi Arabistan, ABD ile karşı karşıya gelmeme adına, İsrail'le ileri safhalara varabilecek bir sürtüşmede yer almaktan kaçındı. Hatta herhangi bir saldırıyı başından savmak için yeterli bir ordudan mahrum olan Suudi Arabistan, Arap Birliği'ni ABD dümenine ve BM'nin Irak aleyhine olan politikalarına doğru yönlendirmesine şahit olundu. Olaylar sırasınca üç belirgin faktör bunu sağlamıştır. Bunlardan birincisi, Arap Birliği'nde süre gelen güçlü bir liderlik yarışının varlığı; ikincisi, önde gelen petrol tüketicileriyle (*Batyla*) hatırı sayılır bir barışçıl ilişkinin oluşması ve üçüncüsü, milli sınırlar içinde egemenliklerinin genişlemesi olarak açıklanabilir¹⁸⁹.

OPEC'i ABD ile karşı karşıya gelme durumunun dışında tutan bu bireysel ve ulusal çıkarlardı. Suudi Arabistan, BM'nin "*Körfez Krizine*" müdahalesinden dolayı memnuniyetsizliğini dile getirmiş olsaydı, OPEC kolaylıkla üretimi düşürebilir ve belki de 1973 yılından daha büyük bir krize yol açacak ikinci bir ambargoya başvurabilirdi. Her ne kadar OPEC'le birlikte Arap Birliği, BM'nin ambargosuna ve akabinde gerçekleşen '*Çöl Fırtınası Operasyonu*'na (*Desert Storm Operation*) rıza gösterecekler de, bu operasyona sahip çıkan herhangi bir resmi açıklama da yapılmadı. Arap Birliği kendi içinde çeşitli konularda ihtilafli olduğu için ortak bir mutabakata varılamıyordu. OPEC üyesi ülkelerle resmi bir toplantı düzenlenmedi. Böylece, Suudi Arabistan'ın şahsi gayretiyle dünya 3. *Petrol*

¹⁸⁸ Yergin, Para, 550.

¹⁸⁹ Cooley, John K. Payback (1991). *America's Long War in the Middle East*, Momentum, New York, s. 59.

Şoku'ndan kurtulmuştu. BM güçleri Suudi Arabistan haricinde Arap ülkeleri içinde kendi silahlı kuvvetleri için üs bulamıyordu. Ürdün tarafından *Çöl Fırtınası Harekât'ı* hakkında teoride ve pratikte gösterilen hoşnutsuzluk, BM'nin müdahalesine karşı gösterilen tek tepki olmuştur.

Gelişen şartlar, OPEC'in yeni bir organizasyon şemasına gitme ihtiyacını doğuruyordu. OPEC'in esaslı bir baskı grubu oluşturabilmesi için bütçe oylama ve onaylama mekanizmaları yeniden düzenlenmeliydi. 1973'de İsrail Mısır'a saldırdığında ve *Camp David Zirvesi*, Arap Birliği'ni en büyük askeri desteğinden mahrum bıraktığında, OPEC uluslararası ekonomide neyin yapılması gerektiğini ve elindeki “petrol silahını” nasıl etkili bir biçimde kullanabileceğini tam olarak ispatlamıştı. Irak'ın saldırgan düşmanlığına karşı herhangi bir aksülamel olmadıysa, bunun mantıklı izahı ancak Suudi Arabistan'ın OPEC içinde etkisini hissettiren gizli desteği olmalıdır¹⁹⁰.

OPEC'in geleceği hakkında iki rapor hazırlanmıştı. Bu raporların temel kaynakları kendileri içinde bir ironiyi de ihtiva etmekteydi. Raporlardan birisi aylık bir ekonomi dergisi olan *Iran Today*, diğeri de *the Executive Summary in Washington* (Washington'daki **Yürütme Erki Özeti** isimli süreli yayındır) tarafından hazırlanmıştı. Çatışmaya neden olan bu raporların doğası veya birbirleriyle çelişen bakış açıları değil, olayı ele alış tarzlarıydı. Tahran, petrol endüstrisini ve OPEC'in geleceğini geniş bir bakış açısından ele alarak ekonomik ve küresel yapıyı örtmeye çalışırken; Washington, Ortadoğu ülkelerinin kendi iç ekonomilerine odaklanıp olayı daha dar ve kapalı bir kapsamdan ele alıyordu¹⁹¹.

The Executive Summary, petrol üretiminde önde gelen Ortadoğu ülkelerinin ekonomik durumlarından *Körfez Savaşı'nı* sorumlu tuttuğunu açıkça belirtir. İleride kardeş ülkelerden gelebilecek muhtemel bir saldırıya karşı kendi acizliğinin farkında olan *Suudi Arabistan*, ordu birliklerinin sayısını ikiye katlayarak ve daha güçlü silahlar satın alarak güçlenmeye karar vermişti. Ayrıca, *The Executive Summary* adlı yayına göre Suudi Arabistan'ın geçmiş tecrübesine dayanarak petroldeki fiyat artışlarının tüketim düşüşlerine dolayısıyla kârın azalmasına neden olacağını bilmekteydi. Bu yüzden fiyat artışı uygulamasına çok hevesli değildi. Başka bir deyişle, petrol üretiminde bir artış beklenebilirdi.

¹⁹⁰ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 749.

¹⁹¹ “Accelerating OPEC's Demise - Executive Summary”, The Economic Consequences of The Persian Gulf War, <http://www.washingtoninstitute.org/pubs/consexec.htm> (10.06.2009).

Diğer taraftan; *Kuveyt*, petrol ihracından gelen arz fazlası olan gelirini kaybetmiş ve savaş sonrası dönemin imarı için daha fazla borcun altına girerek, ekonomisinde büyük bir açık vermişti. Bu durumda ekonomik açıklarını kapatmak için Kuveyt de fazla üretim yoluna gidecekti. İran'la 8 yıl süren savaşın bütün ağırlığı altında kalmış olan *Irak* da mali kaynaklarını bitirmişti. Hem Arap ülkelerine hem de Batılı ülkelere büyük bir borç yükü altındaydı. Bütün bu şartlar bir araya geldiğinde, BM yaptırımları kaldırılır kaldırılmaz petrol üretim patlamasının yaşanacağını öngörmekteydi.

İran, *Körfez Savaşı*'na girmemiş olsa da, Ayetullah Humeyni'nin ölümüne müteakip düzenlenen yeni uygulamalar sebebiyle iç sorunlar yaşamaktaydı. İran Irak'la yapılan 8 yıllık savaşın getirdiği yük, ülke içinde yapılması gereken yeni yatırımlar için gerekli nakit ihtiyacı sebebiyle petrol üretimini arttırmak zorunda kalacaktı. Tüm petrol üreticilerinin arasında, Suriye'nin konumu en şanslı gibi görünüyordu. Yeni bulunan zengin petrol sahalarıyla ve BM müdahalesine olan desteğiyle beraber, Suriye savaş öncesinde oldukça kötü bir konumda olan ekonomisini düzeltmek için, iyi bir şans elde etmişti¹⁹².

Silah ithalatları için de gerekli olan çağrı gene petrol üretiminin artırılmasından geçiyordu. Kısaca ülke ekonomisindeki gelirlerin kesintisiz ve bol bir biçimde akışına bağlı olduğundan, Ortadoğu ülkelerinin ciddi bir şekilde üretimi düşürme için şansı çok azdı.

Bütün bu hesaplamalar neticesinde *The Executive Summary*, OPEC'in petrol fiyatları üzerindeki kontrolünün dolayısıyla siyasi gücünün – her geçen gün pazara yeni petrol üreticilerinin de girdiği göz önüne alınırsa – önemli ölçüde azalacağını beklemenin mantıklı olduğu görüşündeydi.

Buna karşılık, *Iran Today* tarafından yazılan rapor benzer bir tartışma üzerine farklı sebeplerle ışık tutmaktadır¹⁹³. SSCB'nin yıkılmasıyla azalan kutuplaşma baskısı ve buna bağlı olarak petrol sevkiyatının daha güvenli bir şekilde sağlanıyor olması, hidrokarbon kaynaklarının araştırılması ve hidrokarbon üretiminde elde edilen teknolojik gelişmeler, Ortadoğu'lu petrol üreticileri (satanlar) ve petrol tüketicileri (alanlar) arasında gelişen ilişkilerle ekonominin üzerindeki politik gerginliğin azalması, pazar güçlerinin ve ilgili politikalarının OPEC'in önemini baltaladığının altını çizen *Iran Today* bunlardan hareketle

¹⁹² Yazar, Ortadoğu, 97 – 99.

¹⁹³ Barkeshli, F, "O.P.E.C.'s Rising Influence in the Global Oil Market", *Iran Today*, March & April, 1977, No:12, s. 11-13.

Ortadoğu'daki durumun hem iç hem de dış etkenlerden dolayı son derece nazik bir duruma yol açtığını açık bir şekilde dile getirmiştir.

Bununla birlikte, Ortadoğu'daki petrol rezervleri bölge için stratejik bir önem arz etmekteydi ve dünya (petrol tüketen ülkelerin oluşturduğu Batı'lı devletler) bu petrol akışını eşi benzeri görülmemiş bir zorbalıkla da olsa korumaya hazırdı. OPEC üyesi ülkelerin petrol rezervleri, üye olmayan ülkelerin mevcut ve de muhtemel petrol rezervlerine nazaran açık üstünlüğe sahipti. Dolayısıyla, petrol ithal eden ülkeler hali hazırda OPEC'in ürettiği petrole mecbur ve de muhtaçtı. Ancak bu ihtiyaç ya da başka bir ifadeyle bağımlılık, petrol fiyatlarının OPEC üyesi ülkeler tarafından düzenlenmesi anlamına gelmiyordu. Fiyatlandırmanın büyük bir kısmı, her varil birkaç kez fiyat değiştirip uygun bir fiyatta dengelendikten sonra, New York ve Londra'da belirlenirdi. Başka bir deyişle, genel kanının aksine pazardaki petrol fiyatları OPEC'in kontrolünde değildi.

Iran Today'in raporunda birbiriyle ilintili iki temel çözüm öne sürülmekteydi. Bunlardan birincisi, fiyatların New York ve Londra borsalarından ziyade OPEC'in ana merkezi olan Viyana tarafından ayarlanmasıdır. İkincisi ise Amerikan dolarının gerçek değerine bağlı olarak bir sabit fiyat uygulamasıydı. Bu yolla petrol ithal eden ülkelerin muhtemel petrol şoklarından daha az etkilenmeleri hedeflenmiştir. Raporun ilerleyen bölümlerinde dünyaya daha iyi şartlar sağlamak için OPEC'in politikalarının tekrar ele alınması ve devam eden politik - ideolojik tartışmaları sürdürmeyi bırakması gerekliliğinden bahsedilmiştir¹⁹⁴.

Her iki raporun birleştiği nokta OPEC'in petrol fiyatlarındaki etkisini kaybettiği veya kaybedeceği yöndedir. Şaşırtıcı olan nokta Washington'un tek yanlı bakış açısının aksine *Iran Today* raporunun konuya objektif ve geniş bir yaklaşımı sergilemesidir. Washington'un raporu konuyla alakalı ülkelerin daha geniş bir bakış açılarını sunsa da, Tahran'ın konuları daha iyi ve de daha gerçekçi bir noktadan kavradığı görülmektedir. Bununla birlikte, hangi raporun daha doğru olduğuna bakmadan, konunun tamamı OPEC ve dünya için ciddi bir problemi kapsamaktaydı: "Gelecekte ne olacaktı?"¹⁹⁵

Bu açıdan, *Iran Today*'in raporu konu üzerindeki iki düşüncüyü doğrulamıştır. Birincisi, kartelin politik bir platformdan öte bir ekonomik varlık olarak gerekliliği; ikincisi

¹⁹⁴ Barkeshli, O.P.E.C.'s Rising, 17-19.

¹⁹⁵ Barkeshli, O.P.E.C.'s Rising, 19.

petrol fiyatlarını Viyana'dan yeni üyelerle birlikte teyit ettirme ve pazara sunulmadan önce petrolün piyasada çeşitli ellerde dolaşmasının engellenmesinin gerekliliği idi.

2.3. “Soğuk Savaş” Döneminde Türkiye

İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Yunanistan'a ve çok sınırlı olsa da Türkiye'ye askeri silah yardımı sağlamaktaydı. Ama savaş sonrası ekonomik kriz sürecinde, 31 Mart 1947 tarihinde İngiltere bahsi geçen yardımları kesti¹⁹⁶. Çin onlarca yıldır komünistler tarafından idare ediliyordu, Fransa'daki seçimler komünistler tarafından kazanılmış, İtalya da komünizmle yönetilen ülkeler arasına katılmıştı. Komünizmin yayılmasına karşı stratejik öneme sahip Yunanistan ve Türkiye kendi hallerine bırakılıp, feda edilemezdi. Yunanistan'daki sosyalist gelişmeler ve Türkiye'deki sol eğilimli politikalar SSCB'nin Ortadoğu'ya yayılmasını hızlandırabilirdi.

Amerikan Kongresi'nin *Marshall Planı* çerçevesinde iki ülke için ayırdığı başlangıçtaki 280 milyon dolarlık yardım, Truman'ın 12 Mart 1947 tarihinde yaptığı “duygusal” konuşması sonucunda 400 milyon dolara yükselmişti. Aynı yılın Haziran ayında, ABD ile SSCB arasındaki ilk büyük anlaşmazlık yaşanmaktaydı. 1948 ile birlikte Soğuk Savaş dönemi başlamıştı. 4 Nisan 1949 tarihinde Belçika, Kanada, Danimarka, Fransa, İzlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İngiltere ve Amerika tarafından NATO anlaşması imzalandı. Bu çıkış, karşısında 1955 yılında Varşova'da Arnavutluk, Romanya, SSCB, Demokratik Almanya, Bulgaristan, Polonya, Çekoslovakya ve Macaristan'dan oluşan sekiz sosyalist ülkenin imzaladığı “*Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaşması*” ile bir araya gelen kamuoyundaki adıyla “*Varşova Paketi*” adıyla da bilinen Doğu Bloğunu buldu¹⁹⁷.

1950'lerde savaş sonrası gelişmeler Türkiye'ye hatırı sayılır bir refah getirmişti. Kore'deki kriz ile birlikte *Marshall Planı* Türk ordusunun ve Türkiye'deki yolların modernleşmesine ivme kazandırmıştı. ABD, Başkan Eisenhower'ın öne sürdüğü “*Domino Teorisi*” düşüncesinden yola çıkarak bölgedeki (SSCB çevresindeki) devletlerin arka arkaya komünizm yönetimi altına girmesini engellemek için başka bir ifadeyle SSCB'nin komünist yayılmacılığını önleme adına Türkiye'yi kayıtsız desteklemiştir. Bu yüzden Türkiye'nin Kore

¹⁹⁶ Eroğlu, Hamza (1977). *Türk Devrim Tarihi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, s. 252-253.

¹⁹⁷ “*The Warsaw Pact*”, http://www.shsu.edu/~his_ncp/WarPact.html (10.07.2011).

Savaşı'na katılımı, komünizm yayılmasına karşı ABD'nin yanında doğrudan katılımı anlamına gelmekteydi¹⁹⁸.

Türkiye 1946 seçimleri ile iki partili sisteme geçmiş ve 1950'deki seçimleri muhalefetteki Demokrat Parti (DP) kazanmıştı. DP, *Kore Savaşı*'na katılmanın karşılığı olarak fabrikalar kurulması için gereken kaynak desteğini ABD'den sağlamışlardı. Bazıları yabancı sermayeli olan bu fabrikaların kurulması endüstriyi geliştirdi, iklimin de iyi olması nedeniyle tarımdan da çok ciddi miktarda ürünler elde edildi ve genel olarak kredi borçları ile ilgili enflasyon artışına bakmaksızın yaşam standartları yükseldi¹⁹⁹. İşte bu ortamda 1954 seçimlerinde DP büyük bir başarı göstererek oyların % 58'ini alırken Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) % 35'ini alabilmişti.

ABD, Türkiye'yi SSCB'ye karşı bir Amerikan askerî üssü ve güçlü bir müttefik olarak yanında tutabilmek için Menderes hükümetine önemli miktarda yardımda bulundu²⁰⁰. Bununla birlikte, 1956 yılı itibariyle Türkiye şehir merkezlerinde ciddi sıkıntılar yaşanıyordu. Her ne kadar 1957'deki seçimleri DP kazanmışsa da, 1954'de kamuoyu nezdinde sahip olduğu destek artık azalmaya başlamıştı. Sonuçta seçimlerle değil, uzun zamandır hazırlanan ve 27 Mayıs 1960 yılında gerçekleşen bir askerî darbeye on yıllık iktidarını kaybetti.

Bu süreç, ABD'nin sadece DP Hükümetine yardımıyla dikkat çekmemekteydi. Türkiye aynı zamanda 22 Ekim 1951'de NATO'ya kabul edilmişti. Bu süreç 1952 yılında tamamlanmıştı. Türkiye ilk ve tek Müslüman ülke olarak NATO'daki yerini almıştı. Batılı kaynaklara göre bunu izleyen on yıl boyunca, Ortadoğu'da İngiliz etkisinden mahrum kalan Batı, Türkiye'yi Ortadoğu'ya yaptığı hemen hemen tüm müdahalelerinde ülkede bulunan NATO üsleri vesilesiyle kullanmıştır²⁰¹.

¹⁹⁸ **Domino Teorisi:** Başkan Eisenhower tarafından zayıf ve güçsüz devletlerin ardı ardına bir domino dizisi gibi “komünizm” kucağına düşebilme ihtimaline karşı ABD'nin bu ülkelerin *domino taşı* gibi komünizme düşmelerine izin vermemesi için geliştirilmiş teorinin ve soğuk savaş boyunca bu yönde uygulanan politikanın genel adı. Norton, A People, 512.

¹⁹⁹ McGhee, George (1992). *ABD – Türkiye – Bato – Ortadoğu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, s. 177-178.

²⁰⁰ McGhee, ABD, 184-186.

²⁰¹ Türkiye bulunduğu stratejik konum itibariyle Sovyetlerle kuzeyinde Karadeniz vasıtasıyla denizden; Doğu sınırını boyunca da karadan komşuydu. Strasıyla Doğu ve Güney Doğu komşuları olan İran, Irak ve Suriye vardı. “Doğu Bloku” üyesi Bulgaristan da kuzeybatı sınırında komşusuydu. Batı normlarına göre bir nevi ateşten çember içinde yer alıyordu. NATO'da yer alması itibariyle Türkiye dolaylı yoldan da olsa birçok kere Batı'nın burada yapmış olduğu operasyonlarda kullanılmıştır. Şöyle ki; yukarıda bahsedilen coğrafik konum itibariyle NATO anlaşmaları çerçevesinde bölgedeki hareketliliği izleme için onlarca dinleme ve gözetleme istasyonu kurulmuştur. Ayna tabir edilen bu dinleme ve gözetleme istasyonlarının elde edilen veriler Türkiye'den Yunanistan'a, oradan İtalya'ya oradan da Avrupa'daki NATO genel karargâhına zincirleme bir şekilde ulaştırılıyordu. Edirne, Sinop, Artvin, Kars, Malatya, Diyarbakır, Mardin, Adana, Kütahya, Eskişehir ve İzmir belli başlı kullanılan dinleme ve gözetleme istasyonlarıdır. Bunlara ek olarak şimdi Uçuş Eğitim Merkezi Komutanlığı olarak kullanılan İzmir Çiğli, Adana İncirlik (halen aktif olarak en büyük NATO üssü), Diyarbakır Pirinçlik ve Malatya Erhaç (Dinleme/

1955 tarihinde Türkiye; İngiltere, Irak, İran, Pakistan ve daha sonra ABD'nin de katıldığı Bağdat Paktı'na dâhil edilmişti. 1956'da İngiltere ve Fransa'nın yönettiği Süveyş Kanalı operasyonunu Türkiye de desteklemişti. 1958'deki *Süveyş Kanalı Krizi* ile ilişkili ayrılıkçı fikirlerden kaynaklanan iç karışıklığı sonlandırmak için Lübnan'a yapılan asker sevkiyatında da Türkiye'deki NATO üsleri kullanıldı. Tam bu zamanlarda, Türk ve Amerikan yetkililer komünist saldırısına karşı Kuzey Irak'a girip petrol kaynaklarını ele geçirmek için planlanan *İncik Kemiği Operasyonu*'nu (Cannonbone Operation) tasarlamak için bir araya geldiler²⁰².

Tüm bunların yanında genel olarak bakıldığında, NATO'ya katılımı Türkiye'ye oldukça pahalıya mal olmuştur. Hemen hemen tüm komşular ve Müslüman ülkeler ile olan ilişkileri izlediği politikalar sonucu oldukça zedelenmiş, kimileriyle kopma noktasına gelmişti. Bölgede yalnızlaşan Türkiye'nin de Amerika'ya bağımlılığı artarak devam etmişti.

Türkiye'nin bölgede yalnızlaşması sadece doğu sınırlarıyla alakalı değildi. Varşova Paktı'na üye olan Bulgaristan'la NATO ve ABD eksenli bir soğukluk doğal olarak oluşmuştu. Diğer batılı komşusu olan Yunanistan'la da günümüze kadar devam edecek olan Kıbrıs problemi 1950'li yılların başında ortaya çıkmaya başlamıştı. Yunanistan, Kıbrıslı Rumların İngiltere'ye karşı bağımsızlık taleplerini desteklemekteydi. Yunanistan'ın Kıbrıs'ı bağımsızlığına kavuşturup kendi topraklarına katma niyetlerinin açığa çıkması Türkiye'de yoğun protestolara sebep oldu. Göstericiler Türkiye hükümetinin Kıbrıs Türklerinden yana harekete geçmelerini istiyorlardı. 1954 yılında, Yunanistan Kıbrıslı Rumları destekleyerek, Kıbrıs'ın bağımsızlık isteğini BM'ye taşıdı. BM ise harekete geçmekten kaçındı ve bu talebi rafa kaldırdı. Nisan 1955'te BM'nin harekete geçmeme kararından dolayı hayal kırıklığına uğrayan EOKA (Kıbrıs Ulusal Savaşçıları Örgütü) adlı Kıbrıslı Rumların kurduğu terör örgütü İngilizlere karşı silahlı bir mücadele başlattı. Türkiye henüz alarm derecesinde olmasa da bu gelişmeleri oldukça yakından takip ediyordu.

Gözetleme istasyonu) olmak üzere çeşitli büyüklükte ve vurucu güç olarak da kullanılabilen Amerikan üsleri bulunmaktaydı. Bu üsler ile dinleme/gözetleme istasyonları İzmir'deki NATO karargâhına bağlıydı.

²⁰² **Cannonbone Operation:** Kamuoyunda bilinmese de bölgedeki Amerikan müdahalesinin mihenk taşı oluşturulmaktadır. 1958'de Kâsım'ın Irak'ta devrilmesinden sonra ABD Joint Forces Union (Birleşik Kuvvetler Birliği: Kara-Hava-Deniz kuvvetlerinin bir araya gelmesinden oluşturulan özel birlik) Irak'ın Türkiye ve ABD tarafından ortaklaşa bir işgâlini öngören bir gizli operasyon planı yapmıştı. Bu plana göre operasyonun adı *Cannonbone* olacaktı. Sadece olası bir Sovyet tehdidine karşı ABD bunu uygulamaktan vazgeçecekti. Plana göre Kâsım, CIA destekli BAAS üyeleri tarafından görevden alınacak ve Kürtlerin bölgesindeki petrol alanları ABD kontrolüne geçecekti. - Blum, William (2004). *Killing Hope: US Military and CIA Interventions Since World War II*, Gapsons Papers Ltd. Nodia, India, s. 98.

İngiltere, EOKA mücadelesinin etki alanını Türkiye'yi de problemin içine çekerek genişletme stratejisi izledi. İngiltere, Ağustos ayında Türkiye ve Yunanistan'ın da katıldığı üçlü bir konferans başlattı. Konferans sırasındaki toplantılarda herhangi bir çözüme ulaşılamamıştı. Yunanistan ile olan nispeten barışçıl ilişkiler ciddi anlamda kırılganlaşmıştı. Şimdi Kıbrıslı Türkler de bağımsızlık istiyorlardı ve iki etnik grup arasındaki gerilim gittikçe artıyordu. 1958 yılına gelindiğinde, 500 kişi silahlı çatışmada ölmüş, yüzlerce insan hapishaneye gönderilmiş ve NATO ülkesi olan İngiltere, Yunanistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler ciddi şekilde yara almıştı. Haziran 1958'e gelindiğinde, İngiltere Kıbrıslı Türklerle ve Rumlara İngiliz egemenliği (hükümlanlığı) altında genişletilmiş bir özerklik önerdi. Planı Türkiye kabul etse de Yunanistan bunu çok sert bir şekilde reddetti. İngiltere yine de planı uygulamaya soktu. Ancak nihayetinde bu uygulama Yunanistan destekli Kıbrıslı Rumlar tarafında bağımsızlık fikrinin doruk noktasına ulaşmasına vesile oldu²⁰³.

Türkiye ve Yunanistan, Kıbrıs Cumhuriyeti'nin temel yapısını tartışmak üzere 11 Şubat 1959 tarihinde Zürih'te bir araya geldiler. Sekiz gün sonra, 19 Şubat 1959'da İngiltere, Yunanistan ve Türkiye, Kıbrıs'a bağımsızlık getiren, Yunanistan'a ilhak olmayı devre dışı bırakan ve iki üs ile İngiltere'nin stratejik çıkarlarını teminat altına alan *Londra Antlaşması*'ni imzaladılar. Kıbrıs Adasının güvenliği İngiltere, Yunanistan ve Türkiye'nin garantörlüğüne verildi. Daha sonra, 16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs bağımsız oldu ve o yılın sonunda da BM'ye kabul edildi. Fakat bu Cumhuriyet 21 Aralık 1963 tarihine kadar devam edecektir²⁰⁴.

1960'lı yıllardaki iç meseleler Türkiye'nin başını oldukça ağrıtmıştı. Askeri darbe, CHP'nin 1961 seçimlerinde tekrar güç kazanmasını sağlamış ama ülke yönetimini elde etmelerine yetmemişti. Ana muhalefet partisi olan, çoğunluğunu eski Demokratların oluşturduğu Adalet Partisi ile bir koalisyon hükümeti kurulmuştu. İlki Şubat 1962 ve ikincisi 20 Mayıs 1963'te olmak üzere bazı subaylar, askeri akademi öğrencileri ve üniversite öğrencilerinden oluşan bir grubun hükümeti ele geçirme teşebbüsü ile iki askerî darbe girişimi daha yaşandı. 1963'teki darbe girişimi güç kullanılarak durduruldu. Sonunda 1459 üniversite ve askeri akademi öğrencisi ile 103 subay vatana ihanet ile yargılanıp tutuklandılar. Ayaklanmanın liderleri Talat Aydemir ve Fethi Gürcan ölüm cezasına çarptırıldı. 1965'e kadar CHP ardı ardına gelen ve hepsi başarısız olan üç koalisyon hükümeti kurdu. 1965'te ise Adalet Partisi (AP) tek başına hükümet kurma görevini aldı ve 1969'da gücünü sağlamlaştırdı. Ancak öğrenci hareketleri, işçi eylemleri ve terörist faaliyetleri neticede 12

²⁰³ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 799.

²⁰⁴ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 801..

Mart 1971 muhtırasına yol açtı. Görüldüğü üzere 1960 darbesi her on yılda bir gerçekleşen darbeler zincirini de başlatmış oluyordu²⁰⁵.

1960'lı yıllar Türkiye'nin sadece iç değil, dış karışıklıklarla da mücadele ettiği yıllar olmuştur. Küba'daki füze krizi patlak verdiğinde, Sovyetler Birliği Amerikan hükümetini Türkiye'de gizlice konuşlandırdığı nükleer silahlarını çekmeye zorlamıştı. ABD ile SSCB arasındaki ortak karar açığa çıkıncaya kadar sınırları içinde nükleer silahın olduğundan haberdar olmayan Türk hükümeti, ABD'nin nükleer silah yerleştirmesinden duyduğu memnuniyeti ifade etmişti²⁰⁶. Kendince, bu şekilde güvenilir ve sadık bir NATO üyesi olduğunu bir kez daha kanıtlamış oluyordu.

Oysa daha sonra ortaya çıkan araştırmalar, Türkiye'nin bu değerlendirmesinin aksine, ABD'nin gerçekte önemli bir Sovyet saldırısına karşı Türkiye'nin zannettiği kadar önemsenen bir müttefiki olmadığını gösteriyordu. Bu araştırmalara göre ABD açısından Türkiye sadece, olası bir Sovyet saldırısı sırasında, Doğu Avrupa ve Ortadoğu'da savunma hattı oluşturmak için gerekli 48 saatlik zamanı kazandırmada yararlanılacak bir ülke olarak düşünölmekteydi²⁰⁷.

Bir NATO ülkesi olarak Türkiye'nin "kullanılması" tartışılırken, Kıbrıs'taki gelişmeler ABD ile Türkiye arasındaki ilişkileri kopma noktasına getirmişti. 1963'te Makarios, Kıbrıs anayasasını Kıbrıslı Rumlar lehine değiştirmeyi denedi. Türkiye bu hareketi protesto ederken, Makarios düzeltmeleri Kıbrıs parlamentosundan geçirmeye çalıştı. Aralık 1963'ten Ağustos 1964'e kadar Türkiye bu problemi çözmeye çalıştıysa da Rumların o yıllarda adadaki Türklere yönelik yok etme politikasına herhangi bir çözüm bulunamamıştı²⁰⁸.

Müzakereler başarısızlıkla sonuçlandığında, TBMM Türk Silahlı Kuvvetleri'nin (TSK) deniz aşırı kullanımında hükümete yetki verdi. Ağustos ayında birçok hava saldırısı gerçekleştirildi. Adaya asıl müdahale ve Kıbrıs'ın bir kısmını işgal edecek olan kapsamlı çıkartma, 1964 yılında Amerikan başkanı Johnson'dan gelen sert bir mektupla engellenmişti. Anlaşılacağı üzere Batı'nın Kıbrıs konusundaki tavrı Yunan tarafından yanaydı. Mektup Türkiye'de ciddi bir hayal kırıklığına yol açmıştır. ABD'nin meseleye bu şekilde müdahalesi

²⁰⁵ Çakmak, Diren. "Türkiye'de Asker-Hükümet İlişkisi: Albay Talat Aydemir Örneği", Akademik Bakış Cilt:1 Sayı: 2, Yaz – 2008, s. 38, 62 – 63, <http://www.ataum.gazi.edu.tr/pdf/turkiyede-asker-hukumet-iliskisi-albay-talat-aydemir-ornegi-1236254740.pdf> (10.07.2011).

²⁰⁶ Norton, A People, s. 537.

²⁰⁷ McGhee, ABD, 172.

²⁰⁸ Arı, Yükselen, 31.

1969 yılında bir kısım öğrencilerin ABD büyükelçisinin arabasını yakmalarına kadar varan protestolara sebebiyet vermiştir. Bunun sonucunda Türkiye’de beklenen müdahale 1974 yılında gerçekleşmiştir²⁰⁹.

Türkiye ekonomik cephede zorla ayakta durmaya çalışırken, 1974 olayları krizi daha da vahim bir duruma getirdi. ENOSİS yanlısı Kıbrıs Ulusal Yunan Kuvvetleri Kıbrıs hükümetini devirdiğinde, Cumhuriyet Halk Partisi lideri ve Başbakan Bülent Ecevit Washington’un onayı olmadan aynı yılın Temmuz’unda Kıbrıs’a asker çıkardı. Çıkartma sonucunda Türk askeri Kuzey Kıbrıs’ın beşte ikisini ele geçirerek burayı özerk Kuzey Kıbrıs Türk Devleti olarak ilân edildi. Yunanistan durumu protesto etmek ve tavrını değiştirmesi için Türkiye’ye baskı uygulanması umuduyla NATO üyeliğini askıya aldı. Amerikan Kongresi de Türkiye’ye gönderilecek askerî yardımı dondurdu. ABD’nin beklentilerinden çok farklı olarak, Türkiye Amerikan üslerini kapatarak bu duruma karşılık verdi ama NATO üslerine dokunulmadı²¹⁰.

Türkiye’nin SSCB etkisine girmesinden çekinen ABD yönetimi Türkiye’ye uyguladığı ambargoyu 1978 yılında kaldırmaya karar vermiştir. Bazı kaynaklara göre ambargonun kalkmasında rol oynayan bir diğer önemli etken de OPEC’in uyguladığı petrol ambargosudur. Türkiye bu vesileyle Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerini geliştirmenin sağlayacağı ekonomik çıkarların farkına varmıştır²¹¹.

Kriz müzakerelerle çözülmeyince, 1978 – 1979 arasında Türkiye ile ABD yeni bir üs anlaşması için tekrar görüşmelere başladı. Türk – Amerikan ilişkileri tekrar canlansa da, Başkan Johnson’un meşhur ve sert 1964 mektubundan önceki seviyeye ulaşmak iki ülke için de çok ciddi zaman aldı²¹². Kıbrıs meselesinde, ne Türkiye ne de Yunanistan bir anlaşmaya varamadığı için problem tüm canlılığıyla bugün hâlâ devam etmekte ve çözüme muhtaç durumdadır. Şu anda bu durum NATO’nun güvenliği adına çok ilgi çekmese de Amerika’nın Türkiye’yi Avrupa Ekonomik Topluluğu’na (A.E.T.) (şimdiki adıyla Avrupa Birliği’ne – AB) kabul ettirme çabaları, defalarca Yunanistan’ın sert lobisiyle engellenmiştir.

1980 yılında politik zeminde bir türlü anlaşma sağlanamaması, ekonomik zorluklarla daha da karmaşık hale gelen sağ ve sol gruplar arasında artan terör olayları, Türkiye’de

²⁰⁹ Armaoğlu, a.g.e., s.1176-1180.

²¹⁰ Arı, Yükselen, 35.

²¹¹ Arı, Yükselen, 36.

²¹² Armaoğlu, Siyasi Tarih, 914.

parlamentoyu çalışamaz hale getirmişti. Parlamento, ne yeni yasaları, ne de yeni cumhurbaşkanının seçimini gerçekleştirilebilmekteydi. Bu ortamdaki gelişmeleri gerekçe sayarak 12 Eylül 1980’de, General Kenan Evren’in liderliğinde darbe gerçekleşmiş ve Milli Güvenlik Konseyi (MGK) adı verilen bir kurum yönetimi devralmıştı. Konsey anayasayı feshedip, parlamentoyu askıya almış ve ülke çapında sıkıyönetim ilân etmişti. Yönetim işlerini sivil bir parlamento gerçekleştirirken, cunta 1982’de uygulamaya sokulan yeni bir anayasa hazırlamıştı. Anayasa silahların gölgesinde halkoyuna sunulmuş ve % 90’ın üzerinde bir oranla da kabul edilmişti. Anayasa referandumunun ardından hemen gerçekleştirilen ilk seçimde Turgut Özal önderliğindeki Anavatan Partisi (ANAP) büyük bir çoğunlukla iktidara geldi ve “*Özal Dönemi*” diye bilinen yeni bir dönem başladı. Orgeneral Kenan Evren Cumhurbaşkanı olarak seçildi. Ancak yine de cunta tarafından getirilen siyasi yasaklar, 1987’de yine Turgut Özal’ın başlattığı referandum kampanyası sonrasında yapılan halk oylamasına kadar kaldırılmadı²¹³.

SSCB’nin 1980’lerde Afganistan’ın işgali ile İran’ı denetimi altına alarak bir anda enerji merkezi olan Körfez’e inebilme ihtimali başta ABD olmak üzere Batılı Devletleri için tüm politikalarını tekrardan gözden geçirme zorunluluğu getirmişti. Bu ortamda Türkiye’nin bölgedeki önemi daha da artmıştı. Türkiye’nin bu dönemde petrol sıkıntısı nedeniyle İran ve Arap ülkeleri ile yakınlaşması İsrail ve ABD’yi tedirgin etse de Özal’ın başbakanlığıyla beraber daha dengeli bir ilişki süreci başlatılmıştır. Özal tarafından izlenen bu denge politikası gerek ABD gerekse de İsrail ve hatta Arap ülkeleri tarafından bile oldukça olumlu karşılanmıştır. Bu sayede Türkiye hem Müslüman bir ülke hem de demokrasi ile yönetilen bir ülke olarak ne İsrail ile bir çatışma yaşamış ne de Arap ülkelerini karşısına almıştır. Bunun sonucu olarak Türkiye Devleti Arap ülkeleri tarafından modernleşmede örnek oluşturabilecek bir ülke olarak görülmüştür.²¹⁴

Türkiye için 1980’ler daha çok iç reformlar zamanı olmuştur. Mecliste çoğunluğa sahip bir yönetim olarak ANAP, ülkenin kalkınması için yeni programlar oluşturmaya başlamıştı. Ticaret alanında uluslararası ticaret ile ilgili sıkı sınırlamalar büyük oranda kaldırılırken; ihracat, hükümet teşvikleri ile desteklenmeye başlandı. Uluslararası yeni anlaşmalar hayata geçirildi. Ülke içinde döviz akışının serbest bırakılması sağlandı. Hükümet herhangi bir özelleştirme gerçekleştirilemediği de ve bu nedenle kamu sektörü ülkeye daha fazla yük getirirse de, günümüzde ülke için büyük bir randıman sağlayan “*özelleştirme*” terimi

²¹³ Arı, Geçmişten, 379.

²¹⁴ Arı, Yükselen, 38 - 41.

hükümet programına ilk defa bu dönemde dâhil edildi. Serbest piyasa anlayışı piyasalara hızla yerleştirilmeye çalışıldı.

Altyapı alanında da reforma gidildi. Su dağıtımı ve yol problemlerine öncelik verildi. Sanayi hükümet tarafından desteklendi ve daha önce tamamlanamayan birçok program tekrar hayata geçirildi. Hükümet ayrıca Güneydoğu Anadolu Projesi'ne (GAP) özel bir önem verdi ve karşılaşılan birçok engele rağmen projeyi destekledi. Diğer bir deyişle, uzun dönemli altyapı programları başlatılırken, sanayi ve ticaretteki kuvvetli merkezîyetçilik gevşetilmeye çalışıldı.

1980 darbesi sağcı ve solcu gruplar tarafından yönetilen terörist saldırıların hemen hepsini bitirse de, bu on yılda iki yeni terör şekli gelişti. Bunlardan birincisi radikal İslâm ideolojisinin yükseltilmesi idi. İkincisi ve daha ciddi 1980'li yılların başında ayrılıkçı terör örgütü PKK'nın elebaşı Abdullah Öcalan'ın 1984'te silahlı eyleme geçmeye karar verdiğinde ortaya çıktı.

Cumhurbaşkanı Özal'ın sokakta Kürtçe konuşmayı serbest gördüğü ve siyasi suçluları serbest bıraktığı 1991 yılı ile birlikte, Türk askeri istihbarat örgütleri eylemci teröristlere karşı PKK'nın infaz yöntemlerini kullanmaya başladı. Köy korucuları Güney Doğu Anadolu boyunca konuşlandırılmıştı, Irak sınırlarını geçen eylemcilerin takip edilmesi için Türk ordusuna izin verilmesi konusunda Irak ile Türkiye arasında ikili bir anlaşmaya varılmış; sınırları içindeki eylemci PKK'lıları temizlemesi için Suriye'ye siyasi ve politik baskı yapılmaya başlanmıştı²¹⁵.

1980'li yıllar boyunca Türkiye, Saddam Hüseyin ile yapılan anlaşmayı özgürce kullandı. Karşılık olarak herhangi bir İran tehdidine karşı Kerkük petrol boru hattı korunacaktı. Çoğu kaynakta fazla bahsedilmeyen bu anlaşma aynı zamanda Kerkük Petrol Boru Hattı'nın korumaya alınması, Irak'ın İran ile olan politik savaşını devam ettirmesinde en önemli araç olmuştur²¹⁶.

Türkiye bu anlaşmanın kendisine düşen bölümünü hayata geçirme adına hiçbir tereddüt göstermemiştir ve 1987'de PKK'nın üssü olarak nitelendirilen birçok Irak köyünü bombalamıştır. İran, bu olaylar karşısında bombalanan köylerin Saddam Hüseyin

²¹⁵ Öztürk, Mehmet, "I. Körfez Savaşı'ndan (1990- 91) - 11 Eylül Sürecine ABD'nin Irak Politikası ve Bunun Türk-Amerikan İlişkilerine Etkileri", Akademik Bakış Dergisi, Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler E-Dergisi, Sayı:19, Ocak-Şubat-Mart 2010, <http://www.akademikbakis.org>, s. 8, (10.7.2011).

²¹⁶ Arı, Geçmişten, 591.

karşıtlarından oluşması dolayısıyla Türkiye'yi, İran – Irak Savaşı'na müdahale etmekle suçlayıp protesto etmişti. Türkiye ise adı geçen köylerin PKK'lı eylemcilere yataklık yaptığını belirterek karşılık verdi. Türkiye, Saddam Hüseyin'in 1988'de düzenlediği kimyasal saldırıdan kaçan Kürtler için kapılarını açmaya zorlandığında, mültecilerin arasında Türk hükümetine yönelik eylemleri organize etmeye hazır eylemcilerin olduğu düşüncesiyle, Irak'lı Kürtler uzak ve ücra bölgelere yerleştirildi. Üç yıl sonra Irak'lı Kürtler bir kez daha Türkiye'ye göç etmeye mecbur kaldığında da durum yine aynı idi²¹⁷.

Uluslararası arenada ABD ile ilişkilerin ilerletilmesi amacıyla tekrar bir öneri getirilmişti. *“Türk hükümeti Türkiye'deki ABD üslerinin Basra Körfezi'nde ‘Çekiç Güç’ün²¹⁸ etkin desteklenmesinde kullanımını yasakladı”*. Altan Öymen'in öne sürdüğü bu tez doğru olsa da olmasa da, sonuç çok ciddiye. Aşağıda da özetlendiği gibi:

“... 1981'in başında, dokuz NATO üyesi ülke yeni bir savunma stratejisi geliştirmek için toplandı. Bu stratejiye göre, “Çekiç Güç” (Rapid Force) olarak da bilinen Ortadoğu ve Basra Bölgesi'nde Avrupa ve Güney Doğu Asya NATO üyelerinin desteğinde daimi bir Amerikan kuvveti bulunacaktı...

... Batı Avrupa (Türkiye Cumhuriyeti de dâhil) askeri işgallere dâhil olmalı, “Çekiç Güç”e giden yolu açmalı, bu “Çekiç Güç”e silah deposu ve yerleşme yerleri sağlanmalıydı... ”²¹⁹

İç reformlara yardım sağlayacağı düşüncesiyle bir çılgınlık olarak, ANAP Türkiye'nin NATO stratejilerine tam olarak katılmaya hazır olduğunu her fırsatta ifade etti. İncirlik'teki NATO üssü genişletildi ve bir F-111 filosu *Pirinçlik*'e gönderildi²²⁰. Bu üssün genişletilmesi sonrasında Ortadoğu ve özellikle Irak eksenli bölgesel krizlere ABD'nin olası müdahaleleri daha kolaylaşmış oluyordu.

²¹⁷ Öztürk, a.g.e., s. 9.

²¹⁸ *Çekiç Güç* batılı kaynaklarda “Rapid Force” olarak adlandırılmıştır. Bu askeri kuvvet daha sonraki yapılanmada komutanlığa dönüşecek ve adı “Rapid Deployment Force”(Hızlı Konuşlandırma Kuvvetler Komutanlığı) olacaktır. Bizdeki adı kamuoyu ve basında daha çok **Çekiç Güç** olarak kalmış ve bu şekilde kullanıla gelmiştir.

²¹⁹ Birand, Mehmet Ali. “Aktüalite”. *Milliyet*. 8 Mart 1981.

²²⁰ İncirlik Adana'daki Amerikan Hava Üssü'dür. Pirinçlik ise Diyarbakır NATO karargâhlarına bağlı İncirlik'e göre nispeten oldukça küçük bir dinleme – gözetleme ve de yönlendirme üssüdür. Hava lojistik desteği olarak Diyarbakır'daki 2.Taktik Hava Kuvvetleri Komutanlığı'nın Türkiye'deki en büyük ikinci hava üssünü kullanmaktadır. Pirinçlik üssünün yedeği de Malatya'da (Erhaç NATO Üssü'nde) konuşlandırılmıştır.

2.3.1. Soğuk Savaş Süresinde ABD – Türkiye İlişkileri

Geniş bir perspektiften incelendiğinde, 40 yıllık *Soğuk Savaş* süresince Türkiye'nin oynadığı Batı'nın Ortadoğu'daki en has müttefiki rolünden ayrı olarak, Türkiye ABD'nin beklentilerini belirli bir süre karşılayamamıştı. Nüfusunun büyük bir çoğunluğu Müslüman bir ülke olarak İslâm dünyasıyla kuvvetli dini bağları olan Türkiye'nin kendi seküler modelini Arap kardeşlerine ihraç etmesi çok da mümkün görünmüyordu. Bu minvalde, dönemin büyük bir kısmında özellikle askeri müdahaleler ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'ndaki değişiklikler de göz önünde bulundurulursa Mısır kendini Arap dünyasına daha iyi bir model olarak sunmayı başarmıştı. 1978 Camp David Zirvesi'nin akabinde Arap Birliği Mısır'ın aleyhine döndüğünde bile, Türkiye'nin mükemmel örnek olma ihtimali pek görünmüyordu. Demokrasiye atıfta bulunan bölgedeki üç pro-Amerikan rejimi içinde en kesin model İsrail olurken; Türkiye sadakatine rağmen Amerikan değerlendirmesine göre daha az demokrat bir ülke olarak yer alıyordu²²¹.

Önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi, zengin petrol yataklarına sahip olan Ortadoğu'da kendisi için hem istikrarlı bir yapı hem de petrol akışına engel olmayacak bir sistem isteyen ABD için çift taraflı bir çözüm arzu edilmekteydi. Bir başka ifadeyle; bu durum bir yandan ABD'nin dünyaya sunduğu "*Dünyanın Jandarmalığı*" imajının devam etmesini, diğer yandan da, OPEC'de güçlü bir söze sahip olup, Ortadoğu petrolünün akışının istediği şekilde devam etmesini sağlayacaktı. Yine de, bu iki yönlü misyonu başarmak için uluslararası kamuoyunu ikna edebilecek yeterli gerekçeler olmalıydı. Zira özellikle de Körfez Savaşı ile ilgili BM skandallarından sonra bunu sağlamak çok zor olacaktı. Bu bağlamda, bölgesel ittifaklara her zamankinden daha çok ihtiyaç duyulmaktaydı. Bütün bunlar bölgede Türkiye'ye duyulan ihtiyacı da ortaya çıkarmaktaydı. *Soğuk Savaş* sonrası dönemde ABD'nin "*Dünya Jandarmalığını*" sürdürmesi için gerekli bahane "terörizm" olarak kullanılmıştır. ABD'nin etkin olduğu BM'yi de yanına alarak onlarca yıldır devam ettiği ve küresel barışı tehdit ettiği terörist aktiviteleri durdurmak amacıyla Irak'a müdahale etmesi de bu yeni dönem politikalarının sonucu olduğu söylenebilir²²².

Bu yönden değerlendirildiğinde, Türkiye'nin içinde bulunduğu durum ABD açısından ele alınması için iyi bir bahane sunmaktaydı. Şöyle ki Irak'ın olası bir saldırısı karşısında

²²¹ Kimi zaman uluslararası kredilendirme kuruluşları kimi zaman da *Uluslararası Af Örgütü* gibi Batılı sivil toplum kuruluşları verilerine göre Türkiye'deki iktidarlar günümüze dek sürekli olarak bu gibi kriterlerle köşeye sıkıştırılmış ve uluslararası basından yapılan alıntılarla da Türkiye kamuoyu yerel basın tarafından da sürekli yönlendirilmiştir.

²²² Armaoğlu, Siyasi Tarih, 1302.

PKK eylemleri Türk Silahlı Kuvvetleri'nin sınır ötesi harekâtını kolaylaştırıyordu. Bu sayede de ABD, Kuzey Irak'ı Türkiye üzerinden bir harekâtla “*güvenli bir barış bölgesi*” haline getirmiş oluyordu. Irak meselesi uluslararası diplomatik cephede de Adana'daki İncirlik Üssü'nden kalkan uçakların Kuzey Irak hava sahasına girerek yaptığı tüm hava saldırılarını da meşrulaştırmıştı. Buna ek olarak, İttifak güçleri ile çatışan Iraklı grupların desteğini engellemek için bir tampon bölge oluşturulmuştu. Herhangi bir Batı karşıtı radikal İslâmi grubu vurma ihtiyacı hâsıl olduğunda hem Türkiye hem de Mısır'a çok geçerli mazeretler sunulmaktaydı. Buna göre, radikal İslâmcı eylemler ne İsrail devleti ve onun ulusal çıkarlarının, ne de ABD çıkarlarının başlıca düşmanı değildi. Genel olarak Müslüman ülkelerin egemenlikleri için de birer tehditti²²³.

Bunun yanında ABD, Orta Asya'da Afganistan'dakine benzer başka hareketleri istemiyordu. Bu bölgede, kendisine muhalif olan İslâmi hareketlerin yaygınlaşması Irak'ın enerji arzının önemli ölçüde kesilmesine, böylece küresel ekonomik problemlerin daha da artmasına yol açacaktı. Aktif bir karşı propaganda ve kontra – terörizmin başlatılıp, teşvik edilmeliydi.

Türkiye - Orta Asya ilişkileri ele alındığında Orta Asya halkı Türkiye'ye yönelik genelde olumlu bir bakış açısına sahip olduğundan bölgede ülkenin itibarı dünyadaki başka herhangi bir bölgeyle kıyaslanamayacak derecede yüksekti. Bu nedenle ABD açısından Orta Asya'daki Türk devletleri ile gönüllü ve işbirliği yapmak isteyen bir Türkiye Cumhuriyeti ile birlikte hareket etmek daha önemliydi. ABD'nin, Türkiye'yi ekonomik olarak desteklediğini ve gelecekte çıkabilecek herhangi bir Türk – Amerikan anlaşmazlığına karşı tedbir olarak, Türkiye'nin Bakü petrol boru hattına katılmasını desteklemiştir.

ABD, Türk ordusunun sınırı geçmesini sağlamak için “*güvenlikli*” tampon bölge imajını oluşturarak; Türkiye'nin, bölgede daimi ve etkin varlığını hissettirmesini de sağlamıştır. Bu sayede, Irak tampon bölgede herhangi bir askeri güç bulunduramamış, bu yönüyle de olası bir PKK eylemine karşı TSK'nın buraya müdahalesinin önü açılmıştır. Bu şekilde, *Soğuk Savaş Dönemi* sonrası normalleşen siyaset dönemine geçişin de etkisiyle, ABD Türkiye'nin kendi bölgesinde gerçekleştireceği herhangi bir uluslararası harekâtı ancak ABD ile işbirliği yaparak gerçekleştirebilmesini de zorunlu kılmış olmaktadır.

²²³ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 1306.

3. BÖLÜM: ABD’NİN ORTADOĞU / PETROL POLİTİKASINDA TÜRKİYE

Dünyanın büyük bölümünde olduğu gibi ABD’nin Ortadoğu’daki çıkarları da yüzyılın ilk yarısının sonuna kadar açık bir şekilde ortaya konmamıştı. Genel kanaat, Filistin’de ağırlıklı olarak bir *Yahudi – İsrail Devleti*’nin kurulmasının ABD’nin çıkarları için çok önemli olduğu şeklindeydi. Elbette, bu konu İngiltere’yi daha derinden ilgilendiriyordu²²⁴.

Büyük Britanya İkinci Dünya Savaşı’ndan ABD’ye ödenmesi gereken oldukça ağır bir borç yüküyle çıkmıştı. Ortadoğu’daki hâkimiyetini finanse edecek mali güce sahip değildi. Milliyetçi hareketler, bölgesel çatışmalara doğru kayınca; İngiltere kendi dış politikalarına ciddi bir mali destek bulmak ve nakdi yardım sağlamak için bu çatışmaları fırsat olarak kullanmıştı. Bütün bu olanlara karşın, Ortadoğu’nun değerli kaynakları, İngiliz çokuluslu şirketlerinin güçlü ve tam anlamıyla tek taraflı yönetimi altındaydı. Bu ekonomik sıkıntı sırasında, eğer müdahale edilmezse milli hükümetlerin kolayca etkilenebilecekleri de aşikârdı. Ortadoğu’daki çatışmalı alanlar, gelecekte daha esnek müdahalelerde bulunmak bakımından, Kıbrıs kördüğümü ve Irak – Kuveyt sınırı çözümü için de bir model oluşturmuştu. İngilizler içinde buldukları sıkıntı sebebiyle bu durumu yeterince iyi kullanamamaları da ABD için bu karışıklık kaçırılmayacak kadar önemli bir fırsattı.

Büyük Britanya, 1948’de BM’ye resmi bir karar aldırarak Filistin sorununa kendince bir çözüm getirdiğinde, taraflara İngiltere’nin karar mercii olmadığı ve bu nedenle de sonuçlardan kendisinin sorumlu tutulamayacağını açıkça belirtmişti. 1948’de Arap - Siyonist savaşında Amerikan Yahudilerinin İsrail’e yardım etmesini müteakip Batı karşıtı eğilim açığa çıktıktan sonra bile, Büyük Britanya’nın bölgede oldukça önemli bir söz hakkı vardı. Bu durum İngiltere’nin İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar Filistin ve Irak’ı manda yönetimi altına almasından kaynaklanıyordu²²⁵. İngiltere’nin Ortadoğu’daki bu güçlü konumu 1950’lerde Batı karşıtı hareketler arttıkça, hızla tersine dönmeye ve İngiliz yanlısı devletler dahi, yavaş yavaş ulusal kaynakların kamulaştırılmasını desteklemeye başlamıştı.

Ari’ya göre: “*ABD, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde İngiliz manda yönetiminin sona ermesiyle beraber Yahudilerin bir numaralı koruyucusu durumuna gelmiş ve bu*

²²⁴ Clark, *The Fire*, 92.

²²⁵ Ari, *Washington’un*, 4.

doğrultuda İngiltere'nin bıraktığı boşluğu bölgede onu aratmayacak şekilde; hatta fazlasıyla doldurmuştur"²²⁶.

ABD ile SSCB arasında diplomatik savaş devam ederken, bölgede yeni gelişmeler olmuştu. Nasır yönetimindeki Mısır Süveyş Kanalı'nı öne sürerek bölgedeki İngiliz karşıtlığını körüklüyordu. Nasır'ın Süveyş Kanalı'nın işletimini millileştirdiğini açıklaması Fransa ve İngiltere'den büyük bir tepki almıştı. Çünkü bu iki devlet için Süveyş Kanalı, Basra Körfezi'ndeki devletlerden aldıkları petrolün taşınması için çok önemliydi. Bu nedenle burada, SSCB'ye yaklaşmaya başlayan Mısır'ın denetim kurması tehlikeliydi. Ayrıca çok kârlı olan Kanal Şirketi hisselerini Mısır'a devretmek istemiyorlardı. Anlaşmazlığı çözmek için toplanan Londra Konferansı'ndan sonuç çıkmayınca İngiltere, Fransa ve İsrail, Mısır'a askeri müdahale kararı almıştı. 29 Ekim 1956'da Mısır işgal edilmeye başlanmış, 5 Kasım'daki hava harekâtı sonrasında İsrail, İngiliz ve Fransız birlikleri, Mısır birliklerini yenip kolayca kanalı ele geçirmiş ve bölgeye hâkim olmuştu²²⁷.

Hem Sovyetler Birliği, hem de Amerika Birleşik Devletleri bu saldırıya karşı cephe aldılar. ABD ve Sovyetler'in savaşa karşı ortak tavır koymaları, Soğuk Savaş'ın ender olaylarından biridir. Sovyetler'in, Mısır'dan çekilmemeleri durumunda Paris ve Londra'ya nükleer saldırı yapma tehdidi sonrasında Birleşik Krallık ve Fransa ateşkes ilan edip geri çekilmek zorunda kaldı. Kasım'da başlayan geri çekilme Aralık ayında tamamlandı.²²⁸

Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetlerin Doğu Avrupa'da yayılmasına büyük tepki gösterdiği halde kendi müttefiklerinin benzer emperyalist amaçlar için savaşması karşısında hem kendi içinde hem de uluslararası ortamda tepki görmüştü. Bu nedenle harekâta karşı çıkmış ve Sovyetlerin saldırı tehdidi karşısında İngiltere ve Fransa'yı yalnız bırakmıştır. Ayrıca Amerika Birleşik Devletleri, Süveyş Krizi'nin daha büyük bir çatışmaya dönüşmesi ve Doğu/Batı Blokları arasında bir savaş şeklini almasından da korkuyordu. ABD'nin bu harekâta karşı olmasındaki diğer bir neden ise, bu savaşla bölgedeki Batı karşıtı akımların güçlenip Arap ülkelerinin Sovyetlere yanaşmasıydı. Petrol sebebiyle çok önemli olan bu bölgede Sovyet etkisi, ABD için kabul edilemez olurdu²²⁹.

²²⁶ Arı, Washington'uns. 4-5.

²²⁷ Sander, Oral (2010). *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, İstanbul, s. 301 -302.

²²⁸ Sander, a.g.e., s. 302 – 305.

²²⁹ Kuyaş, Ahmet (2004). *Gençler için Çağdaş Tarih*, Epsilon Yayınevi, İstanbul, s. 208-209.

Süveyş Krizi'nden Nasır, Arap dünyasının en güçlü lideri olarak çıktı. Mısır, savaşı kaybetmiş ve büyük asker kaybı vermiş olmasına rağmen Süveyş Kanalı üzerinde denetimini kurmuştu. Mısır'da 1881 yılından beri var olan Britanya etkisi ortadan kalkmıştı. Süveyş Krizi'nin en önemli sonucu, Avrupa Devletleri'nin zayıflığını göstermesi oldu. Yarım yüzyıl öncesinde dünyaya mutlak egemen olan Birleşik Krallık ve Fransa'nın artık ABD'nin askeri desteği olmadan hareket edemeyeceği ortaya çıkmıştı. Bu, dünya hâkimiyetinin Avrupa'dan ABD ve Sovyetlere geçtiğinin ilanı olmuştur²³⁰.

Sonrasında gelen “*Elli – Elli*” petrol üretimi politikası da, Büyük Britanya'nın Ortadoğu'daki eski etkili konumunu kaybettiren faktörlerden biridir. İngiltere, buna karşılık Bağdat Paketi'nin kurulmasına öncülük ederek bahsedilen bu etki kaybının önüne geçme çabası içine girmiştir. Ancak bu çabalar Avrupa Devletleri'nin eski etkin gücünü yeniden kazanmasına yetmemiştir. Avrupa Devletleri'nin, özellikle de İngiltere'nin Ortadoğu'daki hâkimiyeti azaldıkça, “*Arap petrolünün demokratik akışı*” teorisinin sahibi ABD birçok alanda etkinliğini arttırmaya başlamıştı. İngiltere'nin, ABD'nin Ortadoğu'daki son 50 yıllık güç mücadelesi ardından bölgede etkinliği bu şekilde başlamış oldu²³¹.

3.1. İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Oluşan Yeni Düzen

“*Truman Doktrini*” ve “*Marshall Planı*”nın uygulamaya geçmesi akabinde ABD'nin Ortadoğu'ya ilişkin ilk otuz yıllık dış politikası birbirine muhalif iki farklı durum arz ediyordu²³². ABD bir taraftan SSCB merkezli komünist hareketin yayılmasına karşı azimli ve kararlı bir duruş sergileyerek set çekeceğini düşündüğü güçlü bir “*Arap Birliği*” arzuluyordu. Diğer taraftan, Yahudi lobilerinin ve kamuoyunun genel baskısıyla, bu istikrarsız bölgede var olma savaşında, İsrail'i desteklemekteydi. Böylece çalkantılı bir zamanda kendisine de yer açmaya çalışıyordu. Öte yandan bölgede Arapların birlikte hareket edememesi, ABD'nin işini daha kolaylaştırmaktaydı. Herhangi bir Arap devletiyle Sovyet yayılmacılığına karşı ortak bir duruş sergileme yönünde bir anlaşma imzalanmamış olsa da, Amerikan yanlısı hükümetlerle, hal-i hazırdaki askeri destek ve mali yardımlar ileri sürülerek bir anlaşma yapılabilirdi. Bu esnada, İsrail devletine verilecek açık destekle de ABD kamuoyundan gelen iç baskılar bertaraf edilebilirdi.

²³⁰ Reynolds, Paul. “*Suez: End of Empire*”, http://news.bbc.co.uk/2/hi/middle_east/5199392.stm#story, 24.06.2006, (07.07.2011).

²³¹ Çal, İsmail. *İngiltere ve Fransa'nın Komplosu: “Süveyş Buhranı”* <http://www.dunyabulteni.net/?aType=haber&ArticleID=145453>, 2.02.2011, (8.07.2011).

²³² Clark, The Fire, 97.

ABD için 1950'den itibaren on yıllık sürecin çoğu, yoğun bir şekilde İsrail'i desteklemek ve Arap milletlerine yardım sağlamakla geçmişti. Nisan 1950'de bir araya gelen ABD, İngiltere ve Fransa yayınladıkları ortak bildiri ile oluşan *Üçlü Deklarasyonu* 25 Mayıs 1950'de açıkladılar²³³. Bu anlaşmaya göre bu üç ülke Ortadoğu'dan saldırmazlık içinde tek taraflı olarak geri çekilişi garanti etmeyi sağlayacaktı.

Üçlü Deklarasyon, her ne kadar Soğuk Savaş ortamında Orta Doğu'ya yönelik silah akışını bir düzene oturtmayı öngörse de mekanizmanın yürütülmesi, hem tedarikçi ülkeler açısından hem de bölge ülkeleri açısından oldukça zor olmuştur.

... İkinci Dünya Savaşı öncesinde İngiltere'nin Orta Doğu petrol gelirlerindeki payı yüzde 70; ABD'nin payı ise yüzde 15 civarındaydı. Ancak 1950'lerin başına gelindiğinde İngiltere'nin payı yüzde 30'a düşmüş; ABD'nin petrol gelirlerindeki payı ise yüzde 60'a çıkmıştı. Bu nedenle ABD, ekonomik çıkarlarının arttığı Ortadoğu'ya siyasi açıdan da girmek istediğini ilk defa Üçlü Deklarasyonla ortaya koymuştu²³⁴.

Bu sırada 1952 yılında Nasır Mısır'da darbe ile iktidarı ele geçirmiş ve Arap dünyasının liderliğine oynamaya başlamıştı. Mısır'daki İngiliz statüsüne son vermek ve Süveyş Kanalı'nı millileştirmek Nasır'ın öncelikli politikası idi. Nitekim 1956 yılında bu hedefi gerçekleştirdi. Ancak İsrail'le anlaşan İngiliz ve Fransızlar kanalı geri almak için harekete geçtiklerinde ABD müttefiki olan bu devletleri sert bir dille kınamış ve elde edecekleri herhangi bir kazanımı fazlasıyla geri ödeceği tehdidinde bulunmuştu. En nihayetinde İngiltere'yle Fransa geri çekilmek zorunda kaldılar. İronik bir şekilde üç taraflı anlaşma sona erdi. Ferhat Pirinççi *Üçlü Deklarasyon*'un ortadan kalkması hakkında şunu ifade etmektedir: *"Sonuç olarak literatürde deklarasyonun kalkması her ne kadar, Mısır'la birlikte anılsa da aslında Fransız-İsrail işbirliği bu sürecin başlangıcını oluşturmuştur. Bu noktada silahlanmanın Ortadoğu'nun değişmez bir ögesi haline gelmesi, Üçlü Deklarasyonun ortadan kalkmasının ardından söz konusu olmuştur."* Yine de ABD'nin beklentilerinin aksine Mısır, SSCB'ye yakınlaşmış ve SSCB'ye Asvan Barajı projesini vererek ödüllendirmişti. Buna

²³³Pirinççi, Ferhat. "Ortadoğu'da Silahlanmayı İlk Kontrol Girişimi: Üçlü Deklarasyon", History Studies International Journal of History Middle East Special Issue 2010 – Uluslar arası Tarih Çalışmaları Dergisi Ortadoğu Özel Sayısı 2010, http://www.historystudies.net/Makaleler/1562752861_Ferhat_Pi...pdf, s.378, (8.07.2011).

²³⁴ Pirinççi, Ortadoğu'da Silahlanma, 380.

rağmen ABD mali olarak Mısır'ı desteklemeyi sürdürmüştü. 1966'ya kadar da Mısır'a ekonomik desteğe ve gıda yardımına devam etmişti²³⁵.

1955'de bölgesel güvenliği sağlamak amacıyla başta İngiltere, Türkiye, Irak ve daha sonra Pakistan ve İran arasında *Bağdat Paktı* imzalandı. İleride ABD, Irak – Mısır rekabetinde Irak'ın güvenini ve sadakatini kazanmak amacıyla, kendini *Bağdat Paktı*'na dâhil etti. 1957 yılında, kendi adıyla anılan doktrininde Eisenhower; Basra Körfezi'nde herhangi bir ulusa, herhangi bir ülke tarafından yapılacak bir silahlı saldırının uluslararası komünizm tarafından ve doğrudan ABD'ye yapılmış bir saldırı olarak kabul edileceğini ve buna karşı silahla müdahale edileceğini açıklamıştı²³⁶.

CIA, İran Şahı'nı yeniden kontrolü altına alarak İran'da bir zafer kazandığında; bu ilk gerçek Amerikan yanlısı hükümetin oluştuğu düşüncesini güçlendirdi. Aslında, bu on yıllık süreçte ABD için, Arap Ortadoğu'yla birleşme çabaları ve İran'da kendi istediği bir rejimin iktidara gelmesinde sağladığı destek dışında başka olay gerçekleşmedi. Türkiye cephesindeyse, Adnan Menderes hükümetinin de çabalarıyla, ABD başta olmak üzere Batı yanlısı eğilim daha açık ve net bir hale gelmişti. Bu şekilde, Türkiye bölgede ABD politikalarıyla uyumlu, laik ve demokrat bir İslâmi devlet modeli olarak ortaya çıkmıştı. Yine de Ortadoğu ile etnik bağların olmaması ve içinde bulunduğu yoksulluk nedeniyle, Türkiye Cumhuriyeti'nin Mısır'ın Ortadoğu'daki potansiyelini tam anlamıyla karşılaması mümkün görünmüyordu.

1960'da OPEC kurulup, durmaksızın üye sayısı artarken; ABD kendi kamuoyundaki Vietnam protestolarına ve savaşın getirdiği mali ve siyasi yüklere karşı tedbir almakla meşguldü. Uzakdoğu'daki savaşın baskısıyla, azalan ABD petrol rezervleri Ortadoğu petrolüne büyük bir bağımlılık ve talep doğurmuştu. Bu bağımlılık nedeniyle, Amerika, Suudi Arabistan'la ilişkilerini geliştirmeye gayret etti. Bu devletle bağlarını pekiştirme çabası yüzünden, Mısır'a ekonomik yardımını keserek, Yemen'deki kraliyet taraftarlarına destek olmuştu. Vietnam savaşının artan baskıları, ABD'nin dikkatini Ortadoğu'dan kaydırmıştı. İsrail'in 1967'de bir kez daha gerçekleştirdiği saldırısı sonrası İsrail'e verilen destek dışında, ABD'nin bölgede başka bir müdahalesi olmamıştı. Başkan Nixon, komünizmle mücadelesine

²³⁵ Barajın finansmanı için gerekli olan 1,3 milyon doların 400 bin doları ABD ve Dünya Bankası tarafından karşılanacaktı. Arı, Geçmişten, 233.

²³⁶ Usta, Yasin (2009). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak Politikası Bağlamında Türkiye İle İlişkileri (1990-2006)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, s. 15 - 17.

destek olma amacıyla, uluslararası dostluğun da bir göstergesi olmak üzere, İsrail ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelere askeri ve eğitim yardımları yapılacağını önemle vurgulayan bir politika izlemişti. “Komünizm tehlikesi”, her ne kadar *6 Gün Savaşı*’nın²³⁷ sebebi olarak bahane edilse de, günümüzde hâlâ ABD’nin yaramaz çocuğu olarak görülen İsrail’e olan destek burada başlıca rol oynamıştı. Yine bu sırada ortaya çıkan Başkan Johnson’un Türkiye’ye yazdığı mektup, işleri daha karmaşık bir hale sokmuştu. ABD’nin bölgedeki en önemli stratejik ortaklarından biri olan Türkiye’yle İsrail’den nükleer silahların çekilmesinden sadece iki yıl sonra, ciddi bir gerginlik yaşanmasına neden olmuştu²³⁸.

1970’lerin ABD’ye felaket getirdiği açıktır. Başkan Nixon durmaksızın artan enflasyonla mücadele adına, fiyatları kontrol etmek için tedbirler almaya zorlanmaktaydı. Bu sırada Ortadoğu’daki petrol üretimini yürüten Batılı şirketler ile Irak tarafından yapılan ve neredeyse % 50’ye ulaşan petrol zammı, Nixon yönetimini daha da zorlamıştı. Üstelik İran Şahı, 20 yıllık düzenli petrol akışı garantisini karşılığında, bütün rezervlerin kamulaştırılacağını bildirmişti. OPEC üyesi diğer Arap ülkelerinde de giderek artan tempoda kendi petrol yataklarını kamulaştırma hareketleri gerçekleşmeye başlamıştı. Düzenli bir şekilde yükselen doların değerindeki artış yanında, OPEC’in sürdürdüğü petrol fiyatı artışları dünyayı, büyük bir krizin eşiğine getirmişti²³⁹.

6 Ekim 1973’te *Dördüncü Arap – İsrail Savaşı* başladığında, Nixon, ihtiyaç duyulan her alanda Mısır ve Suriye güçlerine destek olan Varşova Paktı’na karşı, İsrail’in mücadelesini destekleyeceklerini ilân etti. OPEC ülkeleri on gün içinde, ABD’yi de kastederek kendilerine dostane davranmayan tüm ülkelere en kısa sürede bir petrol ambargosu uygulayacaklarını ilân ederek bu bildiriye karşılık verdiler. İlândan sadece bir gün sonra, ABD’ye ve de Amerikan petrol şirketlerine uygulamaya başlanan satış ambargosu, 17 Ekim’de Hollanda’ya kadar genişletildi. Kasım ayında da OPEC ülkeleri, % 25’lik bir üretim kesintisine karar verdiklerini ve akabinde % 5’lik yeni bir kesintiye gidebilecekleri tehdidinde bulundular. Aynı ay içinde ambargo, Portekiz, Rodezya ve Güney Afrika’ya kadar ulaşmıştı. Aralık ayında Nixon ham petrol fiyatları, üretimi ve piyasa kontrolünü paylaşma duyurusunda bulduysa da, OPEC % 5’lik üretim kesintisine gidileceğini ve fiyatlara % 100’ü geçen zam

²³⁷ *6 Gün Savaşı* (Orijinal adı: “*The Six – Day War*”): 1967’de İsrail Amerikan askeri yardımını da kullanarak Mısır ve Suriye ordusunu ismini de buradan alan 6 gün içinde ağır bir yenilgiye uğratmıştır. İsrail bu galibiyetle Ürdün’den ağırlıklı olarak Filistinlilerin yaşadığı *Batı Şeria* ve Eski Kudüs’ü, Suriye’den *Golan Tepelerini* ve Mısır’dan da *Sina Yarımadası*’nı kontrolüne almıştı. Krauthammer, Charles. “*Prelude to the Six Days*” <http://www.washingtonpost.com/wp-dyn/content/article/2007/05/17/AR2007051701976.html>, 18.05.2007, (07.07.2011).

²³⁸ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 925.

²³⁹ Nixon, Richard (1992). *Seize the Moment: America’s Challenge in a One Superpower World*, Simon & Shuster, New York, s. 58.

yapılacağı karşılığını vermişti. Bu açıklamalar varil başına petrol fiyatını 5.12 ABD dolarından 11.65 ABD dolarına kadar yükseltmişti²⁴⁰.

1974 Şubat'ında toplanan Arap liderler, *İsrail - Arap Savaşı*'ni sona erdirmeye konusunu ele aldılar ve Albay Kaddafi'nin Libya'sı dışında bütün devletler tarafından ambargo sona erdirildi. 1974 yılı boyunca ortaya çıkan gelişmeler, NATO'yu da zorlamıştır. Bu yıl Türkiye, Kıbrıs'a garantörlük haklarından doğan sebeplerle müdahale etmişti. ABD ise Türkiye'ye ağır bir ambargo uygulama kararı almıştı. Gerçi daha sonra ABD ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki bu sorun çözüldü ve ilişkilerin daha da çıkmaza girmesinin önü kesilmiş oldu.

Nixon – Ford yönetimleri, Ortadoğu'daki karışıklığın ilk yarısına imzalarını atmıştı. İkinci yarıya ise Carter yönetimi damgasını vurmuştur. Carter, Arap – İsrail çatışmasında barışa yönelik belirgin bir adım atmıştır. Başkan Nixon'un *'Anı Yakalamak' (Seize the Moment)*²⁴¹ kitabında belirttiği üzere Arap – İsrail çatışması, ABD için gayet masraflı ve yüklü bir olaydı. 5 savaş (1948, 1956, 1967, 1973, 1982 yıllarında yapılan savaşlar) boyunca İsrail devletine yapılan silah ve ekonomik yardımlar ABD ekonomisine büyük bir mali külfet yüklemişti. Carter'ın İsrail'e destek veren açıklaması ve müdahalesinden dolayı 1973'teki petrol şoku ve 1978'deki petrol fiyat artışları ABD ekonomisine daha büyük bir yük getirmiştir. Bununla birlikte, Nixon Carter'ın bu müdahalesini onaylamıştı. Eski başkan Nixon, Carter'ın ABD'nin İsrail'e olan ilgisini beyan etmesini de, petrole bağımlılık sebebiyle Amerikan çıkarları için bölgede barışın sağlanmasının tek çıkar yol olduğu şeklindeki tespitlerine de katılıyordu. Mustafa Oral *"14 Nokta'dan: 11 Eylül'e ABD'nin Orta Doğu Politikası"* başlıklı çalışmasında müdahaleye 1973 yılındaki petrol krizi sırasında karar verildiğini söylemektedir. Oral burada Carter doktrininin de çıkış noktasını şu şekilde vurgulamaktadır:

*"1980'lere kadar ABD'nin Ortadoğu politikası üzerinde başlıca belirleyici siyasal modelin Eisenhower Doktrini olduğunu görüyoruz. Amerika'nın petrole erişimini güvence altına almak için bölgeye askerî müdahalede bulunabileceğinin dile getirildiği "Carter Doktrini" ise 23 Ocak 1980'de ortaya atılmıştır"*²⁴².

²⁴⁰ Mabro, Robert, "O.P.E.C. 's Hard Choices", *Middle East Economic Survey*, Cilt: XLIII, No.11 http://www.mees.com/back_issues/volume43/v43n11/43n11a01.htm (13.03.2007).

²⁴¹ Nixon, a.g.e., s. 78.

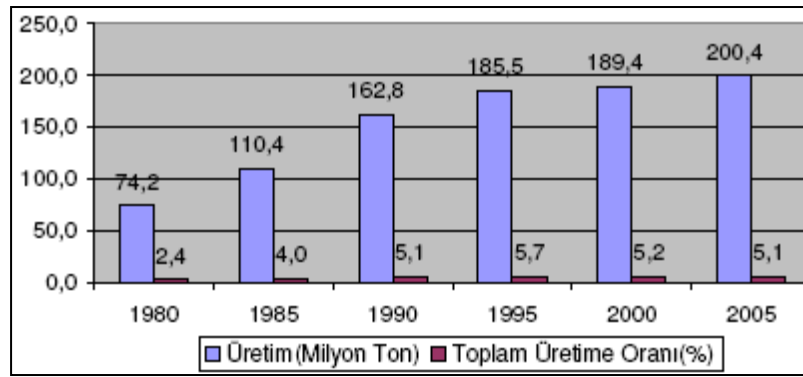
²⁴² Oral, a.g.e.

İsrail ile Mısır arasında, *Camp David Barış Görüşmeleri*'ni müteakip barış anlaşması imzalandığında; Arap devletleri Mısır karşıtı bir koalisyon oluşturmuşlardır. Yaygın olarak, o sırada iktidarda olan Enver Sedat'ın Arap ideolojisine ihanet ettiğine inanılıyordu. OPEC üyesi ülkeler, petrol üretiminde çok önemli bir azaltma politikasını uygulamaya koydular ve petrol fiyatlarına da düzenli bir artış getirdiler. İşleri daha karmaşık hale getiren durum ise, Şah Pehlevi'nin radikal Humeyni taraftarlarınca devrilmesiydi. Bu yüzden ABD Arap dünyasının desteğini kaybetti. ABD, Tahran'daki Amerikan elçiliğinin İran tarafından kapatılmasına karşı atak yaparak İran'dan petrol alımını kesti. İran'ın ABD'deki mal varlığını ve mevcut hesaplarını dondurdu. Humeyni rejimi de buna ABD ve Amerikan şirketlerine petrol ambargosu başlatarak cevap verdi. İkinci petrol şoku, Suudi Arabistan'ın petrolün piyasa fiyatını 24 dolara yükseltmesiyle yaşandı.

Şah Rıza Pehlevi'nin devrilmesiyle Mısır, Arap dünyasındaki konumunu kaybetti. Bu sırada, Türkiye – ABD gerilimi sürmekteydi. Libya lideri Kaddafi de Çad'ı ele geçirip Pan – Arap birliğini ilân etmişti. Bütün bunlar yaşanırken Sosyalist Irak, bölgede uygulanacak bütün ABD politikaları için bir tehdit oluşturmaktaydı. Gelişmeler üzerine ABD bölgede 1980'lerde nispeten barışçıl ve müdahale içermeyen politikalarından (İsrail çatışmaları hariç) vazgeçerek daha etkin ve aktif politikalarına yöneldi. 1980'de Amerikan politikalarını zorlayan İran ve Irak'ın her ikisinden de kurtulmayı hedefleyen bir plan yapıldı. Ne büyük bir tesadüftür ki çok geçmeden bölgeyi alt üst eden sekiz yıllık *Irak – İran Savaşı* başladı.

Burada altı çizilmesi gereken noktalar bulunmaktadır. Mustafa Atiker, ABD'nin bölgede gerçekleştirmeye çalıştığı projelerdeki en önemli faktörün enerji olduğunu ifade ederek; “*ABD tarafından demokrasi kılıfı giydirilerek ortaya atılan çeşitli projelerin belki birkaç aşamasından sonra uygulamaya konulacak olan hedef ülkenin İran olduğunu ve onunla ABD arasındaki spesifik gerginliğine yine böyle bir girişimin belki en önemli gerekçelerinden birisi olarak gösterilebilecek olan enerji olduğunu*” belirtmektedir²⁴³.

²⁴³ Atiker, *a.g.e.*, s. 9. Yazarın raporda detaylı olarak seslendirdiği ABD'nin bölgede petrol üzerinden yürüttüğü enerji politikasının istatistikî olarak özeti **EK – F** bölümünde alıntılanmıştır.

Tablo – 5 İran’ın Dönemler İtibariyle Petrol Üretimi ve Toplam Dünya Üretimine Oranı

Aynı çalışmasında yukarıdaki grafiği de Atiker şu şekilde yorumlamaktadır:

“ABD’nin hedef ülke olarak belirlediği İran’ın petrol üretimindeki durumuna baktığımızda tarihsel süreç içerisinde İran’ın petrol üretimini sürekli olarak artırdığını görmekteyiz. Bu artış hem üretim birimi olarak hem de toplam dünya petrol üretimindeki payı açısından kendini göstermektedir.

1980 yılında sadece 74,2 milyon ton petrol üretimi olan İran, petrol üretimini 1990’da 162,6 milyon tona, 2000 yılında 189,4 milyon tona, 2005 yılında ise 200,4 milyon tona çıkarmıştır. İran 2005 yılı itibariyle petrol üretimini 1980’deki üretimine göre % 170 oranında artırmıştır”²⁴⁴.

3.2. Bölgedeki Önemli Gelişmeler

3.2.1. Milliyetçi Hareketler – Arap Birliği – Arap - İsrail Çatışması

Sömürgeci Batılı güçlerin bölge üzerinde yürüttükleri rekabet 19. yüzyılda Şark Meselesi adıyla formüle edilmiştir. Hem Batılı güçlerin sömürgecilik çerçevesindeki rekabetleri, hem de Doğu – Batı arasındaki mücadele Birinci Dünya Savaşı sonunda belli sonuçlar doğurmuş ve Ortadoğu’nun siyasi coğrafyası yeniden şekillenmiştir. Bölgenin egemen gücü olan Osmanlı Devleti çökertilerek Anadolu’ya sıkışmış bir Türkiye ile İngiltere ve Fransa arasında nüfuz alanlarına ve manda yönetimlerine bölünen bir Arap yarımadası yeni siyasi coğrafyada belirgin özellikler olarak ortaya çıkmıştır²⁴⁵.

Ortadoğu tarihi binlerce yıl önceye dayanmasına rağmen, bölgenin bugünkü görünümünün oluşmasındaki en etkili eğilimin milliyetçilik hareketleri olduğu aşikârdır. Avrupalıların 19. yüzyıl sırasındaki müdahalelerine dayanan milliyetçilik, kabilelerin tek çatı

²⁴⁴ Atiker, Ortadoğu, Petrol, 11.

²⁴⁵ Dursun, OrtaDoğu’nun, 1244.

(kanun) altında birleşmesinde uyarıcı bir rolü olmuştur. Osmanlı rejimi göçebe grupları mahalli ve yerel yönetim şekilleriyle idare ederken, birleşmenin zorlayıcı gereksinimleri bugünkü milli kimlikleri oluşturmuştur. Yüzyılın ilk yarısının büyük bir kısmı milliyetçi devrimlerle çizilmiştir. Fakat 1950'lere gelene dek bir devinime sahip olmayan milliyetçilik hareketleri özellikle 1960'lı ve 1970'li yıllarda yeni bir tanım altında bölgenin önde gelen konusu olmuştur.

İngiliz, Fransız ve İtalyan devletleri tarafından desteklenen ve de idare edilen hükümetler, siyasi çalkantılar, iç savaşlar, ihmal ve askeri darbelerle yer değiştirmişti. Bu değişiklikte İkinci Dünya Savaşı'nın da etkisi göz ardı edilemez. İkinci Dünya savaşı sırasında Kuzey Afrika'da görev yapmış olan Alman Mareşal Erwin Rommel'e bağlı Afrika Kolordusu'nun Mısır'ın İskenderiye şehrine kadar olan 70 millik bir hattı kontrol altında tutabilmesi, askerî birimleri Mısır sınırına dağıtması, Batı'nın milliyetçi hükümetler üzerindeki hâkimiyetini uzun bir süre tekrar kurulamayacak bir şekilde zayıflatmıştı. Ortadoğu'nun büyük bir kısmı bu dönemde bağımsızlıklarını kazanmış olsalar da, kendi kaynaklarını ve ekonomilerini etkili bir şekilde kullanmaya ve de kontrol etmeye muktedir olmayan yönetimlerden oluşmaktaydılar²⁴⁶.

1951'e kadar İran petrol rezervlerini millileştirmemişti, Süveyş Kanal'ı 1956'da kısa süreli de olsa millileştirilmişti. Yine, *Elli – Elli Prensibi* çok uluslu petrol şirketleri arasında 1950'lerde etkili değildi. 1960'lara gelindiğinde, milliyetçilik yeni bir anlam kazanmıştı. Bu tarihten önce milliyetçilik “ulusal bağımsızlık” manasına geliyordu. Son 40 yıldaki milliyetçilik hareketleri, daha çok gelecekteki gelişmeler için yurtiçi altyapıları kurma, geliştirme ve millî programlar oluşturma anlamına gelmekteydi²⁴⁷.

Davut Dursun Ortadoğu'nun içinde bulunduğu siyasi ve etnik yapısına göre bölgedeki zamanın süper güçleri olan SSCB ve ABD'nin nüfuz mücadelesini bizlere şu şekilde aktarmaktadır:

“ABD'nin çevreleme (containment) politikası ile SSCB'nin sıcak denizlere inme politikaları bu bölge üzerinde çatışmıştır. Soğuk Savaş döneminin süper güçleri arasındaki rekabet bölge içi çatışmalara, bölgesel bütünleşme ve dayanışma hareketlerine, yapılanmalara ve husumetlere sebep olmuştur. Soğuk Savaş

²⁴⁶ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 582-583, 622.

²⁴⁷ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 735.

sonrasında Ortadoğu bölgesinin jeopolitik önemi, uluslararası enerji kaynaklarının ve enerji intikal yollarının kontrolünü yeniden gündeme getirmiş ve rakipsiz durumdaki ABD'nin tek yanlı tasarrufları ile bölge Batıyla ve Batılı devletlerin çıkarlarıyla entegre edilmek istenmiştir. 20. yüzyılın başlarında sömürgeci güçlerin menfaatlerine göre tanzim edilen siyasi coğrafyanın korunması, statükonun muhafazası ve tehdit olarak tanımlanan ideolojik ve siyasal hareketlerin tasfiye edilmesi için girişilen mücadeleler Körfez Savaşı'na ve Irak gücünün tasfiye edilmesine kadar gitmiştir”²⁴⁸.

Buradan hareketle Ortadoğu hakkında özetle şu söylenebilir: Soğuk Savaş döneminde Ortadoğu bölgesinin “jeo-politik” ve “jeo-ekonomik” önemi uluslararası rekabetin ve çatışmanın dinamiğini oluşturmuştur. Batıdaki modernleşmenin tarihinde de benzer bir dönem vardır. Ancak Ortadoğu'daki bu hareket 300 senelik zaman kaybı neticesinde başlamış ve iç politikanın belkemiği olmuştur. Milli kalkınma programlarını hayata geçirebilmenin finansmanı birçok ülke için yükselen petrol fiyatlarına bağlı idi.

Yüzyılın ilk yarısında önceki rejimlerin hükümranlığının aksine demokrasiler, çağdaş monarşiler, askeri rejimler (yönetimler), hatta diktatörlükler bile halkın isteklerine ve eğilimlerine daha duyarlı olmak zorundaydılar. Dolayısıyla Irak Baas'ının İngiliz etkisine karşı olan egemenlik direnci, Amerikan aleyhtarı olan İran şahının tahttan indirilişi, Mısır halkı ve tabi ki Arap dünyası üzerindeki Nasır'ın etkisi ve benzeri olayların hepsi bölgedeki monarşik, aristokratik veya çoklu yönetim (polikratik) gelişmelerine karşı kamuoyu baskısını ve hayal kırıklığını göstermektedir. Ancak gözden ırak tutulmaması gereken şudur: Ortadoğu'da yukarıda belirttiğimiz yönetim değişiklikleri, askeri darbeler hep yoksulluktan, gelir dağılımındaki adaletsizlikten ve zengin – fakir arasındaki gelir uçurumundan yılmış halkın desteği ile gerçekleştirilmiştir²⁴⁹.

Ortadoğu'da milliyetçiliğin ilk yorumlarından ortaya çıkan en etkileyici gelişme *Pan - Arap “rüyasıydı”*. Yüzyılın ikinci yarısının büyük bir kısmı siyasi, askeri ve iktisadi yönlerden Arap birliğini sağlamak için çabalarla geçmişti. Bu rüyayı başarıdan mahrum eden

²⁴⁸ Dursun, *Ortadoğu'nun*, 1244.

²⁴⁹ Yergin, Para, 662.

şey de Ortadoğu'nun kabile yapısıydı. Arap birliği için ilk girişimler İngilizlerin 1948'de Filistin'den çekilmesinden üç yıl önce gerçekleşmişti²⁵⁰.

BM, Arap ve Yahudi tarafı olarak Filistin'i ikiye bölmeye karar vermişti. Bu karar Arapları oldukça öfkelenmişti. Nitekim İngiltere'nin resmî olarak bölgeden çekilmesinin üzerinden sadece saatler geçtikten sonra Yahudi liderlerin 14 Mayıs 1948'de İsrail Devleti'nin kuruluşunu ilân ettiklerinde ortaya çıkan bu soruna Mısır, Ürdün, Suriye, Irak ve Lübnan müdahil olmuştu²⁵¹.

Arap Birliği için Filistin, korunması gereken bir kız kardeş hükmündeydi. Fakat disiplinden, düzenden, müşterek bir stratejiden ve merkezi bir komutadan mahrum bir vaziyette olan Arap Birliği orduları ağır bir bozguna uğramışlardı. Son ve sonuç alıcı bir saldırı için sabırsızlanan Arap orduları tarafından İsraililerin üzerine birçok gereksiz ve zamansız saldırı düzenlenmiş olsa da bu saldırılar tek bir hamleyle engellenmiştir. Çünkü İsraililerin Araplarınkinden çok daha güçlü orduları püskürtmeye yeterli güçleri bulunmaktaydı. Bu yenilgiyi müteakip Arap Birliği içindeki ülkelerde bir dizi devrim gerçekleşmiştir. 1952'de Mısır devrimiyle General Nasır iktidara gelmişti, Suriye ve Irak'ta da askerî darbeler bunu izlemiştir²⁵².

Askerî saldırılar tesadüf olamazdı. Geniş yapıda bir Arap Birliği 1945'te kurulmuş olmasına rağmen, asla gerçek bir lidere sahip olamamıştı. Ortadoğu'daki kabile gelenekleri tek bir bireyin veya zümrenin (aile gibi) liderliğini öngörürdü. Bu yapıda herhangi bir devlet yapısı tesis edilemezdi. Ayrıca bu durum kabilelerdeki bireyler tarafından da doğal ve ortak bir hakmış gibi hüsnü kabul görürdü.

Arap Birliği'nin kurulmasından sonra sadece bir defaya mahsus olmak üzere Arap Dünyası alışılmış durumdan sıyrılarak azametli bir şekilde gerçek liderlik pozisyonunu buldu. Bu liderlik General Nasır ile gerçekleşmişti. 1970 yılında Nasır'ın ölümünden itibaren Libya (Albay Kaddafi ile), Suudi Arabistan, Kuveyt, Irak ve Ürdün gibi Arap ülkeleri (özellikle petrol üretimi diğerlerinden daha fazla olanlar) bu liderlik pozisyonu için ellerindeki kozları oynamaya çalışmışlardır. Ancak bunların arasından, Mısır'ın nüfuzuna ve bölgedeki hâkimiyetine karşı direnen, rakip olarak çıkabilen tek ülke vardı: O da Irak'tı.

²⁵⁰ Pappé, a.g.e., s. 123 – 124.

²⁵¹ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 740.

²⁵² Armaoğlu, Siyasi Tarih, 743.

Mısır ve Suriye 1957’de kısa bir dönem sürecek olan Birleşik Arap Devleti’ni kurmuşlardı. İngiliz hâkimiyeti sonrası bölgenin monarşilerinden Irak ve Ürdün ise sadece birkaç gün sonra *Arap Federasyonu*’nu kurarak buna karşılık verdiler. Bir yıl sonra General Kasım yönetime geçtiğinde Arap Federasyonu dağılmış olsa da, Irak onun yönetimi altında Nasır’ın duruşuna karşı meydan okumuştur. Meseleyi daha kötü bir duruma sürükleme adına; Irak, İngiltere ve Türkiye’nin oluşturduğu Bağdat Paketi’ne katılmıştır. Bu pakta daha sonra İran ve Pakistan da katılmıştır²⁵³.

Nasır ve onun ihtiraslı bir şekilde Arap milletini bir araya getirme rüyasını sonlandıran ve Irak’ın müdahalesine yol açan iki olay vardır. Bunlardan ilki Yemen İç Savaşıydı. 1962’de muhalif gruplar cumhuriyet ilân etmek için Yemen yönetimini devirdiklerinde, İmam iç kesimlere doğru kaçmış ve kendisine bağlı kabilelerle birlikte muhalefete başlamıştı. Nasır istekli bir şekilde eski yönetim taraftarlarına karşı, yeni cumhuriyet tarafında savaşa katılmıştır. Lakin çok geniş bir askeri birlikle konuşlandırılan ve sayısı toplamda 70,000’e ulaşan lakayt Mısır güçlerinin savaşı sonlandırabilecek kapasitesi yoktu. İstemeyerek de olsa Nasır, Mısır güçlerini Yemen’den geri çekmek durumunda kalmıştı²⁵⁴.

Ülkesinde ekonomik sıkıntılar da yaşanan Nasır rejiminin başına gelen ikinci olay ise kamuoyunda bilinen adıyla *6 Gün Savaşı*’dır. Yemen’den geri çekilişi sebebiyle Arap Dünyası’nda itibar kaybeden Nasır, rakiplerinin alaycı tavırlarına, İsrail’e meydan okuyarak karşılık vermeye çalıştı. Nasır müzakere yerine İsrail bandıralı gemileri Akabe Körfezi boyunca abluka altına alarak, BM Barış Gücü askerlerinin Mısır’ın ateşkes hattından Gazze Şeridi’nin diğer yanına kadar çekilmelerini talep etti. İsrail ise onun bu tutumuna yıldırım gibi bir taarruzla Mısır, Suriye ve Ürdün’ü vurarak cevap verdi. Arap Birliği’nin liderlik keyfini bir kere bile çıkaramayan Mısır ordusu darmadağın edilmişti²⁵⁵.

Mısır’ın çekilmesiyle Arap dünyasının liderliği yarışında birinci sıraya otomatik olarak Irak yerleşmişti. Ama 1969 yılında Libya’da gerçekleşen devrimle ve 1970’de Nasır’ın ölümüyle birlikte ön plana, Nasır’dan oldukça etkilenen, başka bir aday daha çıkmıştı: Libya lideri Albay Muammer Kaddafi. Kaddafi kendisini Batı’nın müdahalelerine karşı arayış içinde olan Arap milletlerini birleştirecek bir lider olarak görüyor ve öyle sunuyordu. Hâlbuki durumu daha da ciddileştiren olaylar gelişmekteydi. OPEC’in yükselen etkisiyle, rezerv

²⁵³ Usta, a.g.e. s. 17.

²⁵⁴ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 1022-1024.

²⁵⁵ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 729.

zengini Suudi Arabistan ve gelir zengini Kuveyt bu liderlik pozisyonu için kendilerini hazırlıyorlardı. İlk başlarda Arap Dünyası'nda bu devletlerin liderlik iddialarına karşı az ve sınırlı bir ilgi olmuş olsa da, İran – Irak arasında *Sekiz Yıl Savaşı*'nin başlamasıyla, bu ülkedekilerin sesleri daha da yüksek çıkmaya başlamıştı. Bütün bu gelişmeler olurken Arap Federasyonu eski üyesi Ürdün de Irak saflarında bu liderlik yarışına katılmıştı²⁵⁶.

Bir önceki bölümde Suudi Arabistan'ın Arap dünyasındaki liderlik iddiasını devam ettirebilme hırsıyla, petrol üretiminin azaltılması ve kredi borçlarının geri ödemelerinin ertelenmesi gibi Irak'ın bazı taleplerini gerçekleştirmekten kaçındığından bahsedilmişti. Her ne kadar Arap devletleri lider yokluğunda herhangi bir amaç uğruna birleşmeyi başaramamış olsalar da, politik ve siyasi birlikteliğin yerine OPEC'le gelen ekonomik birliktelik zemini hazırlanmıştır.

Arap Birliği, Birleşik Arap Cumhuriyeti ve Arap Federasyonu, Arap Dünyası'nı OPEC'in istediği gibi etkili ve kolektif bir harekete yönlendirememişlerdi. Önde gelen Arap petrol üreticilerinin yer aldığı OPEC içinde de sessiz bir liderlik yarışı söz konusu idi. Suudi Arabistan'ın birliği yönettiği sırada Arap dünyasının liderliği için fırsat kollayan Irak, Suudi Kraliyet ailesi nezdinde kendi istekleri için tekrar harekete geçmişti. Bu sırada 1980'lerin çatışmasız geçen "*Soğuk Savaş*" dönemi yılları aniden son bulmaktaydı. Kendine göre dengeleri olan bir dönemin son bulması Suudi Arabistan'ı telaşa düşürmüştü.²⁵⁷

Okyanusun ötesinde Amerikalı yetkililer ise Irak ve İran devletlerinin tamamen yıkılacağı planlarını yapıyorlardı. Geçmişteki Amerikan politikalarına karşı sert ve muhalif olan Irak ve Amerika'nın ve Batı'nın desteklediği Şah'ı devirip, Irak'ın aksine, Amerika için daha açık ve net bir tehdit oluşturan İran. Bu şartlar altında, dünya dehşet içinde OPEC üyesi ülkelerin ve Arap Birliği'nin bu krize müdahale etmesi için BM ile Amerika'yı bölgeye davet etmesini izlemekteydi. 1948'den beri Arap Dünyası; ABD ve BM'nin müdahalelerini kendi politik arenalarından dışarıda tutmaya gayret göstermişlerdi. BM'nin Filistin sorununa getirdiği çözüm önerisi Arapların kabul etmeyecekleri şekilde bölgeyi iki ayrı devlete bölmekten ibaret olmuştu. İngiliz yönetimi döneminde, 1930'lardan itibaren düzenli ve

²⁵⁶ Yergin, Para, 662.

²⁵⁷ Yergin, Para, 663-665.

istikrarlı büyük bir göç hareketiyle Filistin, Yahudi nüfusunun yoğunlaşmasına sahne olmaktadır²⁵⁸.

1939'dan itibaren giderek yükselen Arap protestosu ile İngiltere, İsrail'e olan göçü azaltmaya zorlanmıştı. Bununla birlikte sert ve şiddetli bir Yahudi hareketi de yükselmeye başlamıştı. Yahudi toplumu, Savaşın sonunda Hitler'in soykırımından kurtulup hayatta kalmayı başarabilen dindışlarının yeryüzündeki yeni evi olacak Filistin'e göç etmelerine ve 1945'de bir Yahudi Devleti'nin kurulmasına izin verilmesini talep etmekteydi. Bu durumda İngiltere iki büyük sorunla karşı karşıya kalmıştı. Bunlardan biri, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük ekonomik yükün aşılması, diğeri de ekonomik sorunların üstesinden gelmesinde kendisi için hayati önem taşıyan, İngiliz ve Amerikan yatırımlarının önemli bir kısmını bünyesinde barındıran Ortadoğu'daki Arap ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin devam ettirilmesi idi. Bu baskının üstesinden gelemeyen İngiltere sorunu BM'ye taşıyarak Filistin meselesini kendi üzerinden atarak uluslar arası topluma havale işlemine girişti. Ancak, böylece tarihi *Arap – Siyonist* çekişmesi de başlamış oldu²⁵⁹.

Yahudi devletinin kuruluşuna ilişkin Arap Birliği tarafından iki temel görüş belirtilmektedir. İlki, iki toplum arasında ilerleyen itilaflardır. Osmanlı Devleti yönetimi altında iki topluluk arasında mevcut çatışmalar su yüzüne çıkmamıştı. Fakat 1930'lu yıllarda Yahudi nüfusunun sayıca artması silahlı çatışmalara neden oldu. Çatışmalar, 1948'de İngiltere'nin de çekilmesiyle sıcak savaşa dönüştü²⁶⁰. Nüfusu sürekli artan bir Yahudi devletinin, etrafındaki Arap devletlerinin varlığını tehdit edeceği düşüncesinden hareket eden Arap Dünyası bu çatışmalarda Yahudi cephesinin, karşı tarafında yer aldı. Yahudi devlete karşı Arap muhalefetinin ikinci ve daha az destek bulan nedeni ise daha evrensel bir bakış açısı taşıyordu: Araplar, Batı devletlerinin kendi Yahudi sorunlarını Ortadoğu'ya taşıma planına uyma gerçeği ile karşı karşıya kalmalarının hayal kırıklığını yaşıyorlardı. Kudüs'ün himayesinin üç semavi din arasında (Müslümanlık, Hristiyanlık ve Musevilik için) bin yılı aşkın bir zamandır anlaşmazlık nedeni olması sebebiyle, Arap devletleri, Filistin'in Yahudileştirilmesi tasarısını İslâm karşıtı bir hareket olarak algıladılar. Çatışma, İsraililerin zaferi ve Arapların derin hüsraniyle sonuçlandı. Fahir Armaoğlu'nun buradaki tesbiti oldukça

²⁵⁸ Armaoğlu, ag.e., s. 315-316.

²⁵⁹ "Israel And Its Troubled Neighborhood: The Middle East (With Special Emphasis On Israel And Her Arap Neighbors)" *Iraq Assessment*, Country Information and Policy Unit, Ver. 4, Eylül 1999, www.ems.psu.edu/~williams/print/txt_mide.htm, (27.04.2009).

²⁶⁰ Dursun, *Ortadoğu'nun*, 1245 – 1246.

orjinaldir: “Osmanlı’nın 400 yıl elinde tuttuğu Kudüs’ü, Araplar 50 yıl ellerinde tutamamıştır²⁶¹.”

Arap dünyasının iki kesimi Amerikan karşıtı iki kutba dönüşmüştü. Biri, Nasır’ın liderliği altındaki Sovyet yanlısı kesim diğeri de Irak’ın liderliğindeki İngiliz politikalarını destekleyen kesimdi. Irak’ta monarşinin devrilmesi ile Irak yanlısı kutupta gerginlik arttı ve Batılılar, Ortadoğu’da bir müttefiklerini kaybettiler. Monarşinin devrilmesiyle Irak’ta *Baas* Partisi iktidara geldi. Ancak ve Suriye’de iki farklı yönden egemen olan sosyalist *Baas* Partisinin ayrımını yapmak gerekmektedir. Suriyeliler, *Soğuk Savaş* sırasında, Irak’ın Sovyet yanlısı politikalarını destekleme eğilimi gösterirken, Arap dünyasının tarafsızlığını koruması yönündeki Nasır’ın ideolojisine de bağlı kalmışlardı.

Yahudi tarafına gelince: İsrail yakın komşularının hiçbirisinin Filistin’deki egemenliğini onaylamadığını, sürekli İsrail Devleti’nden gelebilecek bir saldırıya karşı alarm halinde olduklarını biliyor ve kendisini tehdit altında hissediyordu. Bu nedenle İsrail, Arap dünyasına saldırıya odaklanmıştı. Mısır, Ürdün ve Suriye ordularını ortadan kaldırdığı *6 Gün Savaşı* onu bu tehditleri ortadan kaldırabileceği boş umuduna sevk etmişti. İsrail karşısında tekrarlanan Arap yenilgileri, savaş konusunda yeni endişeler getirmişti. Uzun vadede, Araplar, yenildikçe daha da yılmışlar ve buna karşılık her yeni savaşla birlikte, sınır bütünlüklerine yönelik İsrail’e ilişkin tehdit algıları daha da artmıştı²⁶².

Bu yılğınlığın ortasında Filistin Kurtuluş Örgütü(FKÖ), Cezayir’de olduğu gibi Filistin’i Siyonizm’den kurtaracak bir devrim umuduyla 1962 yılında kuruldu. FKÖ, Cezayir savaşında halkın yüzde doksanının ayaklanmaya verdiği destek ile istilacı bir orduyu yenmesi örneğini esas almıştı. Fakat FKÖ’nün karşısında istilacı bir ordu değil, gidecek başka bir yeri olmayan bir halk bulunmaktaydı. Yine de bu örgütün dünyanın dikkatini *Filistin Sorunu’na* çekme konusunda bir nebze de olsa başarılı olduğu söylenebilir. Ancak, Batı kamuoyu nazarında İsraililer ülkelerini savunan bir halk olma niteliğini devam ettirmekteydi. Zaman içerisinde, FKÖ ve daha sonraki muhalif gruplar, davalarını pek çok Batılı’nın gözünde terörist bir hareket olmaktan öteye taşıyamamıştı. BM üyesi ülkeler tarafından tanınan FKÖ dışındaki örgütlerin neden olduğu sürekli çatışma, bomba ve intihar saldırıları, İsrail’e karşı kaybedilen *6 Gün Savaşı* sonrası sağlanmaya çalışılan ateşkes ve barışın halen devrimci

²⁶¹ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 1044.

²⁶² Armaoğlu, Siyasi Tarih, 1046.

militanları tarafından korunamıyor olması FKÖ için en büyük hayal kırıklığı yaratan hususlardandı.

FKÖ, 1960 sonrasının Ortadoğu politikalarında önemli bir unsur haline gelmişti. 26-29 Ekim 1974 yılında Rabat'ta yapılan Arap Zirvesi'nde Türkiye de dâhil 72 ülkenin aldığı kararlar uyarınca FKÖ öne çıkarılmış ve Filistinlilerin tek meşru temsilcisi olarak uluslararası kamuoyunda tanınır hale getirilmiştir. Nitekim BM Genel Kurul'unun 1975 yılında aldığı karar gereği FKÖ, Filistin'in tek meşru temsilcisi olarak tanınmış; 1976 yılında da FKÖ'nün Türkiye'de bir büro açmasına izin verilmiştir²⁶³.

Arap – İsrail çatışmasında öne çıkan en belirgin sorun, Arap kamuoyunun ABD'ye olan güvensizliğidir. Dolayısıyla, Ortadoğu'da güvenilir müttefikler oluşturma amacıyla çok fazla planlamalar yapılmaktaydı. Ancak ABD, Amerikan yanlısı hükümetleri oluşturmaktan öteye gidememiştir. 1979'da Şah'ın devrilmesiyle ABD Sovyetler karşısında en önemli denge unsurunu kaybetmiş ve bölgeye yönelik dış politikalar, şiddetle yön değiştirmiştir.

Filistin'deki barış sürecine gelince radikal Arap-Filistinli grupların faaliyetleri aracılığıyla Mısır ve Suriye tarafından FKÖ'ye baskı uygulanıyordu. Bunun yanı sıra ABD tarafından Kuzey Irak'ta güvenli bir tampon bölge oluşturuluyordu. ABD ordusunun bölgeye yerleşmesi nedeniyle, Suudi Arabistan ile olumsuz bir diyalog gerçekleşmesine neden olmamıştı. Hatta Suudi Arabistan da bölgedeki tüm ihlâllere rağmen ne ABD'ye ne de İsrail'e karşı bir tutum asla sergilemedi veya sergilemekten kaçınmıştı.

Kısaca *Soğuk Savaş* sonrası yeni dönemde, “küreselleşme” ve “anti – terörizm” kavramları altında batılı güçlerin önceki dönemdeki menfaatleri tam bir koruma ile devam ettiriliyordu. *Amerikan Dışişleri Komisyonu* Haziran 1975 gizli raporunun “ÖZEL AMAÇLAR” bölümüne göre bu menfaatler şunlardı:

1. NATO'nun güney bölümünün güvencede olması.
2. Ortadoğu'da istikrarın sağlanması.
3. İsrail'e desteğin sürmesi.
4. Serbest dünyanın faydalı yönlerinin korunması.
5. Serbest ticaretin desteklenmesi ve muhafazası.

²⁶³ Arı, Yükselen, 31 - 35. BM'nin FKÖ'yü resmen tanıması ile ilgili daha detaylı bilgi için bkz. Arı, Geçmişten, 368 – 371.

6. Ortadoğu petrolünün dünyaya güvenli ve kontrol altında akışının garanti altına alınması²⁶⁴.

İşte bu yeni dönemde anti terörizm adı altında, batılı güçlerin özellikle ABD'nin yukarıda 6 madde halinde sıralanan menfaatlerinin tümünün gerçekleştirilmesinde en önemli adım, Körfez Savaşı'nın çıkarılması olmuştur²⁶⁵.

Burada kimi zaman sorula gelen bir soruyu dillendirmekte de fayda var: “S.Arabistan’ın Ortadoğu’da en büyük petrol rezervine ve en fazla petrol üretimine sahip bir ülke olmasına karşın neden ABD’nin her ne türde olursa olsun herhangi bir yaptırımıyla karşı karşıya kalmamaktadır?”²⁶⁶ Mustafa Atiker bu sorunun pek çok kişinin malumu olan oldukça kolay bir cevabı olduğunu belirtip açıklamasını şöyle ifade etmektedir:

“Öncelikle Suudi Arabistan petrol temini noktasında ABD’ye engel teşkil edici hiçbir dış politika içine girmemektedir. Diğer taraftan Suudi Arabistan’ı ABD’nin Ortadoğu’daki İngiltere’si olarak nitelendirenlerin sayısı da az değildir. Çünkü S.Arabistan ABD’nin Ortadoğu’daki izlemiş olduğu ve izlemekte olduğu politikalarına karşın herhangi bir çıkış yapması bir yana ABD ile stratejik ortak olarak hareket eden bir ülkedir. Bu nedenle ABD tarafından tehdit olarak nitelendirilen ülke statüsünden oldukça uzak bir duruş sergilemektedir.”²⁶⁷.

3.2.2. İran – Irak Savaşı

Vietnam Savaşı’ndan sonra ABD kendi güvenliği açısından tehdit oluşturduğunu düşündüğü ülkelere doğrudan müdahale etmek yerine, “bölgesel jandarmalık” yaparak küresel güvenliğini sağlamayı tercih eden bir politika yürütmektedir. Bu yeni politika döneminde Ortadoğu’da Şah rejimi altında İran’ın önemini arttırmıştı. Ancak İran’da Şah rejiminin devrilmesi hem önemli bir petrol havzasının ABD denetiminden çıkmasına, hem de ABD’nin bölgesel jandarmalarından birisini kaybetmesine neden oldu. 1979’dan sonra Irak bu konumu doldurmak için yeni bir aday olarak ön plana çıktı²⁶⁸.

²⁶⁴ Bozgeyik, Perde Arkası, 52, Burhan Bozgeyik de bu maddeleri Milliyet Gazetesi’nin 19 Haziran 1975 tarihli haberinden aktarmaktadır.

²⁶⁵ Bozgeyik, Perde Arkası, 53.

²⁶⁶ Atiker, Ortadoğu, Petrol, 12.

²⁶⁷ Atiker, Ortadoğu, Petrol, 12-13.

²⁶⁸ Norton, A People, 596, 606.

Humeyni'nin 1979'da Şah Rıza Pehlevi'yi devirdikten sonra yönetimi ele geçirmesinden sonra İran ile ABD arasında çözülemeyen bir rehine krizi yaşanmıştır. Bu sırada Irak'ın Mısır ile birlikte Arap birliği liderliğine adaylığı söz konusu idi. Bütün bu gelişmeler ABD'de derin ve alışılmadık bir kaygıya neden olmuştu. Hemen acil bir plan ele alındı ve planın ilk bölümü Irak, Suudi Arabistan, Kuveyt ve diğer dost Arap ülkeleri aracılığıyla sahte raporlar gönderilerek uygulamaya sokuldu. Bu raporlara göre, Irak komşusu İran'ın sınırlarını geçtiğinde hiçbir sorunla karşılaşmayacak ve iki ülke arasında yaşanacak bir savaştan açık ve net bir zaferle ayrılacaktı²⁶⁹.

Plana göre İran birlikleri, bir Irak saldırısıyla yıkılmaya mahkûmdular. Saddam Hüseyin; Kuveyt Emiri Enver Sedat ve diğer ABD dostu liderlerin desteği, isteği ve ısrarı üzerine, 1975 Eylül'ünde Şah'la yaptığı anlaşmayı bozdu. İran sınırını ihlâl ederek saldırıya geçti ve Güney-batı İran'ı işgal etti. Irak, Amerikalı silah üreticileriyle bir silah anlaşması yapmak için bir plan hazırlamıştı. Irak satış planını her ne kadar kendi hazırlamış olduğunu sansa da; aslında bu plan *Beyaz Saray*'in onayı alınarak CIA tarafından ayarlanmış ve Irak'ın önüne servis edilmişti²⁷⁰. En sonunda Irak; Kuveyt ve Suudi Arabistan tarafından zorlama istihbarat raporlarıyla doğrudan savaşa sürüklenmişti.

“İran – Irak Savaşı, orta çapta iki gücün uzun bir yıpratma savaşı tarzında yürüttükleri bir mücadeledir...”

... Savaş, Şah'ın düşmesinden sonra büyük bir kargaşa içinde bulunan İran'ı kısa sürede yenip istediği barışa zorlayabileceğine inanan Irak'ın 22 Eylül 1980 günü giriştiği saldırıyla başladı. Saddam'ın temel amacı Şattül Arap bölgesindeki topraklarını genişletmekti. İranlılar ilk günlerde epey bocaladıktan sonra bir cephe kurup Irak'ı durdurmayı başardılar. Irak İran'ın gücünü küçümsemişti. Ayrıca saldırı İran'daki iktidarın durumunu zayıflatmak bir yana, dış tehdit karşısında desteği büsbütün pekiştirdi”²⁷¹.

Olaylar bu şekilde kurgulandıktan sonra 1981'deki Irak'ın ilk saldırısı gerçekleşti. Irak, İran'la bilfiil amansız bir savaşla meşgulken, körfez ülkelerinden Kuveyt, Umman, Bahreyn, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri, Suudi Arabistan; Kuveyt'in başını çektiği bir *Körfez İşbirliği Konseyi* (KİK – GCC: *Gulf Cooperation Council*) kurmak üzere bir araya

²⁶⁹ Norton, A People, s. 516.

²⁷⁰ Norton, A People, s. 517.

²⁷¹ Akad, 20. Yüzyıl, 596.

geldiler. Irak, bu işbirliğine (KİK 'e) davet edilmemişti. Barış zamanında bu işbirliği bloğunu engelleyebilecek güce sahipti. Ancak Humeyni'yle girdiği amansız mücadelesi boyunca “Körfez Sermayesi”ne ve limanlarına bağımlı olduğundan, olan biteni elleri kolları bağlı bir şekilde üzüntüyle izlemekten öteye gidemedi. Her ne kadar KİK bir ekonomik işbirliği örgütü olarak kurulmuş olsa da, konseyin temel amacı körfezin güvenliğini sağlamaktı. Muhtemel Sovyet ve İran yayılcılığına karşı ABD tarafından bölge ülkelerini örgütlemeyi amaçladığından KİK, Türkiye tarafından olumlu karşılanmıştır. Bununla birlikte Türkiye elinden geldiğince bölgede muhtemel krizlerde kara ve hava olanaklarının ve bu kapsamda İncirlik üssünün NATO amaçları dışında kullanılmasından kaçınmıştır²⁷².

1982’de Irak, mayın ve silahlarına karşı hücum eden doksan bin civarında İranlı’nın ölümüyle sonuçlanan, iki büyük İran saldırısı gerçekleşti. Şam, 1982 senesi boyunca İran’a desteğini göstermek amacıyla, Irak boru hattını kapattı. Bu sene içinde, her iki ülke de yoğun önlemler aldı. Irak’ın, 1982’nin Haziran ayında başlayan tek taraflı ateşkesi Temmuz’da İran’ın saldırısıyla bitmiştir. Bu ateşkes ABD (özellikle CIA) için silah alışverişini gerçekleştirme amacına hizmet etmişti. Öyle ki savaş süresince, açık deniz limanlarından Ürdün ve Suudi Arabistan kanalıyla Irak’a taşınan bu silahlar ile 1986’ya gelindiğinde Irak dönemin en büyük ve güçlü dördüncü ordusu olacak şekilde silahlandırılmıştı. Diğer taraftaysa *Devrim Muhafızları’nın* zaaflarına tamamen vâkıf olan İran, Şah yönetimi sırasındaki düzenli ordunun, ülke güvenliğini sağlamadaki önemini anlamaya başlamıştı²⁷³.

Irak’ın İran’a karşı kullanıldığı bu günlerde, ABD Irak’ı terörizmi destekleyen ülkeler listesinden sildi. Öte yandan yine İran – Irak savaşı atmosferinden yararlanan ve Arap dünyasındaki bölünmeyi fırsat bilen İsrail, Lübnan’a saldırdı. Daha öncekilerin aksine petrol ihraç eden ülkeler teşkilatı olan OPEC, İsrail veya Batı’nın aleyhine herhangi bir resmi bir kınama veya protesto yayınlamadı.

1983’te ABD tarafından, Basra Körfezi’nin güvenliğini sağlamak amacıyla gereken önlemlerin alınacağı resmi olarak ilân edildi. *Hızlı Dağıtım Müşterek Görev Gücü (RPJTF - The Rapid Deployment Joint Task Force)*, ABD Merkezi Komuta Karargâhı (*CENTCOM - Central Command*) olarak değişti. CENTCOM, 1970’lerden beri Suudi Arabistan’da konuşlandırılan askeri güçlerden daha yeni ve kapsamlı bir askeri güç haline getirildi²⁷⁴. Bu

²⁷² Arı, Yükselen, 35 - 37.

²⁷³ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 1142.

²⁷⁴ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 1277.

sırada, savaşan her iki tarafın da çok daha fazla hava aracı (casus uçaklar, keşif uçakları ve hızlı hücum helikopterleri gibi) kullanmaya başladığı gözlemleniyordu.

Bu arada İran, hapishanelerindeki başta vatana ihanet olmak üzere çeşitli diğer suçlardan, hükümlü bulunan birçok savaş pilotunu Irak'ın hava saldırılarını önlemekte kullanmak üzere serbest bırakmıştı. Böylece, bir zamanlar infazları istenenlerden artık İran'ın kurtuluşu için kahramanlık bekleniyordu.

1983 yılının sonuna doğru İran, Irak'ın kuzeyine - zorlukla geri püskürtülen- bir saldırı gerçekleştirmişti. 1983 Aralık ayında ABD hükümet raporlarında, Batı Almanya tarafından Irak'a sinir gazı üretiminde kullanılan “*tabun*” maddesi ihraç edildiği yazılmaktaydı. Bu Amerikalıları çok da şaşırtmamıştı, çünkü aynı yıl içinde bir Amerikan petrol şirketi olan Phillips Petroleum, Irak'a gemilerle hardal gazı üretiminde temel bir madde olan “*thiodiglycol*” sevk etmişti²⁷⁵. 1983 yılı içinde Türkiye’de de ilginç bir gelişme yaşanmıştı. ABD ve Türkiye’deki bazı generaller, 1958 yılında düşünülen ve Kuzey Irak’ı işgal ile mevcut petrol rezervlerinin Türkiye tarafında toplanıp dağıtılmasını öngören *İncik Kemiği Operasyonu*’nu tekrar müzakere edip, bölgedeki oluşan yeni koşullarda uygulamak için bir araya geldiler. Buna göre Irak, İran’a yenilirse, söz konusu operasyon başarısızlığa uğrayabilirdi²⁷⁶.

1984 senesi içinde İran – Irak Savaşı’nda ciddi dalgalanmalar yaşanmaktaydı. Şubat ayında İran ordusu, *Mecnun Bataklıları* ’na girmiş ve üretimi - Irak’ın bilinen petrol rezervinin dörtte biri olan - yedi milyar varile ulaşan bazı petrol tesislerini ele geçirmişti. Irak, bu saldırıya misillemede bulunma adına bahsi geçen *hardal ve sinir gazları* diye de adlandırılan kimyasal silahları kullandı. Mart ayı boyunca süren ikinci saldırıda, *Mecnun Bataklıları* kimyasal silahların kullanımına sahne oldu. İran’ın şiddetli savunmasına rağmen bölge Irak birlikleri tarafından da ele geçirildi. İran ordusu buradan geri çekilirken yaklaşık 14.000 askerini kaybetti. Askerî savunma kaynaklarına göre İran’ın bu iki manevra’daki toplam kaybı yaklaşık olarak 20.000 askerdi²⁷⁷.

²⁷⁵ McNaugher, Thomas L. (1990, Güz). “*Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of Iran-Iraq War*”, International Security, Vol:15, No:2, USA, s. 9.

²⁷⁶ - www.us-uk-interventions.org/middle-east.html (11.05.2011).

- www.us-uk-interventions.org/Iraq.html (11.05.2011).

- www.us-uk-interventions.org/Turkey.html (11.05.2011).

- Blum, Killing Hope, 98.

²⁷⁷ Arı, Irak, 407-409.

1984'te İranlı pilotların iki Irak jetini vurmaları üzerine Suudi Arabistan'ın uzunca bir süredir talep ettiği, fakat Yahudi lobisinin itirazları sebebiyle elde edemediği AWACS (*Airborne Warning And Control System - Havadan Erken Uyarı Güvenlik Sistemi*) uçakları bu ülkeye verilmişti²⁷⁸. Yerdeki kontrol merkezlerini harekete geçiren ve “*havadan erken uyarı sistemi*” olarak da adlandırılan AWACS ve “*uydu veri sistemi*” bölgede Suudi Arabistan üzerinden etkili bir şekilde kullanılmıştı. Nisan 1984'de *İslâm Konferansı Örgütü*'ne (İKÖ) üye dokuz ülkenin liderleri, Tahran ve Bağdat'ta, İran ile Irak arasında bir barış sağlamak için bir girişimde bulundular fakat girişim başarısızlıkla sonuçlandı.

Yılın en dikkat çeken olayları “*Mecnun Bataklıkları Saldırısı*” ve 28 Mart ‘*Tanker Savaşı*’ idi. Bu savaş sırasında aralarında İran, Suudi Arabistan ve Kuveyt bandıralı 44 tanker ya İran ve Irak'ın hava saldırıları ile vurulmuş ya da her iki ülkenin bıraktığı mayınlar sebebiyle hasar görmüştü. Mayıs ayında İran, Suudi Arabistan'a ve Kuveyt'e ait limanlara ve hava alanlarına saldırmaya başladı. Suudi Arabistan, doğrudan hava veya deniz yoluyla destek vermeyi reddederken; AWACS aracılığıyla ABD'ye istihbarat raporları vermeyi kabul etmişti²⁷⁹.

Diplomatik cephede ise Irak ile ABD arasında yeni gelişmeler başlamış, Irak tekrar terörizmi destekleyen ülkeler listesine eklenmişti. Irak ve ABD arasındaki ilişkilerin bozulmasına yol açan olaylardan biri Kürtler ve diğeri de İran destekli Şiiilerle ilgili iç karışıklıklar idi. Öte yandan ABD, Irak ile diplomatik ilişkilerini tamamen düzeltmeye yönelik bir adım da atmıştı. Başkan Reagan tarafından Irak ile istihbarat paylaşımını artırmak amacıyla gizli bir belge yayınlanmıştı. Ancak aşağı yukarı aynı zamanda düzenlenen daha gizli bir başka belgeye göre ise, ABD İran'la da istihbarat paylaşmaya ve İran'a da silah satmaya başlamıştı. Yani ABD hem Irak hem de İran'la gizli ilişkilerini sürdüren bir bağ kurmuştu. Böylece Reagan yönetiminin resmi bir ağzından gelen ‘*iki tarafın da zaferinden kaçındık*’ ifadesi ve Henry Kissenger'in daha az diplomatik olan ‘*çok fena ikisi de kaybedemez*’ şeklindeki ifadesi ispatlanmış oluyordu.

Savaşın ilk yıllarında İran çok büyük can kaybı veriyse de Saddam bir türlü istediği başarıya ulaşamadı. 1984-1985 döneminde savaş belli bir dengede seyretmekteydi. 1984 yılı, ikinci büyük İran saldırısıyla sona erdi. Yıl boyunca gerçekleşen önemli bir başka büyük

²⁷⁸ Milliyet, 29 Ekim 1981, s. 11

²⁷⁹ Amirahmadi, Hooshang (1994). “*Iran and the Persian Gulf: Strategic Issue and Outlook*”, Islam, Iran and World Stability, Editor: Hamid Zangeneh, St. Martin's Press, s. 103.

gelişme de, İsrail'in *Osirak* nükleer reaktörünün İran tarafından bombalanması oldu. Fakat bombalama kesinlikle sınırın diğer tarafında yer alan başka gelişme kadar etkili olmamıştır. Bu gelişme Sovyet ordusunun Afganistan'a girmesiydi²⁸⁰. Irak için 1986 yılı zorlu olmuştu. İran'ın Basra'ya yaptığı saldırı 7 ay süren muharebelerle engellenebildi. Şayet, İran'ın saldırısı başarıya ulaşıyorsa, Irak Körfeze hâkim olmak amacıyla başlattığı İran-İrak Savaşı'nı denize açılan tek kapısını da kaybederek bitirebilirdi.

1985 senesi Mart ayı boyunca dünya, İran'ın düzenlediği yeni bir saldırıya şahit oldu. Kayıplar yine oldukça yüksekti. 1985 Mayıs'ında 'şehir savaşları' her iki tarafın da ağır bombardıman ateşiyle başlamıştı. Haziran ayında savaş yönünü büyük saldırılardan ziyade "vur – kaç taktiklerine" çevirdi. Diplomatik alanda sular İran'dan yana akıyordu. Aynı zamanda dışişleri bakanı olan Suudi Prensi Faysal, İran'daki "devrimden" sonra ilk kez Tahran'ı ziyaret etti. Riyad, savaşın tüm masrafını karşılamak için büyük harcamalar yapıyordu ve savaşın iki taraf arasında bir takım ayarlamalar yapma ihtiyacı açık bir şekilde belirmişti. Bu arada devreye "İran – Contra Skandalı"nda²⁸¹ başrolü oynayan Albay Oliver North girmiş ve İran'lı arabuluculara, ABD'nin Saddam Hüseyin'i devirmek için İran'ı desteklemeye gönüllü olduğu mesajını iletmişti²⁸².

Bu sırada Mayıs 1986'da ilk İran saldırısıyla başlayıp Haziran ayına kadar süren savaş dehşetli boyutlara ulaşmıştır. İran'ın ilk saldırısına Irak, Tahran yakınlarındaki rafinerilere, bir uydu istasyonuna ve Arak şehrine saldırarak cevap vermişti. Savaşın bu şekilde gelişimi üzerine İran, Irak'ı açıkça destekleyen bütün körfez ülkelerine karşı saldırı düzenleme tehdidinde bulunmuştu. Nitekim Kasım ayında Umman, İran ordusu tarafından vurulmanın eşiğine kadar gelmişti.

2 Ağustos'ta Saddam, Bağdat yakınlarında İran saldırılarının hedefi olmuş bir rafineriden gönderdiği açık bir mektup aracılığıyla barış önerisinde bulundu. İran'ın ret cevabı üzerine, Sirri adalarında İran'ın ihraç mallarını taşıyan gemilere yapılan Irak baskını ile karşılık verdi. Kasım ayında da İran – Contra Skandalı patlak verdi. Irak savaştığı İran'a

²⁸⁰ Akad, 20. Yüzyıl, 598.

²⁸¹ Norton, A People, 587-588.

²⁸² Ünlü Amerikan Deniz Piyadelerinden olan Albay Oliver North 1980'lerin sonunda ortaya çıkan İran – Contra politik skandalındaki rolü nedeniyle 1980'lerin sonunda hem ABD'de hem de Ortadoğu'da büyük bir ilgi odağıydı. O dönemde Amerikan Ulusal Güvenlik Konseyi olarak İran'a silah satışı işini Lübnan'daki ABD rehinelere serbest bırakılması için yönetmiştir. Planının ikinci kısmında Nikaragua'daki isyancı Contra gerillalarına da silah satmayı başaran North hakkında açılmış onlarca davadan sadece üçünden hüküm giyse de hakkında alınmış bulunan dokunulmazlık kararı yüzünden bu suçların hiç birinden ceza almadı. - http://en.wikipedia.org/wiki/Oliver_North, (27.04.2010).

Ulusal güvenlik Konseyi'nden aldığı yetki ile Oliver North tarafından silah ve füze pazarlanması skandalına rağmen ilginç bir şekilde ABD ile süren ilişkilerini bozmamıştı. Başkan Reagan'ın Amerikan kamuoyunda Irak tarafından yönetilmeyen bir sorgulamaya tabi tutulmuştu²⁸³.

Öte yandan, ne zaman savaşı kaybedecek gibi olduğu zaman; ABD, Irak'a yaptığı yardımı arttırıyordu. Skandal patlak verene kadar ABD İran'a da ağırlıklı olarak silah ihraç ediliyordu. Savaşın son iki yılından itibaren ABD'de arabuluculardan teşekkül etmiş özel bir grup Humeyni'ye yoğun bir şekilde yardımı sağlamaktaydı²⁸⁴.

Tüm zorluk ve maliyetlerin üstesinden gelerek ve her ne olursa olsun savaş sürmeliydi. Uydudan alınan istihbaratlar İran'ın Umm Rasa'ya saldıracağını gösteriyordu ve Irak yılbaşından kısa bir süre önce uyarılmıştı. Saldırıyı karşılamaya hazırlanan Irak, güçlü bir savunma oluşturdu ve çatışma 32.344 İranlı kayba karşılık 150 Iraklı'nın ölümüyle sonuçlandı. Irak, Sovyet ve Çin yapımı silahları, ABD can yelekleri ve İngiliz balık adam dalgıç takımlarıyla, İran saldırısını savuşturan 600 deniz komandosunu dünya basınına göstermenin fırsatını bulmuştu²⁸⁵.

9 Ocak 1987'de İran birlikleri Basra'ya doğru ilerlemeye başladı. Altı kilometre ilerlediklerinde, Basra çevresinde konuşlanabilecek duruma geldiler. Dört Irak savunma hattı içinde yedi hafta süren çatışma, İran'a 10.000 civarında kayıp ve 20.000 yaralıya mal olmuştu. Irak ancak Nisan ayında ve topçu ateşi yanında kimyasal silah kullanarak Basra'daki İran hücumunu geri püskürtebilmişti. Iraklı bir savaş esiri, Irak Nasiriye Hava Üssü'nde, Fransız ve Hint teknisyenlerin çalıştığını itiraf etti. İç kesimlerdeki savaşlar yerini füze – roket saldırılarına ve ağır bombardımanlara bırakırken Temmuz'dan, Ağustos sonuna kadar savaşın büyük bir kısmı Basra Körfezi'nde gerçekleşmişti²⁸⁶.

Kuveyt tankerlerini korumaya almayı, ilk olarak SSCB teklif etmiş olmasına rağmen, fizikî müdahaleye karar veren ABD Kuveyt petrol tankerlerine ABD bayrakları çekerek onları koruma altına almıştı. Basra Körfezi boyunca, Irak petrolü de nakledilerek Irak'a bir nevi savaş yardımı yapılmış oluyordu. ABD bayrakları Irak tankerlerini korurken, Irak'ın jetleri de İran tankerlerine saldırıda bulunuyorlardı. Bu arada ABD, İran devriye gemilerini batırdı ve

²⁸³ Norton, A People, 595-596.

²⁸⁴ Bakhsh, Shaul (1990). "Iran's Relations With Israel, Syria & Lebanon", Iran at the Crossroads: Global Relations in a Turbulent Decade, Editor: Miron Rezun, Westview Press, Oxford & San Fransisco, 25.

²⁸⁵ Bakhsh, Iran's, 26.

²⁸⁶ İzzeti, İzzetullah (2005). *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Çeviren: Hakkı Uygur, Küre Yayınları, 92-93.

İran petrol platformlarına zarar verdi. Kuveyt, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri ABD'nin yüksek maliyetli operasyonlarına isteksizdiler. Amerikan Deniz Kuvvetleri ve Amerikan Deniz Piyadeleri için deniz üslerinin kullanımı konusunda da bir türlü fikir birliğine varamamışlardı²⁸⁷.

İran'ın artık savaştaki gücü olmadığından ve SSCB de bölgeye müdahale edemeyecek kadar zayıf olduğundan, yazılacak senaryo önemliydi. Savaş boyunca ABD'nin bu tip gizli entrikalar içinde olduğu Irak hükümeti tarafından da bilinmekteydi. Nitekim Irak Başkan Yardımcısı Taha Yasin Ramazan tarafından 11 Nisan 1987'de henüz savaşın seyri Irak lehine iken, yapılan bir görüşme sırasında bu açıkça ifade edilmiştir. Bir önceki yılın Kasım ayında Lübnan'da tirajı yüksek olmayan bir gazetede yazılan ABD – İran işbirliğine dair haberi Taha Yasin Ramazan küçümser bir tavırla şu şekilde yorumlamaktaydı.

“Üç taraf arasında bir işbirliği vardı; İsrail, ABD ve İran. Bu işbirliği istihbaratı, iletişimi, silahlanmayı ve bu silahlanmanın niteliğini kapsıyordu... ABD'den gelen istihbarat bilgileri, İran silahlı birliklerinin güçsüzlüğünü gizlemeye çalışmıştı. Aynı zamanda, ABD, gerçekte iki taneyken²⁸⁸, savaşa yönelik tek bir politikası olduğunu söyleyerek bizi kandırdı...

Bütün bunlar tarafımızdan, İran'a Irak'ın bir bölümünü işgal etmesi için imkân verecek komplonun bir parçası olarak yorumlanabilir... Komplonun 24 Aralık 1986'da başladı. İki ay boyunca İran tek bir amaca ulaşmak istedi: Irak'ın bir kısmını işgal etmek ve Irak'ı yok etmek. Fakat sonuç (kendi aleyhine) büyük kayıplar ve bu komplonun hedefine ulaşamaması oldu. Tabii ki onlar da...

Hem hava kuvvetlerimize ve hem de zırhlı birliklerimize bir takım zararlar verdiler. Bu, bizim yapabileceklerimizi ve Irak silahlı kuvvetlerinin bu komployla yüzleşmesini elbette engelleyemedi ve Irak Silahlı kuvvetlerinin komploya cesaretle karşılık verememesini sağlamadı ve İran saldırganlığı körüklendi”²⁸⁹.

Ramazan'ın ifadeleri, birçok konuda gerçeği yansıtmaktaydı. ABD dünyanın geri kalanının bu ülkeyle ticaret yapmasını ateşkes anlaşmaları ve silah ambargoları ile engellemeye çalışırken, İran – Contra skandalındaki gibi İran'a el altından yardım etmekten

²⁸⁷ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 1277.

²⁸⁸ Burada Taha Yasin Ramazan “İki tane plan” diyerek ABD'nin görünen ve görünmeyen planlarını kastetmekteydi.

²⁸⁹ Cooley, America's Long War, 141.

de geri durmamıştı. ABD büyük resmin küçük bir yansımasını göstererek Irak'a istihbarat sağlıyordu. Gerçekte, 1986 Şubat'ı boyunca İran'a Fao Yarımadası'nı ele geçirmesinde kullanılan, Irak'a ait fotoğraflar ve istihbarat sağlandı.

“Fao savaşlarından iki ay evvel, İran ordusunun sayıca artmasının Fao için değil, Dicle'nin Doğusundaki bölge için olduğu yönünde bazı bilgiler vardı... Bu bilginin doğru olduğu kanaati hâkimdi çünkü bu, bir Amerikan kaynağından geliyordu. Fakat bu olay gerçekleştiği zaman gerçekten de İran saldırısı Fao karşısındaydı”²⁹⁰.

ABD bu “sahte” bilginin ellerindeki tek bilgi olduğu konusunda ısrarlıydı. Ramazan aynı röportajında şöyle sormaya devam ediyordu:

“Şu anda soru şudur: Amerika için bu sahte bilgiyi ele vermek için teknik bir bilinçli süreç mi vardır? Tüm bunların yanında, gerçekte yaptıkları ile söylemleri arasındaki çelişkiyle birlikte Amerika'nın savaşa yaklaşımı konusunda açıkça söylenenler...

Ve İran'a silah akışı gibi ABD tarafından yapılanlar bizi bize verilmiş olan bilgiyi, (izlediği) politikayı sorgulamak kadar bunların arkasındaki amacı da sorgulamaya itiyor. İran'ın başlı başına tam bir terörist ülke olduğu bütün dünyaca biliniyor.

Reagan bizzat terörizme karşı olduğunu iddia ediyor. Peki, İran'a silah satışının bir anlamı yok mu?... Bu terörizmi daha da desteklemek anlamına gelmiyor mu?”²⁹¹

Ramazan'ın soruları 90'larda başlayıp tarihin içeriğinde cevaplanmış gibi görünüyor. Irak, ABD'nin gerçek amacını göremediği gibi; ABD, İsrail ve İran komplosu karşında kazanabilme ihtimali çok da kolay değildi. ABD'nin asıl amacı, savaşı bir denge durumunda tutmaktı. Savaş ne kadar uzun sürerse ABD'nin Körfez ülkeleri ve en nihayetinde OPEC'in üzerindeki etkisi o kadar fazla olabilirdi.

²⁹⁰ Cooley, America's Long War, 142.

²⁹¹ Cooley, America's Long War, 143.

Dönemin bir başka önemli olayı da ABD cephesinde General Norman Schwarzkopf'un CENTCOM'un başına getirilmesiydi. Böylece ABD, 40 yıldır tasarlamış olduğu Basra Körfezi'ndeki ve de Ortadoğu'daki kalıcı varlığını oluşturmak için en önemli adımını atmış oluyordu. 1987 yılı içinde gerçekleşen olaylar, İran – Irak cephesiyle sınırlı kalmayacaktı. Hac sırasında, 31 Temmuz günü İranlılar tarafından resmi izinler alınarak düzenlenen bir gösteride Suudi güvenlik güçleriyle yaşanan bir çatışma sonucunda Suudi verilerine göre, 275'i İranlı olmak üzere, toplam 402 hacı hayatını kaybetmişti. Ölümünün çoğu, kalabalıktaki panik dalgası sırasında ezilme ve vurulmalarla gerçekleşmişti²⁹².

1988'de İran, Amerikan yardımından yoksun; bitmekte ve çözülmekte olan SSCB'den bile yardım alamayacak duruma gelmişti. Asker, personel, istihbarat ve askeri destek bakımından Irak karşısında oldukça zora düşmüştü. ABD, Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün, Batı Almanya, İngiltere ve Fransa'ya yüklü silah ve kredi borç yükü altında kalmıştı. Bu durumda İran, Temmuz ayında ateşkesi kabul etmek zorunda kaldı.

16 Mart'ta Halepçe'de Irak tarafından gerçekleştirilen sivillere yönelik saldırıya bakılacak olursa, ateşkes çok gecikmişti. Irak birlikleri şehirden çekildikten ve İran Halepçe'nin hâkimiyetini ele geçirdikten sonra, şehirde kimyasal silah kullanmaktan kaçınmadı. Kürt mülteciler, Türkiye sınırına akın ettiler²⁹³. ABD ve Batı Avrupa, Irak'ın kimyasal silah kullandığını kabul etmek zorunda kaldıysa da, bunun karşısında da hiçbir şey yapmadı. Böylece savaş, 8 Ağustos 1988 tarihinde sona ermiş oldu.

Yine de, savaşın ani bir şekilde bitişi ABD'yi memnun etmemişti. 1980'lerin sonunda CENTCOM, Körfez ülkelerine giriş yapmıştı ve çıkmak için de acelesi yoktu. Bunun üzerine ABD tarafından bölgedeki muhtemel bir Irak – ABD savaşının sonuçları üzerinde düşünülmeye başlandı. Bu nedenle İran – Irak savaşı sırasında Saddam Hüseyin rejimi, ABD ve müttefikleri tarafından İran'ın oluşturduğu tehdide karşı ekonomik, askeri ve diplomatik yönlerden desteklenmişti.

İran – Irak Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte ABD, Saddam Hüseyin'e karşı onu tahrik edici bir propaganda başlatmıştı. 8 Eylül 1988 tarihinde Washington, Irak'ın Kuzey Irak'ta Kürtlere karşı zehirli gaz kullandığını duyurdu. Gerçi Kürtler, BM merkezinde açlık grevi yapmış ve olayın BM tarafından tanınması için oldukça büyük bir gayret sarf etmişlerdi.

²⁹² Kibaroglu, Mustafa (1999, Sonbahar). "İran Nükleer Güç mü Olmak İstiyor?", Avrasya Dosyası, Cilt:5, Sayı:3, ASAM Yayınları, Ankara, 399.

²⁹³ Arı, Geçmişten, 599-600.

Ancak onların bu gayretleri ve ABD'nin bu açıklaması altı ay öncesine kadar medya tarafından görmezden gelinmişti²⁹⁴.

İran – Irak Savaşı'nın en önemli sonuçlarının bir tanesi, her iki ülkenin de iflasın eşiğine gelmesi ve petrol üretim altyapılarının tamamıyla tahrip olmasıdır. Bu nedenle her iki ülke de savaştan sonra petrol üretimini yabancı sermayeye açmak zorunda kalmıştır. (1972 yılında Irak petroleri, İran petroleri de 1979 yılında devletleştirilmiştir.) Savaştan sonra, Japon petrol şirketleri her iki ülkede de anlaşmalar yapmışlardı. Bu arada İran ve Irak petrolerinin pazar dışı kalması petrol fiyatlarını yükseltmiş bunun sonucu olarak da ABD'li petrol şirketlerinin kârlarını arttırmıştır.

3.2.3. Körfez Savaşı: “Çöl Fırtınası Operasyonu”

Birçok kimse tarafından bu tarihin aynı zamanda Körfez Krizi'nin başlangıcını işaret ettiğinin farkına varılamamıştı. Savaşın başlangıcında Irak'ın 30 milyarlık dolarlık rezervi vardı. 8 yıl sonra, ülkenin borçları 100 milyar dolara ulaşıyordu. Saddam Hüseyin 8 yıl boyunca “*Arap kardeşlerini Pers (Fars) tehdidinde karşı koruyan gerçek bir kalkan*”²⁹⁵ olduğunu ve bunların “en zenginlerinden Suudi Arabistan'dan, Arap Emirliklerinden ve Kuveyt'ten, bütün borçlarının ödenmesinde yardım etmeleri gerektiğini sürekli yineliyordu.

İran – Irak Savaşı'nın bitiminden bir gün sonra, Kuveyt, OPEC bünyesinde imzalanmış olan anlaşmaları çiğneyerek, petrol üretimini özellikle de ezelden beri Irak'ın talepleri bulunan ve tartışmalara konu olan sınır bölgesinde yer alan Ramallah kuyularını daha çok işletme kararı aldı²⁹⁶.

Saddam Hüseyin'in 2 Nisan 1990'daki bir konuşmasından alıntılanarak Irak'ın kimyasal silahlarının İsrail'in yarısını yok edebileceği demeci yayınlanmış ve böylece Saddam Hüseyin'in kendi ağzından Irak hakkında ortaya konan iddialar güya ispatlanmıştı. Aynı konuşmada bölgeyi kimyasal silahlar ile tanıştıran ülkenin İsrail olduğu ve İsrail sayesinde Ortadoğu'da nükleer, kimyasal ve biyolojik silahların serbest olduğu bir bölge olduğu gerçeği, Washington tarafından önemsenmeyen iki noktaydı²⁹⁷.

²⁹⁴ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 890.

²⁹⁵ Salinger, Pierre; Laurent, Eric (1991). *Körfez Savaşı Gizli Dosya*, E Yayınları, İstanbul, 9.

²⁹⁶ Arı, Yükselen, 43.

²⁹⁷ Arı, Irak, 424-425.

11 Nisan 1990'da İngiliz ajanlar tarafından çelikten sekiz petrol borusu ele geçirildi. Bu ajanlar tarafından bahsedilen petrol borularının Irak'ın üretmeyi tasarladığı “*süper silahın*” bir parçası olduğunu iddia edildi. Bu itham asla kanıtlanamadı. Belki de asla kanıtlanamayacaktı. Ama her zamanki gibi kanıtlanmak zorunda da değildi. Malzemeler açıkça çift yönlü kullanımı olan ürünlerdi ve söylenen amaçlar için de kullanılabilirdi. Bununla birlikte *Batı'nın* son beş yıldır Irak'a bu malları tedarik ettiği ve hatta satıyor olduğu gerçeği hiçbir yerde belirtilmiyordu. Bu yoğun kampanya altında, Arap Birliği, “*Irak'a karşı haksız, düşmanca ve yanlı medya kampanyası*” yapılması hakkında resmi bir bildiri yayınladı²⁹⁸.

Bu arada, Irak ekonomisini daha da kötüleştirme mücadelesinde Kuveyt'e yardımcı olmak için de ikinci bir kampanya başlatıldı. Bu kampanyaya göre sonraki iki yıl, Batı ile Irak arasındaki bilimsel, mühendislik ve gıda ile ilgili yüzlerce sözleşme iptal edildi. Bağdat'a gönderilen çelişkili sinyaller bu senaryonun en yüksek seviyeye ulaşmasını sağlamıştı. Bununla birlikte ABD yapılan tüm anti-propagandaya, iptal edilen sözleşmelere ve değişen 1002-90 Planı'na rağmen Irak ile yine de iyi ilişkiler içinde olacağını duyurdu²⁹⁹.

ABD daha önce İngilizler tarafından uygulanmaya çalışılmış bir planı hayata geçirmeye çalışıyordu. Plan çok basitti: Eski Osmanlı topraklarının içinde yer alan coğrafyada birbirleriyle gerginlik yaşayan devletlerarasında daha fazla çatışma çıkararak yeni sınırlar oluşturmaktı. İngiltere böylelikle ihtiyaç duyulduğu an, gelecekteki çıkarlar için bölgeye müdahale edilebilecekti. Irak – Kuveyt sınırı bu niyetlerle çizilmişti. Bu gerçeğe şu şekilde dikkat çekilmektedir:

“Harita abartmasız bir şekilde cetvelle çizilmiş gibiydi, ama süreçte İngiliz yetkililer bazı ince detayları kurnazca belirlediler. Örneğin, Irak - Kuveyt sınırı... Irak büyük bir alana sahip olsa da, yetkililer denize bir liman bile vermediler ve Kuveyt'i bir “tampon devlet” olarak kurdular”³⁰⁰.

Deniz limanı detayına özellikle dikkat edilmiş olsa da, İngilizler – isteyerek veya şans eseri, çünkü bu konuda bir kaynak yoktur – zaman içinde sınır anlaşmazlıklarına sebep olan

²⁹⁸ Arı, Irak, 425-426.

²⁹⁹ Arı, Irak, 439.

³⁰⁰ Bozgeyik, Burhan (1991). *Körfez Savaşının Perde Arkası: Ortadoğu Üzerine Oynanan Oyunlar*, Yeni Asya Yayıncılık, İstanbul, s. 18-19.

zengin petrol yataklarını da Kuveyt'e bırakmıştır. ABD, Ortadoğu özel projesini uygulamak için Kuveyt'e döndüğünde bu durumu da planları içine alarak hareket etmiştir.

26 Temmuz'da otuz binden fazla Iraklı Kuveyt sınırına birikmişti. 27'sinde CIA, Beyaz Saray'a uydudan çekilmiş ve gitgide artan yığın halinde insan malzeme yoğunluğunu gösteren fotoğraflar ilettiler. Washington Kuveyt'i, Mısır'ı ve Suudi Arabistan'ı uyardı. Ancak Arap yöneticiler Amerikalı yetkililere verdikleri yanıtlarda, bir işgal varsayımını kenara iterek, Körfezde yer alan iki Kuveyt adasının ve tartışmalı bir petrol alanının ele geçirilmesine yönelik bir "Irak Şantajı"ndan söz ettiler. Dışişleri Bakanlığı ve Beyaz Saray Ulusal Güvenlik Konseyi bu çözümlmeyi paylaştılar³⁰¹.

Kuveyt, ABD'nin kendisine vermiş olduğu güvenceler ve OPEC üyesi Arap ülkelerinin – özellikle Suudi Arabistan'ın Irak'a karşı – tutumundan da cesaret alarak, İran – Irak Savaşı'nın sona ermesinden beri bir kriz çıkmasını arzu ediyordu. Irak 1988'den beri, Suudi Arabistan ve Kuveyt'ten, OPEC nezdinde girişimde bulunarak petrol üretiminin azaltılması suretiyle, petrol fiyatlarının arttırılmasını sağlamalarını talep ediyordu. Böylece 7 milyar dolarlık bir meblağ tutan borcunu ödeyebilecek bir kaynağa ulaşmayı hedeflemekteydi. OPEC sonunda Saddam Hüseyin'in istekleri doğrultusunda üretimi azaltma tercihine yönelmişse de, Kuveyt'in üretimi yüksek tutmaya devam etmesi fiyatları düşürdü. Saddam Hüseyin çaresizce köşeye sıkıştırılmış ve bundan dolayı çok sinirlenmişti³⁰².

Kuveyt'in yaklaşık yarım milyonluk nüfusuna karşın, Irak on sekiz milyon nüfusa sahipti. Kuveyt'in toplam 100 milyar Amerikan doları yurtdışı yatırımı bulunuyordu. Hâlbuki Irak sekiz yıl süren savaş süresince fakirleşmişti. Saddam Hüseyin, petrol fiyatlarındaki 1 dolarlık düşüşün kendisine 1 milyar Amerikan dolarına mal olacağını Kuveyt Emir'ine ısrarlı bir şekilde bildirmiş ama Emir asla geri adım atmamıştı³⁰³.

Kuveyt Emir'inin, Ortadoğu'daki durum ne olursa olsun Kuveyt'in Irak saldırısına uğramayacağını veya belki İngiltere (daha önce olduğu gibi) veya Amerika'nın soruna müdahalesinin saldırıyı daha başlamadan bitireceğini düşünmüş olduğuna dair belirtiler vardı. Bu noktada Suudi'lerin, Saddam'ın Kuveyt'i suçlamasına karşı iki ülkenin (hem Kuveyt'in hem de Suudi Arabistan'ın) de Irak'ın mukavemet edemeyeceği müttefikleri olduğunu açıkça

³⁰¹ Salinger; Laurent, Gizli Dosya, 62.

³⁰² Ayhan, Veysel (2005). "Petrol ve Güvenlik: Orta Doğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası", Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa, s. 169.

³⁰³ Arı, Irak, 439.

beyan ederek komşu olan Kuveyt'i desteklediğinin altını çizmek gerekir. Suudi Arabistan ve Kuveyt'in anlamadığı şey, Amerikan müdahalesi ile ilgili yaptıkları analizlerin veya kendilerine sunulan bilgilerin başından beri yanlış olabileceği idi³⁰⁴.

Bush, ABD'nin bölgesel çatışma merkezi olan Basra Körfezi'nde geçici olarak değil daimi olarak kalmasını istiyordu. Bu da küçük çatışmalardan öte daha büyük savaşları gerekli kılıyordu. Bazı değerlendirmeler de Bush'un, Saddam'ın tekrarlanan tehditlerinin gerçekleşeceğine inanmadığı iddia edilmektedir. Ancak bazı yorumlarda Bush yönetiminin, Mısır'ın görüşü olan Irak ve Kuveyt arasındaki küçük krizin, geçici bir yaz fırtınası olacağı değerlendirmesinin etkisi altında olduğu şeklinde bilinmesini istediği açıkça belirtilmiştir³⁰⁵.

Uzmanlar tarafından Ortadoğu'daki sıcak savaşın aslında neden ABD'nin birinci önceliği haline getirildiğine dair birçok sebep öne sürülmüştür³⁰⁶. Bunlar;

1. Kongre'nin askeri bütçede 10 milyar dolarlık bir kesintiye gidip, bütçeyi 300 milyar dolardan 290 milyar dolara indirmesidir. Nitekim Pentagon'un *Çöl Fırtınası Operasyonu*'nu "*Bütçe Fırtınası Operasyonu*" olarak adlandırması bu teoriyi destekler gibidir.
2. Bush'un ulusal saygınlığını da sarsabilecek derecede bir dava olarak o sırada Bush'un oğluna yönelen yargı baskısının atlatılması.
3. Vietnam Savaşı'ndan sonra kendi ülke ordusuna yönelik Amerikan halkının güvenini tekrar canlandırma isteği.
4. Temel olarak ABD'nin OPEC içindeki Arap ülkelerine kendi çıkarlarını kabul ettirmesi, Ortadoğu'da varlığını devamlı haline getirmesi ve bütün bunlar için stratejik önemdeki bölgeyi kontrol altına alma ihtiyacı duyduğu için savaş başlamıştır.

Suudi ve Kuveyt liderlerinin katı tutumlarının ve de sert duruşlarının aksine Filistin lideri Arafat ve Ürdün Kralı Hüseyin yaklaşmakta olan krizi engellemeye çalıştılar. 28 Temmuz'da FKÖ lideri Yaser Arafat ve Ürdün Kralı Hüseyin, Irak Devlet Başkanı Saddam Hüseyin'i askeri bir saldırıdan vazgeçmesi için ikna etmeye çalıştılar. Saddam Hüseyin onları Kuveyt Emir'ine yönlendirdi. Yapılan görüşmelerde Kuveyt Başbakanı da Emir de bu husustaki rica ve isteklerini reddettiler ve Cidde Konferansı'nın durumu çözmek için iyi bir

³⁰⁴ Arı, Yükselen 558.

³⁰⁵ Arı, Yükselen 559-560.

³⁰⁶ Öztürk, a.g.e., s. 2.

zemin olabileceğini Yaser Arafat ve Saddam Hüseyin'e bildirildi. Öte yandan hem Emir hem de bu hareketten dolayı kendisini aşağılanmış hisseden Saddam Hüseyin Cidde'deki konferansa katılmadılar.

Konferansta Irak, Kuveyt'ten karşılıksız olarak 10 milyar dolarlık bir “*hediye*” istedi. Durumu daha ciddiye alan Kuveyt Başbakanı Irak'a 9 milyar dolar önerdi. Ancak bu teklif, Saddam'ın 10 milyar dolardan daha azını kabul etmeyeceği gerekçesiyle konferansta reddedildi. Suudi Kralı aradaki 1 milyar doları bizzat kendisi ödemeyi önerse de, Kuveyt'in sınır anlaşmazlığının çözülmesi için baskı yaptığı Cidde Konferansı hiçbir çözüm ve karar olmadan sona erdi. Irak, Kuveyt'i işgal etme planına işte o gece başladı³⁰⁷.

Saddam Hüseyin liderliğindeki Irak'ın silahlı kuvvetleri 1 Ağustos 1990'da Kuveyt Krallığını, Kuveyt ülkesinin Osmanlı Devleti döneminde 1899 yılına kadar Basra eyaletine bağlı olduğu, Basra'nın da Irak'a ait olduğu gerekçesiyle işgal etmiştir³⁰⁸. Pek çok ülke Irak'a geri çekilmesi konusunda uyarıda bulunmuş, ancak Irak bunları dikkate almamıştır.

2 Ağustos 1990'da Irak, Kuveyt'i işgal ederek günümüze kadar devam eden bir kriz dönemini başlatmış oldu. İşgalin ardından Irak, 17 Ocak – 28 Şubat 1991 tarihleri arasında, ABD'nin öncülüğünde büyük ölçekli bir BM saldırısı ile karşılaşmış ve Irak ordusu bu saldırıda büyük zarar görmüştür. Irak'a askeri müdahaleden sonra BM tarafından ortaya konan yaptırımlar, Irak ekonomisini felç etmiştir. Binlerce Iraklı uzun süren yaptırımlar sürecinde hayatını kaybetmiştir³⁰⁹. En sonunda başkan Clinton Bağdat'ı defalarca bombalamıştır. Bombardımanın en şiddetlisi Başkan Clinton'ın azledilmek üzere Amerikan Senatosu tarafından mahkemeye verilmesi sırasında olmak üzere, BM kuvvetleri Bağdat'ı defalarca bombalamıştır³¹⁰. Bu bombardıman CNN tarafından canlı olarak verilmiş, Aralık bombardımanının canlı yayını sırasında “*Amerikan halkı için bir Noel ikramı*” ABD kamuoyuna sunulmuştur. Ortadoğu'da savaş sırasında yaşananlar, Amerikan iç politikasında kullanılmıştır.

³⁰⁷ Yavi, Ersal (2002). “*Küresel Güçlerin Petrole Erişiminde İsrail, Filistin, Kürt Açmazında Hedefteki Adam: Saddam*”, Yazıcı Yayınevi, İzmir, s.164.

³⁰⁸ Derek, Gregory (2004), *The Colonial Present*, Blackwell Publishing, Malden, s. 156.

³⁰⁹ Yavi, a.g.e., s. 165-167.

³¹⁰ Başkan Clinton Beyaz Saray'da Monica Lewinsky ile yaşadığı “*evlilik dışı ilişki*” nedeniyle Senato tarafından sigaya çekilmiş, önce reddettiği ilişkiyi Amerikan Senatosu'ndan ve de Amerikan halkından özür dileyerek itiraf etmiştir. Senato ve Amerikan kamuoyunun tepkisi yaşanan bu iğrençliğe karşı değil, bir Amerikan başkanının kendilerine nasıl yalan söyleyebildiğiydi...

Kuveyt'in işgalinden daha birkaç saat geçmeden Bush Irak'a karşı hızla harekete geçti. 3 Ağustos'ta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nden (BM GK) 660 sayılı karar çıkarıldı ve Kuveyt'in işgalinden dolayı Irak kınandı. 2 Ağustos sabahı Irak tarafında halk Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiğini ve bu işgalin geçici bir harekât olduğunu bildiren radyo haberleriyle güne uyanmıştı. Haberler, Emir'in anti-demokratik rejiminin yeni hükümeti seçip haksız varlık dağılımını ortadan kaldırdığında bu harekâtın sona ereceğini bildiriyordu. Irak'ın istediği kendilerini destekleyen ve Rammadi sınırındaki ihtilafı kaynakların kullanımına göz yuman bir kukla hükümet idi.

6 Ağustos'ta BM, Irak'a karşı ihracat ve ithalatı yasaklayan ve mal varlıklarının dondurulmasına yönelik uluslararası müeyyideler içeren 661 sayılı kararı aldı. Petrol satışı olmayan, petrolden olan tüm alacakları dondurulan ve gıda ihtiyacının % 70'ini ithal eden Irak'lılar açlığa terk edilmiş oldular. 7 Ağustos'ta, ABD delegasyonu Irak'ın Suudi sınırına hareket ettiğine dair sahte ve düzmece raporlarla Kral Fahd'ı sonunda ikna etmeyi başardılar ve bölgede olası bir müdahale ve asker sevkiyatı için kendi işini büyük ölçüde kolaylaştıracak olan Suudi Arabistan üslerini kullanmak için Kral'ın iznini almayı başardılar³¹¹.

Eylül 1990'da Ürdün Kralı Hüseyin'in Saddam Hüseyin'e bir mektupta ifade ettiği gibi:

“Büyük sanayi güçleri, Arap halklarının istekleri ve çıkarları pahasına bölgeyi kendi emelleri ve çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemek ve yeni bir uluslararası düzen kurmak için Körfez krizini bir altın fırsat olarak gördüler”³¹².

Saddam Hüseyin, Ürdün Kralı Hüseyin'in uyarılarını dikkate almamıştı. Bunun sebebi kendi insanına ve Arap ülkelerine karşı olan itibarını kaybetme telaşı veya ülkenin içinde olduğu ekonomik sefaletle ilgili endişelerden kaynaklanmış olabilir. Ne olursa olsun gerçek sebep bir şekilde ortaya çıkmış değildir.

Eylül 1990'da, Irak Dışişleri Bakanı Sa'dun Hammadi'nin Amerikan Dışişleri Bakanı George Schultz'la yaptığı borçlar toplantısından sadece iki saat önce, ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Charles Redman basın açıklamasında Iraklıların Kürtlere karşı kimyasal silahlar kullanmış olduğuna ABD'nin kani olduğunu açıkladı. Yapılan bu suçlamalardan habersiz olduğu için tam bir şok yaşayan Hammadi suçlamalara cevap veremediğinde

³¹¹ Yavi, a.g.e., s. 178-179.

³¹² Clark, a.g.e., s. 3.

kamuoyunda Irak'ın suçlu olduğu genel kanaati oluştu. Bu anti-propaganda iki yıl devam etmiş, 1990'ın ilk aylarında da Irak'ın kitle imha silahları adı altında kimyasal silahlar ürettiği iddiaları daha da yoğunlaşmıştır³¹³.

Kral Hüseyin ve Yaser Arafat'ın daha sonra yapacağı bütün çabalar ABD ve Irak arasında bir anlaşma sağlamaya yetmeyecekti. Bu arada, 8 Kasım'da Bush bölgede konuşlandığı asker sayısını iki katına çıkararak savunma pozisyonundan hücum pozisyonuna geçiyordu. 29 Kasım 1990'da BM'nin 678 sayılı kararı ile Irak'a karşı askeri müdahale izni çıkmış oldu. BM'den askeri müdahale için gerekli bu kararı çıkarmak için kapalı kapılar ardında büyük pazarlıklar yapılmıştı³¹⁴.

Malezya, Küba ve Yemen baskıyla karşılaşmıştı. Etiyopya ve Zaire'ye yardım paketleri, Çin'e 314 milyon dolarlık bir nakdi yardım, SSCB'ye de borç ve yardım paketi olarak toplam 4 milyar dolar önerilirken, Mısır'ın toplamda 14 milyar dolarına varan borcu siliniyordu. Bunların dışında başka küçük yardım ve iltimaslar da dağıtılıyordu. İsrail'e ise ABD ile eskinin Batı karşıtı Arap ülkeleri arasındaki ittifakın taraf olduğu bu savaştan uzak durması için 13 milyar dolar veriliyordu³¹⁵. Bu dönemde Irak'ta ise gıda eksikliğinin bir sonucu olarak düzensiz ve sağlıksız beslenme nedeniyle ölümler boy göstermeye başlamıştı³¹⁶.

Zaten Irak'ın ABD'nin dediğinin dışında yapabilecek başka bir şeyi de kalmadığı herkes tarafından bilinmekteydi. Buna rağmen, ateşkes anlaşmasından sadece iki gün sonra tümen büyüklüğündeki *24. Mekanize Piyade Birliği'nden* ateşkes sonrası girdikleri bir çatışmada hiçbir ABD'li asker kaybı verilmemişti. Üstelik bu olay sırasında da binlerce Iraklı askeri katletmekten de geri durmamıştı. Savaş Iraklıların kırılıp geçirildiği tam bir katliam olmuştu. Körfezdeki krizin en başından beri ABD, kendisi ve müttefik silahlı kuvvetler tarafından gerçekleştirilecek herhangi bir saldırıya, Irak'ın karşılık veremeyeceğini gayet iyi biliyordu³¹⁷.

Amerikan Savunma Bakanlığı tarafından hazırlanan bir istatistiğe göre savaşın maliyeti 61.1 milyar dolar olmuştur. Savaşın açıklanan sebebi Kuveyt'in, Irak'ın saldırısından kurtarılmasıdır. Ancak bu savaşı *Soğuk Savaş* sonrası dönemde Amerika'nın *Pax-*

³¹³ Yavi, a.g.e., s. 201.

³¹⁴ Ayhan, a.g.e., s. 172-173.

³¹⁵ Öztürk, a.g.e., s. 3.

³¹⁶ Yavi, a.g.e., s. 203.

³¹⁷ Yavi, a.g.e., s. 218, 234.

Amerikana 'yı oluşturmaya yönelik bir girişim olarak değerlendirenler de vardır. ABD bu savaşta, soğuk savaşta rastlanmayan orta yoğunlukta çatışma askeri stratejiyi (*mid-intensity conflict*) uygulamıştır³¹⁸.

BM, 15 Ocak 1991'de, Irak'ın geri çekilmesi konusunda ultimatom içeren bir karar almıştır. Ayrıca, ABD, 7 Ağustos 1990'da Suudi Arabistan'a askeri birlikler göndermiştir. 12 Ocak 1991'de ise ABD Kongresi, Başkan George Bush'un, Irak'a ABD kuvvetleri sevk etme planını onaylamıştır. Ardından, 430.000'i Amerikalı olmak üzere 28 koalisyon ülkesi kuvvetlerinden oluşan 700.000 kişilik askerî birlik Irak'a karşı koymuştur. Irak'ın müttefikleri sadece FKÖ ve Ürdün olmuştur³¹⁹.

17 Ocak 1991 tarihinde BM günde ortalama 2000 saldırı uçuşunun yapıldığı 42 gün süren ağır bombardıman saldırısını başlattı. Irak kuvvetlerine karşı saldırı 17 Ocak 1991'de başlamış ve Iraklılar Kuveyt'ten geri çekilmişlerdir. Saldırı sırasında müttefikler tarafından 200 kişi ölmüş ya da yaralanmış buna karşılık 100,000 den fazla Iraklı yaşamını yitirmiştir. Bunlar arasında siviller de azımsanmayacak sayıda³²⁰.

21 Şubat'ta SSCB Irak'ın Kuveyt'ten tamamıyla ve şartsız olarak çekilmeyi kabul ettiğini ilân etti³²¹. ABD bu öneriyi reddetti ve Irak'a Kuveyt'i 23 Şubat'ta terk etmesi için kesin bir uyarı niteliğini taşıyan sert bir ultimatom verdi. Ertesi gün kara saldırısı başladı ve 26 Şubat'ta da Türkiye'deki *İncirlik Amerikan Askeri Üssü*'nden kalkan uçakların yapmış olduğu saldırı gerçekleştirildi³²². Irak Kuveyt'ten çekilirken hava saldırısına maruz kaldı. Daha sonra "*Türkiye Ateşi*" diye de anılan bu saldırı sırasında, ellerinde beyaz bayrak taşıyan çok sayıda silahsız ve yaralı asker katledildi. 17 Ocak'ta ABD önderliğindeki müttefiklerin Çöl Fırtınası Operasyonu (hava harekâtı) ve 24 Şubat'tan sonra da kara harekâtı sonucu yenik düşen Irak, BM Güvenlik Konseyi'nin 12 kararını da kabul etmek durumunda kalmıştır. 28 Şubat'ta Irak ve ABD ateşkeste anlaştılar. Arabuluculuk girişimlerinin başarısızlığı, Irak'ın bu savaşta hataları ve bütün bu gelişmelerin Türkiye -ABD ilişkilerine yansımaları belirleyici faktörler olmuştur.

³¹⁸Kalkan, Yılmaz (1991). "*Bir Ortadoğu Gerçeği Irak ve Saddam Hüseyin*", Beyan Yayınları, İstanbul, s. 98 ve T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi: <http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/ha/ha02htm/01.htm#7> (8.04.2008).

³¹⁹ Laurent, Eric (1991). *Çöl Fırtınası: Beyaz Saray'ın Savaş Sırları, Körfez Savaşı:2*, Çeviren: Erden Akbulut, E Yayınları, İstanbul, s. 138, 140.

³²⁰ Yavi, a.g.e., s. 220.

³²¹ Laurent, a.g.e., s. 240-241.

³²² Laurent, a.g.e., s. 254-255.

Bush, yaklaşık 100 saatlik kara harekâtından sonra Saddam'ı dize getirdikten sonra, bununla yetinmeyip Irak'ı, kımıldayamayacak hale gelinceye kadar ezmeye kararlı olduğunun en belirgin işareti olarak, savaş sonrası Irak'ı tam ve sıkı bir denetim altında tutan, Güvenlik Konseyi'nin 3 Nisan 1991 tarihli ve **687** sayılı kararıdır. Bundan sonra Irak hakkında alınacak bütün Güvenlik Konseyi kararlarının adeta anayasası niteliğindeki bu karar en uzun metinli karardır³²³.

Irak'la ateşkesin nihai koşullarını belirten ve BM Güvenlik Konseyi'nin 2981. oturumunda alınan **687** sayılı kararda özetle şunlara yer verilmiştir:

“Irak'ın, Kuveyt'in toprak bütünlüğü ve bağımsızlığı ile 4 Ekim 1963 tarihli anlaşmada ve 21 Temmuz 1932 tarihli mektupta belirtilen sınırları kabul etmesi ve saygı göstermesinin yanı sıra, Irak'ın tüm nükleer, biyolojik ve kimyasal silahlardan arındırılması ve elindeki menzili 150 km'yi geçen balistik füzelerin imha edilmesi ve bunun denetlenmesi amacıyla Uluslararası Atom Enerjisi Ajansı'nun (IAEA), BM tarafından oluşturulacak bir özel komisyon (UNSCOM) ile birlikte çalışması öngörülmüştü. Ayrıca, Irak'ın gereksinimi olan zorunlu gıda ve ilaç için yapacağı harcamaların ve alımların yine oluşturulacak özel bir komisyon tarafından denetlenecektir. Irak'ın BM tarafından alınan kararların koşullarını yerine getirdiğine karar verilinceye kadar ambargonun devam etmesi ve son olarak; Irak'ın zorunlu alımlarını karşılamak için yapacağı petrol ihracatına BM karar verecek ve bunların bir kısmı Irak'ta görev yapan BM görevlilerine, bir kısmı ise Irak'ın ödemesi gereken savaş tazminatlarının karşılanması için harcanacağı belirtilmişti³²⁴.”

BM müdahalesi sonunda Irak'ın nükleer ve kimyasal tesisleri yok edilmiş, askeri gücü sıfırlanmış (savaş öncesi dünyada 4. savaş makinesi olarak tanımlanmaktaydı), ekonomik gücü derin bir yara almıştı. Irak'a 200 milyar dolar, Kuveyt'e 100 milyar dolar, koalisyon güçlerine 75 milyar (bunun 50-55 milyarı müttefiklerce karşılanmıştı) dolarlık zarar verdiği tahmin edilmekteydi³²⁵.

1979 - 1988 yılları arasında devam eden İran – Irak Savaşı ve 1990 – 1991 yılları arasında devam eden Körfez Savaşı'nın ABD açısından neticeleri şöyle özetlenebilir:

³²³ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 886.

³²⁴ Arı, Geçmişten, 580.

³²⁵ Arı, Geçmişten, 580-581.

1. ABD Ortadoğu'daki en güçlü “*düşmanını*” bertaraf etmişti. Bunu yaparken de savaşın maliyetinin önemli bir kısmını Suudi Arabistan, Kuveyt, Japonya, BAE gibi ülkelere ödetmişti.
2. Bütün olarak bakıldığında, savaş olmamış olsaydı asker sayısını azaltmadan dolayı kendi kamuoyunda yaşanacak gerilimi düşürmüştü.
3. İki farklı başkan (George Bush ve Bill Clinton) kendilerine yönelik iç tehditlerden kurtulmuştu.
4. Amerikan silahlı kuvvetlerinde yeniden bir iç güven tesis etmiş. 500.000'den fazla askerini Orta Doğu'ya kaydırıp Irak'ı kesin bir yenilgiye uğratması uluslararası alanda lider olduğunu ve “*Vietnam Sendromunu*” atlattığını göstermişti.
5. Bu sayede Amerikan “*vatanseverliğini*” de canlandırarak dünyaya tek süper güç olma rolünü ne kadar ciddiye aldığını göstermiştir.
6. Bunun dışında, Suudi Arabistan ile ilişkiler en üst noktaya çıkarılmış ve OPEC içinde yer alan güçlü bir ortağa sahip olunmuştur.
7. Silahsızlanma anlaşmaları doğrultusunda elinden çıkarmak zorunda olduğu veya demode olan silah ve cephanenin bir kısmını bu savaşta kullanarak bunlardan kolayca kurtulmasının yanı sıra yeni silah sistemlerini de gerçek savaş ortamında denemiş ve geliştirmiştir.
8. Saddam'ı devirmeyerek ondan çekinen tutucu Körfez ülkelerine sonraki dönemde büyük miktarlarda silah satarak fazladan büyük kârlar elde etmesi; Irak'a ambargo uygulanıp, Irak fiilen 3'e bölünerek zayıf tutulmuş ve bu ülkenin petrol ihracını etkisine alarak uluslararası alanda petrol fiyatlarını denetleyebilme imkânına kavuşmuştur³²⁶.

3.2.3.1. Türkiye Açısından Körfez Savaşı Sonrasındaki Gelişmeler

SSCB'deki komünist rejiminin dağılmasıyla birlikte Türkiye, ABD bağlamındaki yerini yeniden gözden geçirmek zorunda kalmış ve bu on yıllık sürecin büyük bir kısmını yeni bir stratejik “*önem*” meydana getirme (kazanma) umuduyla Ortadoğu, Orta Asya ve Kafkaslarda ilişkilerini daha iyi bir konuma getirme çabalarıyla geçirmiştir.

Türkiye dış politikada 1980-1990 yılları arasında, Kıbrıs problemi konusunda yeni müzakerelere karşı sert bir duruş sergilemekten ve sınırdan geçişlerle ilgili olarak Irak'lı Kürt

³²⁶ *Türk Dış Politikası Cilt 2: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 1980-2000*, Editör: Baskın Oran, Kasım 2010, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 255.

liderlerle ve Saddam Hüseyin'le görüşmelerde bulunmaktan başka fazla bir hareket göstermemiştir. Türkiye, 1990'lı yıllarda güçlü diplomatik ilişkiler kurma yolunu benimsemiştir. Bu dönemde, Türkiye, ABD'nin gerek Irak'a, gerekse de Irak'taki Kürt gruplara izlediği politikada kendine yer bulmaya çalışmıştır. Fakat Irak'a uygulanan ambargo süresinde ciddi kayıplara uğrayan Türkiye, ABD ile ilişkilerini somut bir kazanıma çevirememiştir.

Türkiye hem yurtiçi, hem de yurtdışında PKK ile mücadelede de oldukça aktif idi. 1993 yılında, Alman Parlamentosu, ülke içinde yıllar boyu süren gösterilerden ve çeşitli kanlı eylemlerden sonra, PKK'yı terörist bir grup olarak ilân etti³²⁷.

1990'lı yıllardaki değişiklik sadece PKK ile mücadeleyle ilgili değil; aynı zamanda genel olarak dış politika kavramını da kapsıyordu. En göze çarpıcı değişikliklerden biri geleneksel düşmanla, yani SSCB'yle ilgiliydi. Türkiye Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgaline kadar devam eden 1970'li yıllarda ve de kısmen 1980'li yılların sonlarında Sovyetler ile teknolojik ve iktisadi bazı anlaşmalar yapmıştı. Lakin SSCB'nin dağılmasından sonra Moskova merkezli kurulan Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) döneminde yaşanan belirsizlikler, Türkiye'yi, daha önce yapılmış bu anlaşmaların hayata geçirme müzakereleri sırasında kendisini sınırlandırmasına sebep oldu. Buna karşın Karadeniz cephesinde, hâlihazırda Türkiye'nin sınırdaşı olan ülkeler olan Rusya, Romanya, Gürcistan, Ukrayna, Ermenistan, Azerbaycan, Moldova, Yunanistan ve Bulgaristan ile ticari ilişkileri geliştirme, işgücü transferi ve *Karadeniz Ekonomik İşbirliği Projesi* kapsamında bir *Kalkınma Bankası'nın* kurulması konularında ise bazı görüşmeler sürdürülmekteydi³²⁸.

Orta Asya cephesinde; Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan ve Özbekistan konusunda daha başarılı olunmuştur. Orta Asya devletleriyle iktisadi, kültürel ve teknik yardım anlaşmaları imzalanmış (buna Türk devleti olmayan Tacikistan da dâhildir) ve Türkiye, bu ülkelerin ve Azerbaycan'ın, başlangıçta Türkiye, İran ve Pakistan arasında tasarlanmış bölgesel bir ticaret paktı niteliğindeki *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı*'na tam üye olmasına önayak olmuştur³²⁹. Türkiye'nin içinde bulunduğu ekonomik dar boğaz, bu büyüklükte bir nüfuz için ümit edilen bağları sürdürebilmede gerekli olan sermayenin bulunmayışından, Rusya bölgede yavaş yavaş egemen güç haline gelmekteydi.

³²⁷ “Almanya: PKK, terör örgütüdür.”, Deutsche Welle Gazetesi Türkçe Resmi İnternet Sitesi, <http://www.dw-world.de/dw/article/0,,3491890,00.html> (8.07.2011).

³²⁸ *Türk Dış Politikası*, Cilt 2, s. 280.

³²⁹ “*Ekonomik İşbirliği Teşkilatı*”, Devlet Planlama Teşkilatı İnternet Sayfası, www.dpt.gov.tr (11.7. 2011).

Orta Asya ve Kafkaslar ise bundan da farklıydı. Türkiye, SSCB'nin 1991 yılında dağılmasından sonra, Özal önderliğindeki ANAP iktidarı döneminde bölgedeki nüfuzunu artırma hususunda oldukça hevesli girişimler başlatmıştı. Özellikle de Kafkaslardaki petrol üreticisi olan komşusu Azerbaycan'a, yakın (dil, din ve ırk gibi) bağlardan dolayı, özel bir ilgi duymaktaydı. Azerbaycan Ermenistan'a karşı davasında kendisini istediği gibi destekleyemeyen Türkiye'ye öfkelenince, bir şok olarak 1993 darbesi ortaya çıktı. Bunun sonucu olarak Azerbaycan da yüzünü İran ve Rusya'ya doğru çevirdi. Sonraki yıllarda ilişkiler yeniden canlandı ve 1999 yılında Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında, Hazar petrolüyle ilgili BTC boru hattı anlaşması imzalandı. Bu on yılın ilk yarısında Türkiye, Ermenistan ile doğrudan ilişki kurmaktan kaçınmış olsa da, Ermenistan ekonomisinin önemli bir bölümü o zamandan bu zamana Türkiye'den gelen (özellikle gıda alanındaki) ithal mallarla ayaktadır. 30,000'e yakın Ermenistan vatandaşı da Türkiye sınırları içerisinde çoğu kaçak olmak üzere bilfiil çalışmaktadır³³⁰.

Türkiye'nin İran'la sürdürdüğü politikaları da kendi açısından sıkıntılı ve acı bir tecrübe olmuştur. İran'la da daha önce benzer görüşmeler 1993 yılında neticelendirilmişti. 1992 yılında Irak Kürtlerinden kaynaklanan bir iç problem yaşadığında İran da Türkiye'nin izlediği yolu izleyip Kuzey Irak'ı bombaladı. 1993 yılında İran, Kuzey Irak'ta özerk bir Kürt devletinin kurulmasına karşı Türkiye ile aynı safta yer alarak tavrını göstermiş oldu.

Ortadoğu cephesinde ise, 1950'li yılların aktif politikalarından sonra Türkiye, üç komşusu olan Suriye, Irak ve İran ile sıkıntı yaşamaktan sakındığı için, Batı taraftarı bir Ortadoğu siyaseti izleme konusunda oldukça dikkatli davranmıştır. Anlaşmalar yapılmış olsa bile, 1980'li yıllarda hiçbir saldırgan politika desteklenmemişti. Türkiye 1980'li yıllarda Ortadoğu'daki komşularını ürkütmeme siyaseti güderken, 1990'lı yıllarda *Körfez Krizi* ile beraber bu politikadan vazgeçti. Turgut Özal, BM'nin müdahalesi lehinde tavrı olarak bu denge politikasında değişikliğe gitmişti. Savaşı müteakip Irak Silahlı Kuvvetleri güçleri 1991 yılında Irak Kürtlerine saldırmış; tahmini olarak 400.000 Kürt, Mardin ve Hakkâri'ye kaçıp sığındıktan sonra Türkiye tarafından sınırlar kapatılmıştı³³¹.

Türkiye, Fırat üzerinde tam bir hâkimiyete sahip olduğu için Suriye ile uzun süreli sıkıntılar yaşamıştır. Türkiye hiç durmaksızın Suriye'yi rejim karşıtı eylemcileri barındırmakla

³³⁰ 2000'li yıllardaki rakamdır.

³³¹ Arı, Tayyar, "Türkiye, Irak ve ABD: Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Basra Körfezi'nde Yeni Parametreler", www.tayyarari.com/download/Turkiye_irak_abd.doc (10.07.2011).

suçlarken, Suriye de çok kıymetli GAP projesinin hali hazırda topraklarına akmakta olan değerli su kaynaklarından kendisini mahrum edeceğini iddia ediyordu. Türkiye, su akış seviyesindeki rejimi, siyasi silah olarak kullanılabileceğini gösterince bu mini kriz kısa sürdü. Uzun süren bu karşılıklı soğuk savaş ortamından sonra 1998 yılının Kasım ayında Suriye ve Türkiye nihayet karşılıklı anlaşmaya vardılar. Adana'da imzalanan *Adana Mutabakatı*'na göre Suriye PKK'yı terörist örgüt olarak kabul ediyor ve Suriye (ve Lübnan) sınırlarının PKK'dan ve onunla bağlantılı terörist eylemlerden temizlenmesi için her türlü tedbiri alacağını Ankara'ya taahhüt ediyordu³³².

Türkiye, *Körfez Savaşı*'nda ABD'ye tam destek verdiyse de maalesef bu desteğinin karşılığını tam olarak alamadığı gibi, 1990'lardan 2000'e kadar geçen süreçte Irak'a BM müdahalesiyle ilgili yaptırımlardan dolayı 50 milyar dolardan fazla bir mali kayba uğramıştı. Ama 1996 yılında OFP - *Petrol Karşılığı Gıda Takası Programı (The Oil for Food Programme)* Kerkük petrol boru hattını yeniden faaliyete geçirmiş ve ekonomik yükün bir kısmı hafifletilmiştir. Her ne kadar Irak'ın menfaati adına olmasa da, Kuzey Irak'ta özerk bir devletin kurulması hususunda Türkiye'nin itirazları Irak – Türkiye arasındaki bağların güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır³³³.

Türkiye, yakın komşularıyla bağlarını güçlendirirken, Ortadoğu Arap dünyasının kalan kısmıyla da ilişkilerini daha iyi bir noktaya getirmeyi başardı. 1992'den itibaren beklendiği miktarda olmasa da Türk şirketleri Körfez bölgesinde inşaat ihaleleri kazandılar. Türkiye'nin aynı zamanda Kuveyt ve diğer Körfez ülkelerine yaptığı işlenmiş gıda, hammadde ve mal ihracatında artış sağlamıştır. Her ne kadar 1956 yılında Süveyş hadisesinden sonra Mısır'la bozulan ilişkiler kısmen her iki tarafın benzer ihracat kalemleri nedeniyle tamamen düzelmemişse bile, eskiye nazaran çok daha iyi durumdadır.

Türkiye'nin ABD ile olan ilişkilerine gelince, 1990'da BM'nin müdahalesini desteklemekle, Türkiye büyük bir beklenti içine girmişse de bunların hiçbiri gerçekleşmemişti. Diğer taraftan bakılacak olursa, sağlanan destekten neler elde edileceğiyle ilgili hemen hemen birçok kaynakta yeterli bir bilgi ve veri yoktu. Sadece Türkiye'nin, Kuzey Irak'ı işgaline uluslararası bir dayanak noktası arama yolunda bir takım imalar vardır - ki bu durum Türkiye'nin yurtiçindeki Kürt problemi açısından analiz edildiğinde gerçeklikten

³³² Yavuz, Celalettin. "Suriye ile Stratejik İşbirliğine Giderken: İsrail'den Uzaklaşma mı?", 13.10.2009, www.turksam.org (2.07.2011).

³³³ Arı, Yükselen, s.14.

oldukça uzak görünmekteydi. Turgut Özal'ın Musul ve Kerkük'ü geri alma şeklinde dillendirdiği bir hayalinin olduğu, zamanın gazetelerinde oldukça sık bir şekilde dile getirilmişti³³⁴. Hatta bu konu kamuoyunda o dönem bir hayli de tartışılmıştı.

1994'e gelindiğinde, Orta Asya Türk Devletleri üzerindeki siyasi nüfuz Rusya'ya kaptırıldığı için, durum bir hayli umutsuz görünüyordu ve bitişikteki komşuların çoğuyla da çeşitli ihtilaflar patlak vermişti. Bu konuda oldukça hassas ve de kararlı olan Ankara gayretlerini sürdürdü ve 1997'de ABD tarafından, gelişmekte olan onuncu en büyük ülke olarak ilân edildi. Bu yıllarda ABD ile ekonomik ve siyasi ilişkiler daha da güçlenmiş ve görünüşe bakılırsa ABD'nin bu ilânı sağlam temellere dayandırılmıştı.

3.2.4. Sovyetler Birliği'nin Dağılması

Dünya siyasetindeki askeri ve siyasî denklemler içinde 21. yüzyılın dünyasının politik çizgisini şekillendiren olay sosyalizmin çöküşüdür. *Soğuk Savaş'ın* sona ermesiyle sorunlar, çıkarlar ve tehdit tanımları farklılaşmış, Doğu-Batı eksenindeki ideolojik çatışmaları ile buna bağlı tehdit tanımlarının yerini değişen çıkarlar, zaman ve mekâna göre farklılık gösteren güvenlik algılamaları almıştır³³⁵.

Doksanlı yılların ilk aylarında tüm dünyayı meşgul eden Bush – Gorbaçov buluşmalarında en önemli gündem maddelerinden biri petroldü. Sovyetlerin kapitalist sisteme entegre edilmesine gerekli olan finansmanın ülkenin petrol kaynaklarından sağlanması kararlaştırılıyordu. Petrol, Çarlık Rusya'sından itibaren ABD-Rusya ilişkilerini belirlemişti. SSCB'nin dağılmasından sonra petroller yeniden gündeme gelmiş kaynakların paylaşımı sorun oluşturmuştu³³⁶.

Sovyetler 1989'da dünyanın en büyük petrol üreticisi konumuna ulaşmış, petrol üretimini Suudi Arabistan'ın iki katına çıkarmıştı. Eski petrolcü Bush, Sovyetleri körfezdeki örümcek ağına bağlamıştı. Moskova'nın dış politikada tüm önceliğini yitirmesi, Amerikan tröstleriyle yapılan petrol anlaşmaları, SSCB'nin sonunu getirdi. Petrolün yeni arenasını Avrasya'da yaşananlar petrolün politika üzerindeki gücünü bir kez daha gösterdi. 1990 Eylül ayında Helsinki'de bir araya gelen Bush ve Gorbaçov körfez krizi konusunda bir görüş ayrılığı olmadığını açıklarken kapalı kapılar arkasında yine petrol konuşuyorlardı.

³³⁴ "Musul Kerkük Hemen Alınsın", <http://arama.hurriyet.com.tr/arsivnews.aspx?id=-183326>, 21.09.2000, (10.07.2011).

³³⁵ Arı, Yükselen, 14.

³³⁶ Yergin, Para, 93, 111.

Bush - Gorbaçov ikilisinin 9 Eylül 1990'da Helsinki'de imzaladığı anlaşmaya göre, Chevron tröstü Kazakistan'ın Tengiz bölgesinde kısa süre önce bulunan büyük petrol yataklarının etütlerini çıkarılmasını ve pazarlamasını tümüyle üstleniyordu. Texaco da Sovyet petrolünden payını almıştı. O da Timan – Peşora bölgesinde bulunan 5 milyar varillik rezervin çıkarma ve pazarlama imtiyazını almıştı. *“ABD'nin dev petrol şirketlerinden Wvetech Geophysical ile Moskova arasında imzalanan anlaşma ile Sovyet toprakları üzerinde çıkarılan tüm petrollerin ticari olarak değerlendirilmesi bu şirkete devrediliyordu. Şirket Ayrıca Türkmenistan Cumhuriyeti'nde bulunan oldukça zengin petrol rezervlerinin tüm ticari kullanım haklarını da elde ediyordu”*³³⁷.

SSCB'nin dağılışıyla birlikte ABD için kendisi gibi bir süper güce karşı koyacak düşman kalmamıştı. Sosyalist Doğu Blok'unun yıkılması ile birlikte, ABD ulusal ve uluslararası dengeleri tehdit eden acil ve yüksek hassasiyete sahip bir dünya ile karşı karşıya kaldı. Bu durumda AB içinde Almanya'nın da katkısıyla yapılandırılacak bir *“Avrupa Savunma Sistemi”* oluşturmasının önemi daha açık bir şekilde ortaya çıkmaktaydı. Son on yıldaki gelişmeler ve tabii ki Basra Körfez'indeki güç gösterisi ile ABD, kendisinin tek süper güç olduğunu kanıtlamıştı. Ancak, SSCB ile olan uzun süreli güç müdahalesi hem politik hem de ekonomik olarak ABD'ye de pahalıya mal olmuştu.

ABD stratejik yönelimini 1990'lı yıllardan beri ağırlıklı olarak Avrasya Bölgesine kaydırmış ve emperyal gücünün yükselişini 'İslam Dünyası'nın içinde bulunduğu ortam ve konjonktüre bağlamıştır. Buna dayanarak ABD'nin kendi emperyal sahasına dâhil edilmek istenilen Hazar Denizi ve Orta Doğu'daki petrol kaynaklarının kontrol ve paylaşım meselesi ile enerji koridorlarının merkezindeki Türkiye'nin yeri 'proje'nin önemini daha da arttırdığının altı çizilmelidir³³⁸. Buradan hareketle; dünyadaki enerji bağımlılığı çerçevesinde, bölgedeki enerji refahının vaat ettiği egemenlik gücünün ele geçirilme isteğinin ana nedenini **EK – D'** deki tablodan da anlamak mümkündür.

ABD, ittifak ülkelerine aşırı miktarda ekonomik yardım yapmak zorunda kalmıştı. Soğuk Savaş dönemi politik anlamda da Amerika'nın *“özgür dünya”* imajını zedelemişti. Vietnam bozgunu, ABD ordusundaki büyük zafiyeti sadece Amerikan halkına değil tüm dünyaya göstermişti. Bu da uluslararası diplomasi alanında ABD için büyük bir açmaz

³³⁷ Nebiler; Parlar, Petropolitik,102.

³³⁸ Kök, Recep. *“ABD'nin Orta Doğu Projesi ve Enerji Koridorlarının Merkezindeki Türkiye”*, <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/ortadoğu.pdf>, (10.06.2009.), s. 1.

oluşturuyordu. Amerika kendisine pahalıya mal olan benzer bir düşmanlıktan ve de zarardan da uzak durmak için daha uygun, göreceli olarak daha zayıf, ama düşmanlığı uluslararası ortamda kabul edilebilir bir ülkeyi düşman seçmeye çalışmıştı. Çin ilk seçenek olarak durmaktaydı. Her ne kadar komünizm fiili olarak sona ermiş olsa da Çin Halk Cumhuriyeti, SSCB'nin yerini pek tabii ki alabilirdi. Bu sayede hâlihazırda var olan anti – komünist doktrinler de devam ettirilebilir ve iç siyasette işine yarayabilirdi³³⁹.

Bu nedenle, ABD, bölgede Çin'i zayıflatmak için iç işlerine müdahil olmak istemiş, bir takım ayaklanmalara destek olmaya çalışmıştır. Ancak bunda başarılı olamamıştır. Çin Hükümeti ABD Hükümeti için problem olmaya devam etmiştir. Coğrafi olarak Ortadoğu'dan ve dolayısıyla stratejik OPEC üsünden oldukça uzak olan Çin, bölgeye muhtemel müdahaleler için uygun bir rotada bulunmadığı için, Bill Clinton yönetimi sonunda *anti – terörizm* politikalarını uygulama bahanesine geri dönmüştü. Düşman zayıftı, uluslararası arenada tanınıyordu, dünyadaki ülke ve/veya bölgelere askeri müdahale etme niyetlerini açık bir şekilde açığa vuruyordu. Çatışma ABD'nin düşman Ortadoğu'nun stratejik Basra Körfez bölgesinde uzun süreli yerleşmesine vesile olacaktı. Ama aynı zamanda, çevre ülkeler hem onun bölgeye yerleşmesine müsaade edecek hem de bu pozisyondan doğan masraflarını karşılayacaklardı³⁴⁰.

Temeldeki sorunun ne "*kitle imha silahlarının üretimi*" ne de Saddam Hüseyin iktidarının devrilmesi olmadığı kolayca anlaşılmaktadır. Bu perspektifte ele alındığında "*jeo-ekonomik*", "*jeo-politik*" ve "*jeo-stratejik*" açıdan Amerika'nın bölgede bulunmasının en önemli sebebi olan petrolün güvenliği ve kendi ekonomik çıkarları açısından Irak en önemli ülkelerin başında gelmekteydi. Çünkü Irak, 115 milyar varil petrol rezervine sahip olmanın yanında dünyanın en zengin petrol rezervleri sahip olan Suudi Arabistan, Kuveyt ve İran'a komşu bir ülkeydi³⁴¹.

3.3. Körfez Savaşı Sonrası Türkiye - ABD İlişkileri

Körfez Krizi, ABD'nin özellikle Basra Körfezi politikasına daha doğrudan girmesine yol açmış, kriz ve ABD öncülüğündeki müdahale bugüne kadar bölgede Türkiye'nin çıkarlarını zedeleyen en önemli gelişme olmuştur. Genellikle Orta Doğu'daki çatışmalara

³³⁹ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 881-882.

³⁴⁰ Armaoğlu, Siyasi Tarih, 883-884.

³⁴¹ Ayhan, Veysel, "*İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*", www.veyselayhan.com/sonuc.doc, 463 - 464. (2.04.2011).

bulaşmayan ve sorunlara taraf olmaktan kaçınan Türkiye bu defa krizin tam ortasında kendine yer bulmuştu³⁴². Oysa Türkiye başlangıçta nispeten yumuşak ve dengeli bir politika izleyerek işgali kınamış ve sorunun barışçıl yöntemlerle çözümünü önermiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Özal'ın dış politikadaki etkisinin artışına paralel olarak, Türkiye'nin Irak karşıtı politikaları aktif olarak uygulamaya koyulmuştur³⁴³.

Bu doğrultuda Türkiye, Saddam'a karşı diğer Orta Doğu ülkeleri ve Batılı devletlerin oluşturdukları koalisyonu destek vermiş ve Çöl Fırtınası Operasyonu sırasında topraklarını ABD'nin kullanımına açmıştır. Irak'a karşı BM ambargo kararına katılan Türkiye yıllık 2,5 milyar dolarlık ticaret hacmine sahip olduğu Kerkük-Yumurtalık boru hattının faaliyetlerini durdurmuştur. Dahası Türkiye, üs ve tesislerini ABD ve NATO'nun kullanımına açmıştır. Bunların neticesinde Türkiye, Körfez Krizi'nde mali yapısı derinden etkilenen az sayıda ülkelerden biri olmuştur. Irak'a yönelik yaklaşık 13 yıl uygulanan ambargodan Türkiye'nin kaybı yılda 2,5-3 milyar doları bulmuştur³⁴⁴.

Aslında Türkiye'nin politikasının arkasında yatan nedenler şu gerekçelere dayanmaktaydı: Irak'ın Kuveyt'i işgali ile bölgedeki dengeleri Türkiye ve bölge ülkeleri aleyhine bozacağı açıktı. Irak'ın, bu işgali oldu-bittiye getirip Kuveyt'ten çıkmaması; Irak'ı bölgede hegemonik bir güç haline getirecekti. Ayrıca, Irak'la Türkiye arasında bu dönemden önce mevcut sorunlar olan; ekonomik ve petrol kaynaklı sorunlar; Kürt sorunu ve en önemlisi su sorunu (1990 başında Irak'la ilişkiler gerginleşmişti) ile ilgili, Irak olası bir güç yoluyla sorunları çözme eğilimine girebilirdi. Batılı devletler de Basra'da petrol denetiminin Irak'a geçmesinden korkmuşlardı. Ayrıca şimdiye kadar görülmedik bir şekilde ABD ve Sovyetler bu kriz esnasında işbirliği içinde bulunarak çok sayıda kararın ivedilikle çıkmasını sağlıyordu. Türkiye için önemli bir neden de; daha önceden belirtildiği gibi dönemin Cumhurbaşkanı Özal'ın aktif bir politika izlemesidir (Bir anlamda 1 koyup 3 alacağız söylemi). Bunların neticesinde Türkiye'nin müttefik yanlısı bir politika izlemesi, o güne kadar ki Irak politikasından sapma oluşturmaktaydı. Bununla beraber Türkiye Irak'tan kendi aleyhine bir durumun ortaya çıkmasını istemediği gibi, Irak'ın da toprak bütünlüğünü bozacak girişimlere de karşı çıkmıştır³⁴⁵.

³⁴² Arı, Tayyar (2004). *Irak, İran ve ABD; Öncü Savaş, Petrol ve Hegemonya*, İstanbul: Alfa yayınları, s. 440.

³⁴³ Eriş, Oğuz (1995, Aralık). "*Körfez Krizi ve Türkiye'de Karar Alma Süreci*", Değişen Dünya ve Türkiye, Editör: Faruk Sönmezoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul, s. 249-266.

³⁴⁴ Arı, Geçmişten, 591.

³⁴⁵ Arı, Irak, s.455.

Türkiye'nin bu savaştan en önemli kazancı, kendisi silah kullanmadan Irak'ın askeri gücünün bertaraf edilmiş olmasıydı. Yukarıda da belirtildiği gibi Irak'ın Kuveyt'i işgalden önce diğer Arap ülkelerini su sorununda kendi yanına çekerek ilişkileri gerginleştirmesi ve Mayıs 1990'da Bağdat'ı ziyaret eden Akbulut'a, NATO'nun artık Türkiye'yi koruyamayacağı şeklinde tehdit içerikli söylemi Türkiye'de kuşku yaratmıştı. Türkiye'de birçok kesim, bu bunalımda ABD ile işbirliği yapılmış olunmasını iki ülke çıkarlarının kesişmesi olarak değerlendirmişti³⁴⁶.

Örneğin; ABD bu kriz esnasında Türkiye'den 3 konuda yardım istemiştir:

- 1) Türkiye'deki üslerin Irak'a yönelik hava harekâtları sırasında kullanılması.
- 2) Saddam'ın Kuveyt cephesindeki asker sayısını azaltmak için Türkiye'nin Irak sınırına asker kaydırması.
- 3) Suudi Arabistan'da toplanan müttefik kuvvetlerine Türkiye'nin birlik göndermesi.

Türkiye üçüncüsüne Özal'ın ısrarına rağmen TSK'nın karşı çıkması neticesinde olumsuz, ilk ikisine olumlu cevap vermişti. Fakat uğranılan ekonomik zararların yanı sıra, Irak ve Türkiye'nin eskiden Kürt sorunu nedeniyle daima işbirliği içinde olmaları bu değerlendirmelerin önemini azaltıcı nitelikteydi³⁴⁷.

Bu dönemde bahsedilmesi gereken konulardan biri de Türkiye ile Kafkaslar ve Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri arasındaki dini, tarihi, kültürel ve etnik bağların kuvvetlenmesidir. Bu iki bölge halen el değmemiş (bakir) alanlardır ve Türkiye, 1990'ların başında ummuş olduğu siyasi nüfuzu elde edememişse de; toplam 1,1 milyar dolarlık ekonomik, kültürel ve insani yardımın yanı sıra, 4,4 milyar dolarlık özel sektör yatırımı Türkiye'ye bölgede eşsiz bir yer kazandırmıştır³⁴⁸.

Ele alınması gereken diğer bir konu da ABD'nin Yahudi lobisi etkisiyle İsrail devletine olan hassas ilgisidir. Yahudi lobisinin Amerikan siyasi sistemi içerisindeki en etkili mekanizmalardan biri olduğu su götürmez bir gerçektir. İsrail devletiyle kurulan yakın ekonomik ve askeri bağlar Arap ve Müslüman ülkelerde öfkeyle karşılanmıştı. Ama Ankara'nın *Bariş Sürecine* gösterdiği duyarlılık ve 1988 yılında Filistin Parlamentosu'nun BM tarafından tanınmasından (ki Türkiye de buna destek vermiştir) bu yana FKÖ ve Arafat ile olan yakın ilişkileri bu şiddetli protestoları bir nebze olsun azaltmıştı.

³⁴⁶ *Türk Dış Politikası Cilt 2*, s. 255.

³⁴⁷ *Türk Dış Politikası Cilt 2*, s. 255, 258- 259.

³⁴⁸ Ayhan, İmparatorluk Yolu, 186.

ABD, Körfez ülkelerinden arzu ettiği desteği alırken, Türkiye'nin son yıllarda sağlamış olduğu *Barış Süreci*'nin tamamlanmasını müteakip, ABD ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkide hâlâ önemli aksaklıklar mevcuttur. “*Soğuk Savaşın*” sonucu birlikte İsrail 1,6 milyar dolarlık cirosu olan silah satış gelirinin önemli bir pazarını kaybetmişti³⁴⁹. Yahudi lobileri İsrail'in ekonomik kayıplarının giderilmesi konusunda çabalarını Türkiye'ye döndürmüştür. Kendi gündeminde taze olan, ordusunun modernizasyonu ve profesyonelleştirme çalışmalarına verdiği önemden dolayı Türkiye, İsrail için potansiyel bir pazardı. Nitekim 1995'lerden günümüze kadar İsrail'le yapılan ihalelerin birçoğu savaş uçağı modernizasyonu, casus uçak projesi, tank yenileme projesi, çeşitli askeri silah ve teçhizat üzerinedir³⁵⁰.

Ayrıca yeni ticaret anlaşmasına göre, İsraili arabulucular İsrail yoluyla ABD'ye olan tüm satışlardan % 30'luk bir hisseyle taltif edilmişlerdir. Türkiye'ye uygulanan gümrük tarifesine kıyasla İsrail'e uygulanan tarife oldukça uygundu. İsraili arabuluculara sağlanan % 30'luk paya ve İsrail'e kıyasla aleyhine uygulanan gümrük tarifesine (gümrük kotalarına) rağmen, Türk malları Amerikan pazarında çok uygun ve rekabetçi bir fiyata sahipti. Üçüncü bir spekülasyon ya da öngörü de Clinton yönetiminin terörizme karşı izlediği metot idi. 1990'lı yıllar boyunca ABD kendi silahlı müdahalelerini despotik – totaliter rejimlere ve terörist gruplara karşı azimli ve kararlı bir mücadele olarak dillendiriyordu. PKK ile olan münasebetlerde ve de radikal İslâmcı gruplarla olan mücadelesinde Türkiye Cumhuriyeti de ABD ile benzer bir konumda bulunuyordu. Büyüyen ekonomisiyle ABD'ye rakip olan Almanya da, PKK'yı bir terörist örgüt olarak tanımış ve Türkiye'yi bu grupla olan mücadelesinde kimi zaman desteklemiştir³⁵¹.

1990'ların sonunda Türkiye'nin Güneydoğu Anadolu'da PKK'lı teröristlere karşı düzenlemiş olduğu bir operasyonda, NATO yardımı kapsamında Almanya'dan almış olduğu askeri teçhizatı kullanması sebebiyle Avrupa Birliği tarafından şiddetle kınanmıştı. Aynı zamanda NATO üyesi olan bu ülkeler verilen yardımın ancak ve ancak NATO kapsamlı operasyonlarda kullanılabilmesine dair Almanya üzerinden Türkiye'yi sıkıştırmış ve bu operasyonların yavaşlamasına sebep olmuştur³⁵². Türkiye buna sert bir tepki vermeye çalışsa

³⁴⁹ Pirinççi, Ortadoğu'da Silahlanma, 369-371.

³⁵⁰ Turgut Özal zamanından günümüze kadar İsrail'le birçok askeri anlaşma imzalanmıştır. F – 4 Phantom (Fantom) Savaş uçaklarının modernizasyonu ile başlayan süreç 2000'li yıllarda F – 16'ların radarlarının geliştirmesi devam etmiş günümüzde de Heron olarak adlandırılan casus uçak projeleri (insansız hava aracı) ile hala devam etmektedir.

³⁵¹ “*Terör Örgütlerini Yasaklayan Ülkeler ve Birlikler*”, T.C. İçişleri Bakanlığı, Emniyet Genel Müdürlüğü, Terörle Mücadele ve Harekât Dairesi Başkanlığı Web Sitesi, <http://www.egm.gov.tr/temuh/mucadele9.htm>, (10.07.2010).

³⁵² “*Almanya Şerhi Kaldırdı...*”, <http://www.turktime.com/default.asp?page=haber&id=54141>, 5.05.2009, (10.07.2010).

da bu çok etkili olamamıştır. SSCB'nin dağılışıyla birlikte bölgede NATO'nun var oluşu sebebi büyük bir ölçüde sekteye uğrasa da Körfez Bölgesi'ne yakın oluşu nedeniyle Türkiye burada terk edilip gidilemezdi.

Türkiye'nin su kaynakları da bölgedeki hassasiyetler için başka bir spekülasyon kaynağıydı. Türkiye'den doğup Suriye ve Irak'tan geçen Fırat nehri, İsrail'in bölgedeki mevcut düşmanları için bahane olmuştu³⁵³. Irak'la karşılaştırıldığında daha az bir tehlike oluşturmasına rağmen, Suriye gelecekte siyasi bir silah olabilecek GAP'ın elektrik üretme ve su tutma potansiyeli nedeniyle Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi birliğini tehdit eden terörist gruplar hakkındaki Türkiye'nin taleplerine çoktan onay vermişti. BM'nin Irak üzerinde uyguladığı yaptırımlar kaldırılır kaldırılmaz, Irak'ın kendi sonunu öne çıkaran komployu hazırlamaktan sorumlu tuttuğu İsrail'den tarihi rövanşı alma isteğinde olacağı da herkesin malumuydu³⁵⁴.

Kerkük boru hattında günlük 1,6 milyon varil petrol taşınıyordu ve bölgedeki Fırat – Dicle nehirleri boyunca yapılan GAP kapsamında kontrol altına alınacak suyolları düşünüldüğünde Irak, terörist gruplar hakkındaki Türkiye'nin taleplerini göz ardı edemezdi. Bu yüzden gerek Kerkük boru hattı gerekse de GAP kapsamındaki su meselesi, Irak'ın PKK meselesini bir kere daha düşünmeye sevk edecek siyasi bir silah olmaya devam edecekti. Körfez Krizi – Ortadoğu'daki mevcudiyetinin devamlılığını sağlamlaştırma adına ABD açısından gerekliydi. Bu kriz ve zaman zaman ani bir şekilde patlak veren Arap – İsrail ihtilafları ABD'ye uzun yıllar pahalıya mal olmuştu. ABD'nin gelecekte daha az harcama yapmak istemesi bu açıdan oldukça normaldi. Buna benzer olarak, Fırat'ın kollarından birinin İsrail içine kadar uzanması ve ülkeye taze su sağlaması sebebiyle su kanalları (yolları) İsrail'i de doğrudan ilgilendiren bir konuydu³⁵⁵.

Bölgede sorunlara açık başka bir konu da enerjinin dağılımıydı. Türkiye büyüyen sanayisiyle birlikte öncelikli ihtiyacı olan enerjinin ancak % 33'ünü üretebiliyordu. Bu sebeple Türkiye kendi geniş tüketimini karşılayabilmek için yeni enerji tedarikçileri arayışı içinde Rusya ve Türkmenistan'la çeşitli anlaşmalar imzalamıştır. Azerbaycan'la da günümüzde “BTC” olarak da adlandırılan Bakü – Tiflis – Ceyhan boru hattının ilk basamaklarından birini oluşturan enerji anlaşmaları için uygun zemini yoklamaktaydı.

³⁵³ Uluatam, Özhan (1998). *Damlaya Damlaya Ortadoğu'da Su Sorunu*, İş Bankası yayınları, Ankara, s. 148.

³⁵⁴ Öztürk, a.g.e., s. 8.

³⁵⁵ Arı, Irak, 454-455.

Anlaşmalar tam olarak işlemeye başladığında Libya ve diğer Ortadoğulu üreticiler önemli bir müşterisini kaybetmiş olacaktır³⁵⁶. Buna karşılık Türkiye'nin bu modeli bölgenin diğer müşterileri için kendi enerji ihtiyaçlarını karşılama adına iyi ve uygun bir alternatif olacağından OPEC'in fiyatları düşürmesi için de iyi bir neden olabilecekti.

NATO menfaatleri ABD – Türkiye menfaatleri ekseninde belki de en önemli faktörlerden biridir. Türkiye NATO'ya diğer herhangi bir üye ülkeden daha fazla askeri birlik sağlamaktadır. Geçmiş tecrübeler gösterdi ki ABD ile yaşanan anlaşmazlık zamanlarında ve “Çekiç Güç” stratejisinin içinde yer almaya karşı duruşunda bile, Türkiye hiçbir zaman NATO'yla ters düşüp kendi sınırlarını zorlamamıştır. Türkiye'nin bu tutumu NATO gücüne yeni katılımların önemini teşkil etmekteydi. Ancak şunu da belirtmek gerekir ki Türkiye, son yirmi yıllık dönemde dikkate değer bir gelişme kaydetmiş, ülkede serbest piyasa ekonomisini tesis etmiş ve devletteki marjinal akımlara takılmadan, kendi demokratik sivil hukuk kurallarını oturtma yolunda önemli bir mesafe kat edebilmiştir³⁵⁷.

³⁵⁶ Arı, Irak, 455– 456.

³⁵⁷ Öztürk, a.g.e., s. 10-11.

SONUÇ

Pek çok yerde petrol rezervleri bulunmasına rağmen, bilhassa Ortadoğu ve Orta Asya ülkeleri dünyanın en zengin ve yoğun petrol yataklarına sahip olmasından dolayı tarih boyunca en fazla katliam, kavga ve entrikalar merkezi buralarda yaşanmış ve yaşanmaya devam etmektedir.

20. yüzyıl sonunda ülke içi birliği sağlayan ve Birinci Dünya Savaşı boyunca izolasyon (*isolationism*) politikası izleyen ve dünya siyasetine artık daha fazla ağırlığını koymak isteyen ABD, bu savaştan sonra dünyanın başlıca petrol bölgesi olan Ortadoğu'da askeri ve ekonomik olarak oldukça etkin olan İngiltere ile kurduğu şirketler vasıtasıyla 20. yüzyılın ilk çeyreğinden başlayarak kapitalist bir savaşa hazırlanmaktaydı. Ortadoğu'da Birinci Dünya Savaşı sonrasında İngiliz etkisinin azalması ABD'yi Ortadoğu'da komünizm tehlikesini bahane ederek ona karşı önemli petrol kuyularını korumak için harekete geçmeye zorladı. Rusya'nın yıkılışı sonrasında kurulan ve kendi rejimini etrafındaki ülkelere de ihraç etmeye çalışan SSCB'ye karşı ABD Türkiye'yi kendi safında tutmaya azami gayret etmiştir. Bu birliktelik daha sonradan kurulacak olan NATO bünyesinde, Türkiye'yi Ortadoğu'da özverili bir NATO üyesi ve iyi bir ABD müttefiki haline getirmiştir.

Zaman içinde ekonomisini petrolün yanında tarım, hayvancılık ve ticaretle iyiden iyiye güçlendiren ABD, İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde İngiltere'yle kurduğu ittifak neticesinde bölgeye daha rahat müdahale etme fırsatını yakalamış ve buraya daha kolay hâkim olmaya başlamıştı. İngiltere'nin bölgedeki eski hâkimiyetinin sarsılmasıyla bölgede Amerika'nın karşısında Çarlık rejimini deviren ve tüm Orta Asya'yı sınırlarına ilhak eden Bolşevik Rusya'nın oluşturduğu SSCB almıştı. Bu Amerika'nın planladığı petrolün güvenilir ve emin ellerden sevkiyatını tehlikeye atmaktaydı. Zira SSCB, Doğu Avrupa'yı da komünizm rejimiyle tanıştırtıp Asya'nın doğusundan Avrupa'nın doğusuna uzanan bölgede "*Demir Perde*" olarak da anılan *Varşova Paketi*'ni kurmuştu. Zaman içinde SSCB destekli Varşova Paketi'nin karşısına kurulan Kuzey Atlantik Paketi Örgütü'nün (NATO) kuruluşundan çok geçmeden "*Soğuk Savaş*" adı verilen süreç başlamış ve bu süreç boyunca tüm dünya "*doğal*" olarak iki kutba ayrılmıştı.

Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin izlediği dış politika ABD ile birlikte hareket etmek şeklinde gelişmiştir. Türkiye, bulunduğu bölgeye ait olaylarda çok fazla inisiyatifi elinde bulundurabilmiş değildir. Bu bağlamda ABD kendisiyle ilişkileri bozmama temelinde

bir politika izleyen Türkiye’yi daima kontrolü altında tutmaya çalışmış bunu da büyük ölçüde başarmıştır. Türkiye, Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle farklı bir tutum benimsemek istediye de bu defa da karşısında ABD’nin yönlendirdiği bir dünya sistemini bulmuştur.

İkinci Dünya Savaşıyla birlikte ortaya çıkan büyük enerji ihtiyacı ve bu enerjiyi himaye etme çabası petrolün stratejik ve ekonomik durumunu göstermişti. Bu anlamda ABD’nin Ortadoğu’da izlediği başlıca siyaset, güçlenmekte olan SSCB’yi ve dolayısıyla yandaşlarını mevcut petrol ihtiyacının yarıdan fazlasını karşıladığı Ortadoğu’dan olabildiğince uzak tutmaktı. Ayrıca, ABD’nin “*Ortadoğu Siyaseti*” bölgedeki herhangi bir gücün batılı petrol şirketlerini millileştirmesinin önlenmesiydi. Bu dönem boyunca gerek jeo-stratejik düzeyde gerekse ideolojik düzeyde olsun, Ortadoğu’da bir “*Amerikan – Sovyet Satrançı*” oynanmaya devam etmiştir. Her iki ülke de diğerini önleme çabası ile bölgedeki bir takım devletlerle ittifaklar içerisine girmiş; güvenlik adına yapılan bu ittifaklar bir taraftan bölge devletlerini silahlanma yarışının içine sokarken diğer yandan Arap dünyasında güvenlikten çok düşmanlık ve nefret tohumlarının atılmasına sebep olmuştur.

“*Soğuk Savaş*” zamanında başlıca amacı *Petrol İhraç Eden Ülkeleri* bir araya getirerek petrolün dünyaya arzını belli kurallara bağlayıp fiyatlarda bir denge politikasını güden ve yüksek vergilendirmeye aşırı fiyat düşüşlerini kontrol etmek için *OPEC* 1960 yılında Bağdat’taki bir konferansta kurulmuştu. “*Soğuk Savaş*” sürecindeki gerilimi başka bir yandan tetikleyen ve bu bölgenin mutlaka kontrol altında tutulmasını düşündüren *OPEC* destekli fiyat artırımları bu örgütü petrol fiyatlarını düzenleyen bir örgütten çok petrolü bir *silah* olarak kullanmaya çalışan siyasi bir birlik imajını vermişti.

ABD’nin Ortadoğu’ya elli yılı aşkın bir süredir devam eden müdahale süreci de “*Millileştirme politikaları*” ve “*OPEC*”in kuruluşu sırasında dolaylı yoldan da olsa başlamış oldu. Amerika’nın çok uluslu organizasyonlarının bölgedeki ana çıkarları *Soğuk Savaş* gerginliklerinin de ABD’nin bölgeye ağıktan bir müdahalesini engellemesinde payı vardı. Ancak, petrol şoklarının ardından ABD’nin bölgeye müdahale yapma zorunluluğu veya bir başka ifadeyle *ulusal ekonomik dengenin* sağlanıp sağlanamadığı daha açık şekilde ortaya çıkmış oldu.

ABD, “*Soğuk Savaş*” sırasında bölgedeki Batı yanlısı en güçlü devlet olan Türkiye’yi ünlü “*Domino Teorisi*” düşüncesinden hareketle bölgedeki devletlerin peşi sıra komünizm rüzgârına kapılmasını başka bir ifadeyle SSCB’nin komünist yayılcılığını önleme adına

kayıtsız desteklemiştir. Bu bağlamda Türkiye NATO'ya alınarak da Ortadoğu'daki ABD varlığı burada kurulan üslerle uzun yıllar hissettirilmiştir.

Soğuk Savaş gerilimlerinden dolayı ABD doğrudan bir müdahale başlatamamıştı, ancak hızlı davranarak OPEC'de de söz sahibi olacak şekilde, bölgedeki askeri gücüne kuvvetli bir neden bulup kendisine Ortadoğu'da daimi bir ikamet sağlamıştı. Bu kendisine karşı bölgede organize bir ekonomik ve siyasi güç olan OPEC karşısında önemli bir işti. Bu nedenle, İran Şahı tahttan indirildiğinde; ABD, daha fazla petrol üretimine sebep olup petrol fiyatlarını düşürecek ve Amerikan askerinin bölgede daimi kalmasını sağlayacak uzun vadeli bir saldırı planına girişti.

Petrol kaynaklarını kendi güvenliği altına almak ve bu sırada Arapların şiddetli muhalefetine rağmen Birinci Dünya Savaşı'ndan beri devam eden göçlerle Filistin'i işgal ederek kurulan İsrail Devleti'ni desteklemek; ABD'nin Ortadoğu politikasında birbiriyle çelişen unsurlar olagelmiştir. Amerikan siyaset yapıcılarını için Ortadoğu çoğu zaman büyük bir baş ağrısı haline gelmiştir. Her başkan seçildikten bir süre sonra bölge için kendi "tarafsız" politikasını uygulamaya çalışmıştır. Bunun tek sebebi de hem Arap petrolüne hem de seçim kampanyası sırasında yararlandığı Yahudi lobisinin desteklerine ve de kampanya sırasında yapacakları bağışlara olan ihtiyaçlarıydı.

Dünyada petrole alternatif olabilecek bir enerji kaynağı arayışı şu ana kadar olmadığından; ABD günden güne azalan rezervleri ve de artan enerji ihtiyacından dolayı Ortadoğu petrolünü kontrolü altında tutmak zorundaydı. Bu yüzden de ABD'nin politikası: Ortadoğu petrol akışının güvenliğini "ne pahasına olursa olsun" korumak olmalıydı. Buna mukabil, istikrarsız başka deyişle "kendi başına bırakılmış kontrolsüz" bir Ortadoğu'nun bu akışı baltalayacağından, Ortadoğu'daki istikrarı sağlama yönünde adımlar atmalıydı. Son olarak, bölgedeki genel eğilim ABD aleyhine olduğu için; bu, ABD'yi Arap petrolüne olan bağımlılığınan ötürü bir tehlike ile karşı karşıya bırakmaktaydı.

Irak ve Suriye'deki "Sosyalist" eğilimli Baas iktidarları ve İran'da Şah'ın devrilmesiyle birlikte yerine gelen Humeyni rejimi dünya kamuoyunda ve iç siyasette ABD'nin konumunun tekrar değerlendirilmesine yol açmıştı. Bu durum şüphesiz ABD tarafından da kendisinin Ortadoğu'daki varlığını tehdit eder bir durum olarak değerlendirilmişti. Bu bağlamda; İran, Irak gibi ülkeler ve bazı gruplar Ortadoğu'daki istikrarı

tehdit edici unsurlar olarak tanımlanmışlardı. ABD nezdinde bu devletler; teröre destek veren, kitle imha silahları üreten, şiddet yanlısı, “*haydut devletler*” olarak nitelenmişlerdi.

Bununla birlikte, *Soğuk Savaş* dönemi küresel kutuplaşmasından kaynaklanan ve sekiz yıllık İran – Irak Savaşı’nın aniden bitmesiyle başlayan bölgedeki daimi ABD ikameti, SSCB’de girişilen “*Glastnost*” ve “*Perestroika*” politikaları döneminde tehlikeye girdi. Ancak dolaylı provokasyon yöntemleri, hakikatte insan hakları, uluslararası hukuk gibi aykırı, hatta yasa dışı olarak nitelendirilebilecek BM çözümleriyle ABD bölgedeki güçlü konumunu iyice sağlamlaştırmıştı. Bu sayede, bölgede kendinden habersiz herhangi bir olayın meydana gelmesini imkânsız bir hale getirmişti. ABD, OPEC’in aldığı kritik kararlarda yandaş Arap ülkelerini korur görünerek Suudi ve Kuveyt desteklerini de elde etmiş oluyordu. Bir yanda Avrupalı devletler tarafından el altından silahlandırılan ve bu silahlandırma sonucu İran’la 8 yıl süren dışı dış bir mücadele veren Saddam Hüseyin yönetimindeki Irak, diğer yanda da Sovyetler sonrası bölgede bir düşman ortaya çıkartma politikası izleyen bir ABD vardı. Kısaca 1980’lerde ABD, Ortadoğu’da daimi olarak kontrolü elinde bulundurmak ve bölgeye her an müdahalede bulunabilmek için böyle bir düşman algısını ortaya çıkarmaya ihtiyaç duymaktaydı.

1980 – 1988 Irak – İran Savaşı’nın ilk yıllarında, Irak saldırılarına karşı koyup üstünlüğü ele geçiren İran’a karşı Saddam’ı desteklemeye başlayan ABD; Irak’ın bu savaşın sona ermesinden sonra da bölgede maceralara girişebileceğini belli etmesine rağmen, bu devleti uyarmak yerine yatıştırma politikası izlemiştir. Bu da Saddam rejiminin kendi girişimlerine ABD’nin karşı çıkmayacağını düşünerek 2 Ağustos 1990’da Kuveyt’i işgal etmesi sonucunu doğurmuştur. Böylece İran devrimi ve İran-Irak savaşından sonra Basra Körfezi’nde güç dengesi üçüncü defa bozulma tehlikesinin ilk adımı atılmıştır. 28 Ağustos’ta Kuveyt’i 19. İli olarak ilan eden Irak’a yönelik olarak, BM kararları ve oluşturduğu geniş katılımlı vuruş gücü ağır olan bir koalisyon gücünün rüzgârıyla 15 Ocak’a kadar buradan çekilmesi için süre tanınmıştır. Irak’ın çekilmeye yanaşmaması üzerine ABD öncülüğündeki koalisyon güçleri, 17 Ocak-24 Şubat hava harekâtı ve 24 Şubat-27 Şubat kara harekâtı şeklinde gerçekleştirilen Çöl Fırtınası Operasyonu sonunda Irak’ın BM kararlarını kabul etmesiyle savaşı sona erdirmişlerdir.

Bu gelişmelerden sonra “*komünizmin yayılmasını engelleme politikası*”, “*küresel boyutta terörizm ve despot yönetim uygulamalarını engelleme politikalarına*” dönüştü. Serbest dünya ticaretini muhafaza etme politikası ise, küreselleşme altında yasalaştırılan

serbest ticaret politikası ile yer değiştirmişti. Bütün bunların ötesinde, ABD çıkarlarını koruma şimdi artık temel insan haklarını koruma şeklinde sunulmuştu. Ama bu süreçte bir problem ortaya çıkmıştı. Diğer ülkelerin desteği olmadan ABD'nin doğrudan müdahalesi, uluslararası diplomasi alanında bir problem teşkil etmekteydi. Bu nedenle, kendisini bu alanlarda destekleyecek bazı devletlere ihtiyaç vardı. Ortadoğu'da, bu “belirleyici” ülke Türkiye olmuştu. Bu durum, sadece bölgedeki Amerikan müdahalelerini haklı çıkarmaya yardım eden bir örnek olarak kullanılmamakta, öte yandan benzer müdahaleleri diğer bölgelere (örneğin Orta Asya'ya) kaydırmaya çalışırken aynı zamanda ülke içinde büyük bir lobi desteğine sahip olan İsrail devleti için de güçlü bir müttefik olma imkânı sağlanmıştı.

İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana neredeyse tüm ABD Başkanları, Ortadoğu'nun ve Körfez'in Amerika için hem ekonomik, hem siyasal hem de stratejik olarak önemli olduğunu vurgulayıp, kendi dönemlerine ve de tarihe damgasını vuran “*Truman Doktrini, Eisenhower Doktrini, Nixon Doktrini, Carter Doktrini*” gibi politikalarını da uygulamaya koyulmuşlardır. Bu politikalar birbirini tamamlarcasına sonrasındaki Reagan, Bush ve Clinton dönemlerinde ve sonrasında II. Bush döneminde ABD'nin bölgeye yönelik doğrudan veya dolaylı askerî müdahaleleri bu politikaların da somut sonuçları olmuştur.

“*Soğuk Savaşı*” müteakip ABD'nin yarattığı yeni “*tehdit*” ABD'nin günümüze kadarki Ortadoğu politikasını şekillendirmiş; bölgeye yapılan müdahaleler George W. Bush dönemi ile en saldırgan haline ulaşmıştır. ABD, yaptığı onca insan hakları ihlallerine ve Filistinli sivillere uyguladığı terörist politikalar yüzünden İsrail'i bir kerecik olsun kınama lüzumu dahi göstermemiştir. Oysa I. Körfez Savaşı'na giden yolda Saddam Hüseyin'inin yönetimindeki Irak'a yaptığı ve kendisinin de önderlik ettiği uluslararası kamuoyunu harekete geçirmek için bir an olsun geride durmamıştı.

Buradan hareketle Türk kamuoyunda oluşan genel kanı, ABD'nin aslında terörizmle değil de Ortadoğu'nun mevcut yapısını değiştirmek istediği şeklinde dir. Böyle bir süreç Türkiye'nin çıkarlarını ve güvenliğini doğrudan etkileyeceği için bölgedeki gelişmelerden özellikle Ortadoğu'dan uzaklaşma şansının olmadığı ve diş politikasını buna göre belirlemesi gerekli olmuştur. ABD, Ortadoğu'daki tahakkümcü gücünü sürekli ve hissedilir bir şekilde arttırmak isteyen politikasını dayatmaya devam etmektedir. ABD'nin Ortadoğu bölgesindeki gücünü ve saygınlığını –Mustafa Oral'ın tabiriyle *tarihî müttefiki bile olsa*- bölge ülkeleriyle paylaşması beklenemez.

ABD, bunları yaparken bölge ülkelerine ve bu arada Türkiye'ye bazı ikincil, hatta üçüncül roller vermek isteyen bir politika izlemeyi de tercih etmiştir. Bu politikada İsrail, Ortadoğu'da ABD başta olmak üzere petrol ithal eden Batılı ülkeler için de bölgesel bir sistemin askerî, sınaî ve malî merkezi rolünü oynamış; stratejik ve daimî bir müttefik olarak onların yanında yer almıştır. ABD ise esas olarak petrolün yoğun olarak bulunduğu Irak ile Körfez Bölgesini kontrolü altında tutmaya çalışmakta, bunun içinse bölge ülkelerini kendine yardımcı birer unsur olarak değerlendirmektedir.

Türkiye ve ABD ilişkileri tarih içinde de bazı sorunlar yaşamıştır. Ancak iki ülkenin, bölge üzerindeki mevcut dış politikalarının uyuşması sebebiyle bu sorunlar kolaylıkla aşılabılmıştır. ABD'yle olan ilişkiler tek bir konuya indirgenemeyecek kadar geniş ve kapsamlıdır. ABD ve Türkiye birçok bölgesel ve küresel konuda benzer çıkarılara ve tehdit algılamalarına devam etmektedirler. Rusya'nın dengelenmesi, Avrasya'daki gelişmeler, İran'ın kontrol edilmesi, uluslararası terör, Hazar ve Orta Asya ile ilgili konular, Türkiye'yi çevreleyen bölgelerdeki istikrarsızlıklar, radikal hareketler, iki ülkenin benzer yaklaşımlara sahip olduğu en önemli konulardır. Bunlardan başka ABD'nin, Türkiye'nin Batı'ya olan yakınlığı, İslam dünyası ile Batı dünyasının diyalogunu sağlamak ve Türk modeline önem vermesi açısından ikili ilişkiler önemini korumaya devam edecektir. Özellikle Irak savaşına katılmayan bir Türkiye'nin, Arap dünyası tarafından memnuniyetle karşılandığı da göz önünde bulundurulursa, bölge kamuoyu açısından yıldızı eskisi gibi parlak olmayan ABD'nin hâlâ bölgeye istikrar ve demokrasi getirmek istemesi nedeniyle Türkiye'yi ön plana çıkaracaktır. Bu anlamda bakılacak olursa Türkiye bölgede ihtiyaç duyulan en yakın müttefik olarak düşünülebilir.

KAYNAKÇA

- Açıkses, Erdal; Doğanay, Rahmi (2010). *Amerika'nın Yüz Yıllık Ortadoğu Hayali – Chester Projesi*, Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No:19. Tarih Şubesi Yayınları No:16, Elazığ.
- “*Accelerating OPEC's Demise - Executive Summary*”, The Economic Consequences Of The Persian Gulf War, <http://www.washingtoninstitute.org/pubs/consexec.htm> (10.06.2009).
- Akad, Mehmet Tanju (1992). *20. Yüzyıl Savaşları*, 2.cilt, Kastaş Yayınları, İstanbul.
- Amirahmadi, Hooshang (1994). “*Iran and the Persian Gulf: Strategic Issue and Outlook*”, Islam, Iran and World Stability, Editor: Hamid Zangeneh, St. Martin's Press.
- Amuzegar, Jahangir. “*The Latest Oil Saga*”, <http://www.ariesgroup.com/oil.shtml>, (9.02.2010).
- Armaoğlu, Fahir (1992). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi: 1914 - 1995*, Cilt: 1 – 2, İş Bankası Yayınları, Ankara.
- Arı, Tayyar (2010 Eylül). *Yükselen Güç: Türkiye – ABD İlişkileri ve Ortadoğu*, MKM Yayınları, Bursa.
- Arı, Tayyar (2008). *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset Savaş ve Diplomasi*, MKM Yayınları, Bursa.
- Arı, Tayyar (2007). *Irak, İran, ABD ve Petrol*, Alfa Yayıncılık, İstanbul.
- Arı, Tayyar (2004). *Irak, İran ve ABD; Önleyici Savaş, Petrol ve Hegemonya*, Alfa Yayınları, İstanbul.
- Arı, Tayyar, “*Washington'un Orta Doğu Politikası Yeni mi*”, www.tayyarari.com/download/eskiyazi/abdninortadogupol.doc, (1.04.2011).
- Arı, Tayyar, “*Türkiye, Irak ve ABD: Soğuk Savas Sonrası Dönemde Basra Körfezi'nde Yeni Parametreler*”, www.tayyarari.com/download/Turkiye_irak_abd.doc, (10.07.2011).

- Atiker, Mustafa. “*Ortadoğu, Petrol ve ABD*”, Konya Ticaret Odası Araştırma ve Bilgi Raporları Web Sayfası, <http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/ortadogu.pdf> (10.06.2010).
- Ayhan, Veysel (2005). *Petrol ve Güvenlik: Orta Doğu'daki Krizlerin Ekonomi Politikası*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.
- Ayhan, Veysel, “*İmparatorluk Yolu: Petrol Savaşlarının Odağında Orta Doğu*”, www.veyselayhan.com/sonuc.doc (2.04.2011).
- Bakhash, Shaul (1990). “*Iran's Relations With Israel, Syria & Lebanon*”, Iran at the Crossroads: Global Relations in a Turbulent Decade, Editor: Miron Rezun, Westview Press, Oxford & San Fransisco.
- Barkeshli, F (1977). “*O.P.E.C.'s Rising Influence in the Global Oil Market*”, *Iran Today*, March & April, No:12, s. 11-13.
- Birand, Mehmet Ali. “*Aktüalite*”. *Milliyet*. 8 Mart 1981.
- Blum, William (2004). *Killing Hope: US Military and CIA interventions Since World War II*, Gapsons Papers Ltd. Nodia, India.
- Bozgeyik, Burhan (1991). *Körfez Savaşının Perde Arkası: Ortadoğu Üzerine Oynanan Oyunlar*, Yeni Asya Yayıncılık, İstanbul.
- Carlton, Dennis W.; Perloff, Jeffrey M., “*OPEC*”. Longman, http://occ.awlonline.com/bookbind/pubbooks/carlton_awl/chapter5/custom1/deluxe-content.html (8.12.2009).
- Carrol, John M. and George C. Herring (1986). *Modern American Diplomacy*, Carrol, Wilmington.
- Clark, Ramsey (1992). *The Fire This Time: US War Crimes In The Gulf*, Thunder's Mouth, New York.
- Cockburn, Andrew (1991). *Dangerous Liaison: The Inside Story of the US – Israeli Covert*, Harper Collins, New York.

- Cooley, John K. (1991). *Payback: America's Long War in the Middle East*, Momentum, New York.
- Davutoğlu, Ahmet. “*The Clash Of Interests: An Explanation Of The World (Dis)Order*” <http://www.mfa.gov.tr/grupa/percept/ii4/II4-7.htm> (8.04.2008).
- Demren, Çağdaş, “*OrtaDoğu'da Ataerkillik ve Erkeklik İlişkileri*”, <http://eskiweb.cumhuriyet.edu.tr/edergi/makale/1844.pdf> (3.04.2010).
- Derek, Gregory (2004), *The Colonial Present*, Blackwell Publishing, Malden.
- Dursun, Davut. “*Ortadoğu'nun Ekonomik, Sosyal ve Siyasi Yapı Özellikleri Üzerine Genel Tespitler*”, <http://iudergi.com/index.php/sosyalsiyaset/article/viewFile/289/273> (4.02.2011).
- Eriş, Oğuz (1995, Aralık). “*Körfez Krizi ve Türkiye'de Karar Alma Süreci*”, Değişen Dünya ve Türkiye, Editör: Faruk Sönmezoğlu, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- Ersoy, Nuri. “*İran-İrak Savaşından Günümüze ABD'nin Irak Politikası*” <http://www.bgst.org/keab/ne20051114.asp> (15.02.2009).
- Giritli, İsmet (1978). *Kara Altın Kavgası - Petrol ve Politika*, Toker Yayınları, İstanbul.
- Gold, Stuart. *Occidental Petroleum: “Politics, Pollution and Profit”* VOL: 10. No: 7 ve 8 July / August 1989. <http://multinationalmonitor.org/hyper/issues/1989/07/gold.html>, (10.04.2011).
- Haldane, John. “*OPEC: The Next Crisis*”, Trade and Finance, December 17, 1984, s. 5. <http://www.wrmea.com/component/content/article/72/449-opec-the-next-crisis.html> (27.11.2010).
- Hamilton, Charles W. (1962). *Americans and Oil in the Middle East*, Houghton, Texas.
- Hiro, Dilip. “*Oil, Iraq and America*”, <http://thenation.com/doc/200212307/hiro/20021216>, (16.12.2002).
- Hudson, M.C. (2005). “*The United States in the Middle East*”, International Relations of the Middle East, Editör: Louise Fawcett, Oxford University Press, New York.

“*Israel And Its Troubled Neighborhood: The Middle East (With Special Emphasis On Israel And Her Arap Neighbors)*” *Iraq Assessment*, Country Information and Policy Unit. Vers: 4, September 1999, http://www.ems.psu.edu/~williams/print/txt_mide.htm (27.04.2009).

İzzeti, İzzetullah (2005). *İran ve Bölge Jeopolitiği*, Çeviren: Hakkı Uygur, Küre Yayınları.

Kalkan, Yılmaz (1991). *Bir Ortadoğu Gerçeği Irak ve Saddam Hüseyin*, Beyan Yayınları, İstanbul.

Karaaslan, Tufan (2006). *Orta Doğu Coğrafyası*, Nobel Yayıncılık, Ankara.

Karadağ, Raif (1973). *Petrol Fırtınası*, Divan Yayınları, İstanbul.

Kısıklı, Emine (Kasım 1999-2003). “*Yeni Gelişmelerin Işığında Geçmişten Günümüze Musul Meselesi*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 24. Ankara, s.487 – 526, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10217.pdf> (10.03.2010).

Kıbaroğlu, Mustafa (1999, Sonbahar). “*İran Nükleer Güç mü Olmak İstiyor?*”, Avrasya Dosyası, Cilt:5, Sayı:3, ASAM Yayınları, Ankara.

Kona, Gamze Güngörmüş. “Orta Doğu’da Etnik Yapı ve Din”, <http://www.turksam.org/tr/a1434.html>, (4.04.2011).

Kök, Recep. “*ABD’nin Orta Doğu Projesi ve Enerji Koridorlarının Merkezindeki Türkiye*”, <http://www.deu.edu.tr/userweb/recep.kok/ortadogu.pdf>, (10.06.2009).

Kuyaş, Ahmet (2004). *Gençler için Çağdaş Tarih*, Epsilon Yayınevi, İstanbul.

Laurent, Eric (1991). *Çöl Fırtınası: Beyaz Saray’ın Savaş Sırları, Körfez Savaşı:2*, Çeviren: Erden Akbulut, E Yayınları, İstanbul.

Mabro, Robert, “*O.P.E.C.’s Hard Choices*”, *Middle East Economic Survey*, VOL: XLIII, No.11, http://www.mees.com/back_issues/volume43/v43n11/43n11a01.htm (13.03. 2007).

- McNaugher, Thomas L. (1990, Autumn). “*Ballistic Missiles and Chemical Weapons: The Legacy of Iran-Iraq War*”, *International Security*, Vol:15, No:2, USA, s. 9.
- McGhee, George (1992). *ABD – Türkiye – Batı – Ortadoğu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Mearsheimer, J.; Walt, S.(2009). *İsrail Lobisi ve Amerikan Dış Politikası*, Çeviren: Hasan Kösebalaban, Küre Yayınları, İstanbul.
- Nebiler, Halil; Parlar, Suat (1996). *Petrolün Ekonomi Politikası (Petropolitik)*, Sarmal Yayınevi, İstanbul.
- Nixon, Richard (1992). *Seize the Moment: America’s Challenge in a One Superpower World*, Simon & Shuster, New York.
- Norton, Mary Beth; vd. (1991). *A People and A Nation – Since 1865*. Cilt: B. , Houghton Mifflin Company, Boston.
- Oral, Mustafa. “*14 Nokta’dan 11 Eylül’e ABD’nin Orta Doğu Politikası*”.
<http://www.mudafaaihukuk.com/80-oral.htm> (6.01.2011).
- Önder, İzzettin (26 Kasım 2006). “*Ekonomi ve Politika*”, *Evrensel Gazetesi*,
<http://kentvedemiryolu.com/icerik.php?id=679> (15.02.2011).
- Pappé, Ilan (2009). *Ortadoğu’yu Anlamak*, Çeviren: Gül Atmaca, NTV Yayınları, İstanbul.
- Pappé, Ilan (2007). “*Clusters of History: US Involvement in the Palestine Question*”, *Race Class*, Vol:48, No.1.
- “*Petrol Tarihi*”
http://www.petrolodak.com/index.php?option=com_content&view=article&id=97&Itemid=123 (18.04.2010).
- Rustow, Danwark A. (1982). *Oil & Turmoil: America Faces OPEC & the Middle East*, McLead Publications, Toronto.
- Salinger, Pierre; Laurent, Eric (1991). *Körfez Savaşı Gizli Dosya*, E Yayınları, İstanbul.
- Sampson, Anthony (1976). *Petrol Oyunu*, Çeviren: Aziz Üstel, Altın Kitaplar, İstanbul.

Sampson, Anthony. *The Seven Sisters: The Great Oil Companies and the World They Made*,
 “10 Libyan Ultimatum”

http://journeytoforever.org/biofuel_library/sevensisters/7sisters10.html (7.05.2010).

Sander, Oral (2010). *Siyasi Tarih 1918-1994*, İmge Kitabevi, İstanbul.

Stevens, Georgiana (1964). *The US and the Middle East*, Prentice, Indiana.

Taşkıran, Cemalettin. “Türkiye ve ABD’nin Irak ve Ortadoğu Politikaları”, *Aylık Strateji ve Analiz e-dergisi*, Sayı: 5, Haziran: 2003, www.stradigma.com (10.06.2009).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi:

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/ha/ha02htm/04.htm> (8.04.2008).

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi:

<http://www.mfa.gov.tr/turkce/gruph/ha/ha02htm/01.htm#7> (8.04.2008).

“*The Rise of OPEC*”,

<http://www.ssc.upenn.edu/polisci/psci260/O.P.E.C.web/O.P.E.C.HIST.HTM>
 (20.05.2007).

Trumbore, Brian. “*O.P.E.C. / 1973 - Part One*”

<http://www.buyandhold.com/bh/en/education/history/2000/opec1.html> (28.11.2009).

Trumbore, Brian. “*O.P.E.C. / 1973 - Part Two*”

<http://www.buyandhold.com/bh/en/education/history/2000/opec2.html> (28.11.2009).

Tully, Andrew F. “*World: O.P.E.C. Had to Increase Production*”

<http://www.rferl.org/content/article/1093634.html> (20.03.2010).

Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (2010). Cilt 2:
 1980-2000, Editör: Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul.

Uluatam, Özhan (1998). *Damlaya Damlaya Ortadoğu’da Su Sorunu*, İş Bankası yayınları,
 Ankara.

Usta, Yasin(2009). *Amerika Birleşik Devletleri'nin Irak Politikası Bağlamında Türkiye İle İlişkileri (1990-2006)*, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne, s. 15 - 17.

“*World Oil Market and Oil Price Chronologies: 1970-1999*”, Energy Information Administration, <http://www.eia.doe.gov/emeu/cabs/chron.html> (25.09.2008).

Watkins E. (1997, January) “*The Unfolding US Policy in the Middle East*”, International Affairs, Vol: 73. No:1, New York.

Yavi, Ersal (2002). *Küresel Güçlerin Petrole Erişiminde İsrail, Filistin, Kürt Açmazında Hedefteki Adam: Saddam*, Yazıcı Yayınevi, İzmir.

Yavuz, Bige Sükan (Kasım 1999-2003). *Fransız Belgeleri Işığında Chester Demiryolu Projesi*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, Sayı: 24, s. 527 – 651. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/800/10218.pdf> (10.03.2010).

Yavuz, Celalettin. “*Suriye ile Stratejik İşbirliğine Giderken: İsrail'den Uzaklaşma mı?*”, 13 Ekim 2009, www.turksam.org (2.07.2011).

Yazar, Yusuf (1989). *Ortadoğu: Değişen Dengeler*, Seha Neşriyat, İstanbul.
Eroğlu, Hamza (1977). *Türk Devrim Tarihi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara, s. 252-253.

Yergin, Daniel (1996). *Para ve Güç Çatışmasının Epik Öyküsü: Petrol*, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Yıldırım, Sevil (2003, Ağustos). “*Dünyada ve Türkiye’de Petrol*”. T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara.

Zischka, Antoine (2007). *Petrol Savaşının Kirli Tarihi*, Çeviren: Fatma Zehra Arslan, Selis Yayınları, İstanbul.

http://en.wikipedia.org/wiki/Oliver_North (27.04.2010).

<http://www.netiran.com/Htdocs/Clippings/FEconomy/970330XXFE02.html> (6.03.2007).

<http://www.oxy.com/AboutOxy/WhoWeAre/Pages/HistoricalHighlights.aspx> (10.04.2011).

http://www.oxy.com/AboutOxy/WhoWeAre/Documents/Oxy%20Timeline%20DP3_V5.pdf
(10.04.2011).

http://www.oxy.com/AboutOxy/WhoWeAre/Documents/Oxy%20Timeline%20DP3_V6.pdf,
(10.04.2011).

www.us-uk-interventions.org/middle-east.html (11.05.2011).

www.us-uk-interventions.org/Iraq.html (11.05.2011).

www.us-uk-interventions.org/Turkey.html (11.05.2011).

EKLER

EK – C

Petrol Üreticisi Ülkeler			En Çok Petrol Tüketen Ülkeler		
1	Suudi Arabistan	9.230	1	ABD	17.810
2	ABD	7.995	2	Japonya	5.550
3	Rusya Federasyonu	6.170	3	Çin	4.110
4	İran	3.800	4	Almanya	2.915
5	Meksika	3.500	5	Rusya Federasyonu	2.455
6	Venezuela	3.335	6	G. Kore	2.020
7	Norveç	3.215	7	Fransa	2.010
8	Çin	3.205	8	İtalya	1.975
9	İngiltere	2.800	9	Hindistan	1.820
10	BAE	2.710	10	Kanada	1.815
Dünya Toplam		73.105	Dünya Toplam		71.530

**Tablo – 6 Petrol Üretiminde ve Tüketiminde Dünya Sıralaması -17 Aralık 2003 verilerine göre-
(1.000 Varil/gün)**

<http://www.foreintrade.gov.tr/ead/ekonomi/sayi1/petrol.htm> (27.12.2010).

EK – D

Kuzey Amerika Ülkeleri	Orta ve Güney Amerika Ülkeleri	Avrupa ve Asya Ülkeleri	Ortadoğu Ülkeleri	Afrika Ülkeleri	Asya Pasifik Ülkeleri
ABD	Arjantin	Azerbaycan	İran	Cezayir	Avustralya
Kanada	Brezilya	Danimarka	Irak	Angola	Brunei
Meksika	Kolombiya	İtalya	Kuveyt	Çad	Çin
	Ekvator	Kazakistan	Oman	Kongo	Hindistan
	Peru	Norveç	Katar	Mısır	Endonezya
	Trinidad ve Tabago	Romanya	Suudi Arabistan	Gine	Malezya
	Venezuela	Rusya Federasyonu	Suriye	Gabon	Tayland
	Diğer Orta Amerika Ülkeleri	Türkmenistan	Birleşik Arap Emirlikleri	Libya	Vietnam
		İngiltere	Yemen	Nijerya	Diğer Asya Pasifik ülkeleri
		Özbekistan	Diğer Orta Doğu Ülkeleri	Sudan	
		Diğer Avrupa ve Asya Ülkeleri		Tunus	
				Diğer Afrika Ülkeleri	

Tablo – 7 Dünya’da Petrol Çıkarılan Belli Başlı Ülkeler

Mustafa Atiker. “Ortadoğu, Petrol ve ABD”, Konya Ticaret Odası Araştırma ve Bilgi Raporları Web Sayfası, <http://www.kto.org.tr/dosya/rapor/ortadogu.pdf> (10.06.2010).

EK – E

Körfez Bölgesindeki Olayların Kronolojisi: 1921 – 1992

1921 İngiliz Sömürgeler İdaresi'nden (*the British Colonial Office: İngiliz Koloni Sömürge İdaresi*) Sir Percy Cox aslında Basra'nın bir vilayeti olan Kuveyt'i ayıran sınırı çizdi ve onu Irak'tan ayırarak Irak'ın Basra Körfezi'yle olan bağlantısını kesti.

1951 İran'da Mussadık Hükümeti Anglo – İran Petrol şirketinin sahip olduğu petrol işletmelerini kamulaştırdı.

1952 BP tarafından İran en kısa sürede Batılı ülkeler tarafından bazı müeyyidelere maruz kaldı.

1953 İki yıllık müeyyidelere maruz kalarak zayıflayan İran'a CIA Mussadık Hükümeti'ni devirmek için yardım etti.

Ağustos 1953: ABD Şah Pehlevi'yi destekledi. General Norman Schwarzkopf Sr. (Ne tesadüftür ki babanın izinden giden oğul Schwarzkopf Jr. da 1990'lardaki Körfez Savaşı'ndaki *Çöl Fırtınası Operasyonu*'yla görevlendirilmiştir) Şah Pehlevi'ye *İran'ın acımasız ve gaddarlığıyla ünlü devlet polis teşkilatı olan SAVAK*'ı oluştururken yardım etti.

1958 Abdulkerim Kasım tarafından İngiliz destekli krallık devrilerek Irak'taki Batılı petrol işletmelerini kamulaştırmaya başladı.

1963 Abdulkerim Kasım, CIA destekli bir askeri darbe ile yönetimden el çektirildi.

1968 Irak'ta *Baas Partisi* iktidara geldi.

1972 Irak kendi petrol endüstrisini kamulaştırdığını ilân etti. İlan etmeden bir gün önce Başkanı Nixon ve ABD Ulusal Güvenlik Danışmanı Kissinger İran Şah'ı Rıza Pehlevi ile birlikte Irak'lı Kürtler'i silahlandırarak Irak'ı zayıflatmak için bir plan hazırladı. Irak en kısa sürede terörizmi destekleyen ülkeler listesinde yerini aldı.

1975 Irak Devlet Başkanı Yardımcısı Saddam Hüseyin ve Şah Rıza Pehlevi Cezayir'de bir anlaşmaya vardılar. Üzerinde tartışması çok olan Şaddül Arap (*Fırat ve Dicle nehirlerinin oluşturduğu verimli hilâl olarak da adlandırılan*) Suyolu'nun kontrolü İran'a bırakıldı. Kürtlere yapılan yardım birden kesiliverdi.

1979 ABD destekli İran Şah'ı Humeyni taraftarlarınca tarafından devrilerek, sürgüne yollandı.

1980 ABD başkanı Jimmy Carter "*Carter Doktrinini*" ilân etti. Buna göre ABD kendisinin petrol kaynaklarına ulaşımını korumak amacıyla Basra Körfezi'nde askeri müdahalede bulunabilecekti. Ekim ayında, bu doktrini yürürlüğe geçirmek için *Hızlı Dağıtım Müşterek Görev Gücü (the Rapid Deployment Joint Task Force - RDJTF)* kuruldu. ABD'nin el altından onayıyla Irak İran'a saldırdı ve İran topraklarına girdi. ABD sekiz süren savaş boyunca birbirlerinin haberi olmaksızın her iki tarafa da yardım etmekten geri durmadı.

- 1982** İran – Irak Savaşı devam ederken, Irak terörizmi destekleyen ülkeler listesinden silindi.
- 1983** *Hızlı Dağıtım Müşterek Görev Gücü (RDJTF)* birleştirilmiş komuta statüsüne geçerek ABD Merkezi Komuta Karargâhı (US Central Command - CENTCOM) adını aldı.
- 1984** ABD Irak'la olan tüm diplomatik ilişkilerini düzeltti. Başkan Reagan istihbarat takibi ve bunların Irak'la paylaşımıyla ilgili çok gizli bir belge yayınladı. Aynı zamanda ABD İran'la da istihbarat paylaşmaya başlamış ve İran'a silah satmaya da devam etmişti.
- 1985** İran-Contra Skandalının baş aktörü Albay North İran'lı Arabuluculara ABD'nin Saddam Hüseyin'i devirmede İran'a yardım edeceğini ilettili.
- 1986** İran-Contra Skandalı Irak ve ABD arasında işbirliği devam ederken Kasım ayında patlak verdi. Irak Savaşı kaybediyor gibi gözüktüğü anlarda ABDyardımı artıyordu.
- 1987** General Norman Schwarzkopf, Jr. CENTCOM'un başına getirildi. Aynı yıl, ABD Kuveyt tankerlerine Amerikan bayrağı çekerek, Kuveyt gemilerine Basra Körfezi'nde eşlik ederek ve İran petrol platformlarını bombalayarak İran – Irak Savaşı'na müdahil oldu.
- 1988** Amerika, Kuveyt, Suudi Arabistan, Ürdün, İngiltere, Fransa ve Batı Almanya'dan gelen öğütler, personel – istihbarat – kredi – silah ve mühimmat desteği hep Irak'ın lehineydi. Ağustos'ta İran ve Irak arasında ateşkes anlaşması imzalandı. Amerikan'ın Irak'a olan politikası etkileyici bir şekilde değişiyordu. Stratejik ve Uluslararası İlişkiler Merkezi ABD ile Irak arasında bir savaşı öngören iki yıllık bir çalışmaya başladı.
- 1989** Özgün olarak ilk defa 1981'de Basra Körfezi'nde muhtemel bir Sovyet tehdidine karşı ele alınan *1002 no'lu Savaş Planı* SSCB'nin bölgede artık bir tehditten uzak olduğunun anlaşılması üzerine plandaki tehdit unsuru Irak'a uyarlanarak planın adı "*Savaş Planı 1002 – 90*" olarak değiştirildi.
- Ocak 1990** CENTCOM Karargâhı Savaş Planı 1002 – 90'ı test etmek için "*İçe Bakış*"(*The Internal Look*) adını verdiği bir bilgisayar oyunu tasarladı.
- Şubat 1990** ABD Senatosu'nun Amerikan silahlı kuvvetlerinin Körfez Bölgesi'ndeki varlığını daha da arttırma ihtiyacını açıklamadan önce General Schwarzkopf bunu "Irak komşularını askeri gücüyle baskı altına alabilecek bir yeterliliğe sahiptir." şeklinde açıklayarak teyit etti.
- Mayıs 1990** Bağdat'taki bir Arap acil durum toplantısındaki kapalı oturum sırasında, Saddam Hüseyin açık olarak Kuveyt'i Irak'ın ekonomisine zarar vermek ve onu yıkmak için gizlice kumpas hazırlamakla suçladı. Irak birliklerini Kuveyt sınırına yığmaya başladı.
- 2 Ağustos 1990** Irak Kuveyt'i işgal etti. ABD başkanı Bush Irak'a Amerika'dan olan tüm satışları yasakladı ve Irak'ın tüm mal varlığıyla birlikte alacaklarını dondurdu.

3 Ağustos 1990 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 660 no'lu kararı geçirerek Irak'ın Kuveyt'in işgalini kınadı.

6 Ağustos 1990 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi Irak'a karşı ihracat ve ithâlâtı yasaklayan ve mal varlıklarının dondurulduğu uluslararası müeyyideler içeren 661 no'lu kararı geçirdi. Bu kararla petrol satışından elde edeceği gelirden mahrum olan Irak gıda ihtiyacının % 70'ini de ithal ettiği için açlıkla yüz yüze kaldılar.

7 Ağustos 1990 Suudi Arabistan 'ı 5 Ağustos'ta ziyaret eden bir ABD delegasyonu Suudi Arabistan Kralı Fahd'ı kendi topraklarında ABD askerlerinin bölgede askeri müdahale ve kendisinin muhtemel bir saldırıdan korunabilmesi için konuşlandırılması hakkında en sonunda ikna etti.

8 Ağustos 1990 Amerikan Kongresi'nin herhangi bir resmi onayı olmadan Amerika Birleşik Devletleri, Suudi Arabistan'ı muhtemel bir saldırıdan korumak için yaklaşık 40,000 askerini ülkede konuşlandıracağını ilân ederken uydu fotoğraflarında Suudi Arabistan sınırı yakınlarında herhangi bir Irak birliği tespit edilememişti. Bu sırada Irak da Kuveyt'i işgal edeceğini ilân etti.

12 Ağustos 1990 İsrail'in işgal ettiği bölgelerden geri çekilmesine karşılık Irak da Kuveyt'in işgaline son vereceğini bildirdi. ABD bu teklifi hemen reddetti. Irak'ın daha sonra yapmış olduğu şartsız geri çekilme teklifi de birincisinde olduğu gibi tamamen reddedildi.

2 Eylül 1990 Saddam Hüseyin, Irak halkına gıda stoklamasını emretti.

8 Ekim 1990 Krizde hiçbir şey değişmemişken, Başkan Bush Körfez'de konuşlandığı birliklerinin konumunu savunmadan hücum durumuna geçirirken bölgeye sevk ettiği asker sayısını da % 100 arttırarak 400,000'e çıkardı.

29 Ekim 1990 Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi 15 Ocak 1991'e kadar Irak kendiliğinden Kuveyt'ten çekilmezse, Irak'ı buradan askeri güçle çıkarmakla tehdit eden 678 no'lu kararı çıkardı.

22 Aralık 1990 Irak'taki çocuk ölümleri BM'nin yaptırımlarından dolayı ilaç tedarikinin olmaması yüzünden % 100 artmaya başladı.

9 Ocak 1991 Amerikan ve Irak Dış İşleri Bakanları James Baker ve Tarık Aziz Cenova'da bir araya geldiler. Baker, Aziz'e Saddam Hüseyin'e iletmek üzere bir mektup verdi. Mektup, eğer Kuveyt'in işgalinden vazgeçmezse Irak'ın yerle bir edileceğini yazıyordu. Aziz mektubu Saddam Hüseyin'e götürmeyi reddetti.

12 Ocak 1991 Irak, 15 Ocak'a kadar geri çekilmeyi reddederse Amerikan Kongresi Irak'a silahlı müdahaleyi onayladı. Oylama Senato'da 52'ye karşı 47; Temsilciler Meclisi'nde ise 250'ye karşı 183'le kabul edildi.

17 Ocak 1991 ABD Irak'a saldırıya geçti. 42 gün boyunca ABD tarafından Irak'a ve Kuveyt'e günlük ortalama 2,000 hava akını yapıldı.

13 Şubat 1991 ABD El Amariye'deki sığınaklarda saklanan 1,500 civarındaki sivil oraya düzenlediği saldırılarda bir anda katletti.

15 Şubat 1991 *Patriot* füze sistemlerinin üreticisi olan Raytheon Şirketi'ndeki bir konuşmada Başkan Bush Irak halkını Saddam Hüseyin'i devirmesi için uyardı.

21 Şubat 1991 SSCB Irak'ın tam ve koşulsuz olarak Irak'tan geri çekilmeyi kabul ettiğini bildirdi. ABD planı reddetti ve bir ultimatom verdi. Bu ultimatomu göre Irak ya Kuveyt'ten 23 Şubat öğleye kadar çekilecekti ya da bir kara taarruzuna maruz kalacaktı.

23 Şubat 1991 Başkan Bush kara saldırısının başlamasını emretti.

26 Şubat 1991 Bağdat Radyosu aracılığı ile Irak kendi silahlı kuvvetlerinin Kuveyt'ten geri çekildiğini duyurdu. Irak birlikleri Basra'dan geri çekilmeye başlarken ABD birlikleri 7 millik bir konvoyu bulan Irak Birlikleri'ne saldırıya başladı. Amerikan ordusu Kuveyt'ten kaçanları da içeren binlerce sivil "*turkey shoot*" (*Hindi vuruşu tabiri ne kadar doğruysa Türkiye vuruşu tabiri de buraya başka bir tesadüf olarak uygun düşmektedir*) diye tabir edilen bir saldırıyla katletti.

28 Şubat 1991 Irak ve Amerika Birleşik Devletleri ateşkes yapmak için hemfikir oldular.

2 Mart 1991 24. Mekanize Piyade Tümeni hiçbir Amerikalı askeri kayıp vermeden bir ateşkes sonrası saldırıda binlerce Iraklıyı vahşi bir şekilde katletti.

Mart 1991 ABD Saddam Hüseyin'e karşı isyan edenleri destekleyerek Saddam Hüseyin'i ülkeden kaçırtmaya çalıştı. Şiilerin isyanı hızlı bir şekilde bastırıldı. Kürtlerin isyanı da Mart sonuna kadar bastırıldı.

Mayıs 1992 Savaşın sonundan itibaren çoğu çocuk olmak üzere 150,000'den fazla Iraklı sivil devam eden müeyyideler ve ağır bombardımanın sonucu öldürüldü.

ÖZGEÇMİŞ

Hakan TAŞPINAR

1974’de İzmir doğdu. Ailesinin memuriyeti sebebiyle ilk – orta ve lise öğrenimini İzmir, Diyarbakır ve Kütahya’da tamamladı. 1996 yılında 9 Eylül Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümünden mezun oldu. Mezuniyetine binaen çeşitli okullarda İngilizce öğretmenliği görevlerinde bulundu. Halen İzmir’de bulunan Gediz Üniversitesi Hazırlık Okulu Müdürlüğü’nde İngilizce Okutmanlığı görevini sürdürmekte olup evli ve Serra Nazlı Hilal ve Serdar Burak isiminde iki çocuk babasıdır.

Tema ile GöztepeList Taraftar Platformu üyeliği olan Hakan TAŞPINAR aynı zamanda www.goztepelist.org sitesinde köşe yazarlığı da yapmaktadır. İletişim yayınlarından Serkan Boyacıoğlu editörlüğünde çıkan “*İnadına Göztepe*” isimli kitapta da bir söyleşisi bulunmaktadır.